

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

Муқимий номидаги Куқон Давлат педагогика институти

Барча педагогик таълим ("Бақалавр")

йуналишлари учун.

**"ПЕДАГОГИКА НАЗАРИЯСИ ВА
ТАРИХИ "**

фанидан маъруза матнлари.

Куқон 2003 йил

Тузувчилар: Юсупов М.М.
- Умумий педагогика кафедраси
укитувчи.

Мавзу № 1: Педагогика фанининг мавзуси, баҳси ва унинг шаҳс ҳаётидаги урни.

Р Е Ж А :

1. Педагогиканинг фан сифатида шаклланиши, иктисодий ҳаётнинг талаби эканлиги.
2. Урта Осиёдаги дастлабки халқ оғзаки ижодиёти ва унинг инсон камолотидаги хизмати.
3. Педагогика фанининг назарий асосларини яратиш.
4. Педагогика фанининг тадқиқот усуллари.

1. "Педагогика" атамаси "Пайне" - "бола" ва "агогейн" - "етакламок" деган маънони билдирувчи лотинча "дайдагогос" сузларидан пайдо бўлиши куйидагича изоҳланади: Эрампдан олдинги III-IV-асрларда қадимги грецияда, кулдорнинг боласини овқатлантирадиган, сайрга олиб боровчи, табиат куйида уйнатовчи тарбиячи кулларни "педагог" деб аталган. У боланинг камолотга етишишига масъул бўлган. Кулдорнинг боласини мактабга етаклаб олиб борган ва олиб келган. Мактабда ишловчи уқитувчиларни "дидискаллар" (дидайко-мен уқитаман) дейишган. Феодализм жамиятига келиб эса ҳар икки касбдаги кишилар ҳамкорлиги натижасида таълим тарбия билан махсус шугулланувчилар вужудга келган. Уларни чех педагоги Я.А.Каменский таъкидлаганидек, "Педагог" деб номланганлар, ва бу суз ҳозир ҳам таълим тарбия берувчи уқитувчиларга нисбатан қўлланилади.

Педагогика фанининг "Дидактика" - таълим назарияси қисми ҳудди шу қадимий ва лотинча "Уқитувчи" номи билан аталиши бежиз эмас.

Педагогика фанининг объекти асосан мактаб уқитувчиларидир, предмети эса уқувчиларга берилаётган таълим тарбия назарияси ва амалиётидир.

Таълим - махсус тайёрланган кишилар раҳбарлигида утқизиладиган, уқувчиларни билим, қуниқма ва малакалар билан қуроллантирадиган, билим, қобилиятларини устирадиган, уларни дунёқарашини таркиб топтирадиган жараёндир.

Агар тарбия бола туғилганидан бошлаб умрининг охиригача оилада, мактабда ва жамоатчилик таъсирида шаклланса, қамол топса, таълим чегараланган (масалан: синф хонаси, лаборатория, кабинетларда) жойида ташкил этилади.

Ижтимоий ҳаёт тажрибасининг қурсатишича, агар инсон уз шахсий манфаатини қузлаб уқиса, урганса, уз устида тинмай шугулланса, у олий маълумот олиши ҳатто олимпикка даъвогарлик қилиши мумкин. Лекин ҳақиқий қамолот эгаси бўлиши учун у таълим ва маълумотдан ташқари юксак инсоний қазилатлар асосида тарбияланган бўлмоғи лозим. Ана шу қазилатлар соҳибига тарбия қурган одам дейилади.

2. Суз санъатининг жуда қадим қамонлардан бери давом этиб келаётган икки тури мавжуд:

- 1) Халқ оғзаки ижоди.
- 2) Ёзма адабиёт.

Халқ шоирлари ёки жамоа томонидан яратилиб, оғиздан оғизга, авлоддан-авлодга утиб келаётган бадиий асарлар халқ оғзаки ижодиётининг барча жанрларида акс эттирилган тарбия борасидаги қарашлар, гоё, урф-одатлар, расм-русумлар, анъаналар йиғиндиси тушунилади. Жумладан XIX-XII аср алломаларидан Қайқовуснинг "Қобуснома", Юсуф Ҳос Ҳожибнинг "Қутадғу билиг", А.Навоийнинг "Маҳбубул қулуб" асарларида илгор педагогик қарашлар тасвирланган. Дунёдаги барча хайрли ишлар, эзғу амаллар неғизда, илм маърифат ётади. Илм зиёси туфайли жаҳолат-зулмати ёзилади, фикр равшанлашади. Оламга рушнолик таралади, ҳар бир соғлом фикрли одам дунёнинг борлиқ ишларидан оғох бўлиши, бунинг учун тинмай билим олиши маърифатга интилиши қерак. Ўзбек шеърятининг буюқ даҳоси А.Навоийнинг дидактик мероси, унинг бебаҳо "Ҳамса" асарида, ҳикматларида, лирик дурдоналарида уз аксини топади. Халқ узи яратган, оғиздан-оғизга утиб келган латифалари, қостонлари, термалари, яллалари бор. Буларнинг бири "Алқомийш" қостони. Бу қостондаги бош қаҳрамон Алқомийш исмли йигитнинг асл исми Ҳақимбекнинг мардлиги, бақувватлиги, жасурлиги қоби қазилатлари улугланади ва бу билан йигитларни шундай ҳислатлар эгаси бўлишига қақиради.

"Бола тарбиясида ота-она билан бир қаторда мактабга борқандан сунг муаллим ҳам жавабқар саналади" дейди А.Навоий. Бунинг учун муаллим узи ҳам яхши тарбия топган бўлиши қерак.

Хозиргача мавжуд ва ишлаб чикилган куйидаги илмий-тадкиотт усулларига таяниб фикр юритса булади: 1) Кузатиш усули; 2) Сухбат усули; 3) Болалар ижродини урганиш усули; 4) Тест, суровнома-лар усули; 5) Мактаб хужжатларини тахлил килиш усули; 6) Эксперимент, тажриба синов усули; 7) Статистика, маълумотларини тахлил килиш усули; 8) Математика - кибернетика усули.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. "Педагогика" атамаси нечанчи асрда вужудга келган?
2. Педагогика фанининг объекти?
3. Урта осийда педагогика фанига муносиб хисса кушган олимлар.
4. Педагогиканинг илмий тадқиқот усуллари.
5. Болалар ижодини урганиш усулига тавсиф беринг.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Дидактика, статистика, фалсафий категориялар, илмий тадқиқот усуллари.

МАВЗУ № 2: ПЕДАГОГИКА ТАРБИЯ ХАКИДАГИ ФАН ЭКАНЛИГИ.

РЕЖА:

1. Педагогика фанининг мақсади ва вазифаси, методологик асоси.
2. Асосий педагогик тушунчалар.
3. Педагогика фанининг бошқа фанлар билан алоқаси.

Республикаимизнинг ижтимоий иқтисодий камолоти ёш авлоднинг сайи ҳаракатларига боғлиқ эканлиги энди ҳеч кимга сир эмас. Усиб келаётган ёш авлод ва уларнинг келажақда қандай касбкор эгаллашларига қараб, Республикаимиз келажагини тасоввур қилса бўлади. Келажақ ёшларники. Ёшлар фаолияти фаровон ҳаётимиз мезонидир. Худди шу маънода ёшларни таълим тарбиясига жиддий эътибор бермоғимиз лозим. Ёшлар таълим тарбияси ҳар бир ота онанинг, уқитувчи тарбиячининг Ватан олдидаги муқаддас бурчидир.

Савол тугилади: Улар таълим тарбия бораси нима қилишлари қандай йул тутишлари, нималарга эътибор беришлари лозим. Бу саволларга педагогика фани жавоб беради.

Педагогика фани нима ва у қачон пайдо бўлган? Тарихий манбаларда ёзилишича, кишилиқ жамияти пайдо бўлгач, ижтимоий ҳаётда ортирилган тажрибаларни қуйи авлодга ургатиш эҳтиёжи тугилди. Тажрибаларни тупланиши натижасида таълим тарбиянинг дастлабки омиллари вужудга келди. Табиат, ижтимоий ҳаёт ҳақидаги тажрибалар асосида маълум билимлар бойиб борди. таълим тарбия ишлари билан шугулланувчи тарбиячилар касб ҳунак ҳомийлари сифатида ажралиб чиқа бошлади. Уларнинг таълим тарбия ёборасидаги фаолиятлари ва туплаган тажрибаларидан уринли фойдаланишлари педагогика фанининг вужудга қилишига олиб келади. Шу аснода дастлабки мактаб қурилишидаги муассасалар вужудга келди, тараккий этди. Шундай қилиб педагогика фанининг таълим тарбиянинг мақсад ва вазифалари, уларнинг мазмуни, усуллари ҳамда ташкил этиш шакллари ҳақида маълумот берувчи фанга айланди.

Педагогика фани ҳам назарий ҳам амалий жиҳатдан пухта урганиш лозим. таълим тарбиядан қозлаган мақсадни эгаллаш ва уларнинг тизимида янги билимлар бериш болаларнинг тугри тарбиялаш шартдир. Бунга тарбиячининг бегараз меҳнати, болаларни севиши ва уларга жон фидо айлалашлари тарбия самарадорлигини таъминлайди.

Ўзбек педагогикасининг вазифаси Республикаимизда яшовчи турли миллат элатларнинг орзу истакларига монан таълим тарбиянинг ҳам назарий ҳам амалий муаммоларини миллий қадриятлари асосида тугри халқ этиб беришдир. Бунда ислон дунёсида қалам тебратган алломаларимизда тортиб, ҳозирги ақунимизда фаолиятда бўлаётган олиму фузалоларимиз таълимотларидан ҳам оҳанг қирраларини излаб топишни тақозо этилади. Ёш авлод дунёқарашини шакллантиришда истиклолдан аввал қоралаган тасавуф илмидан ҳам фойдаланиш лозим. Эркин фикрлаш тарзи ёш авлод руҳини тарбиялашда бош омиллардан биридир.

Агар тарбия жамият тараккиётининг тонготарида бўлгани қаби факат турмуш ақл идроқи қоидаларига, интуицияга, фаҳмлашга таянганида тараккий этилган булар эди. Қадимги дунё философия системаларидан бошлаб педагогиканинг фан сифатида шаклланиш жараёни назарий тафаккурнинг тахмин ва фикрлашларидан илмий билим сари ҳаракат қилиш жараёни юз беради.

Ҳар қандай фан табиат, жамият, ва тафаккур тараккиётининг объектив қонунлари тугрисидаги билимларнинг яқунидан, жамлашидан ишонарли ва умумлашган билимлар системасидан иборат бўлади.

"Педагогика"сузи юнон тилидан айнан таржима қилинганда "болашунослик" ёки "бола етаклаш" деган маънони аңлатади.

Педагогик қоялар Афлотун (эр.ол.427 - 347 йиллар) Арасту (эр.ол.384-322й) Плутарх (тах.416-тах.327 йиллар) Қвинтилиан (35-95 йиллар қамаси) нинг фалсафий ва сиёсий асарларидек, гуманист педагоглар, социал утопистлар Т.Мор (1478-1535) асрларитда намоён этила бошлади.

Муқаммалъ педагогик системани Ян.Амос. Каменский яратди. У уз даврининг илгор қояларига таянган қолда"ҳамманинг ҳамма нарасага ургатиш" тугрисида даъват билан қикди. Унинг "Буюқ дидактика" деган қатта қисоласи назарий педагогиканингт илк асарларидан қисобланади. Педагогиканинг илмий асосларини тузишга Ж.Ж.Руссо (1712-1858), (И.Г.Пестолоций, А.Дестервенрг,

Р.ОУЭН (1771-1858), А.Н.Радищев (1749-1802), В.Г.Белинский, А.Герцен, И.И.Пирогов, Н.Г.Чернышевский (1822-1899), Н.Д.Добролюбов куп ёрдам килдилар.

Педагогика назариясининг ривожланишига К.Д.Ушинский буюк хисса қўшди. Уни рус педагогикасининг отаси деб аташади. Хар қандай фаннинг ажралиб туриши ва нормал фаолият курсатиши учун унинг узида муқаррар шарт бўлиб ҳисобланади.

Педагогика таълим тарбия мақсадини жамият талабларига ва ўқувчиларнинг ёш хусусиятларига қараб мазмунан ўзгариб боришини ўргатади. Тарбиянинг таркибий қисмларини ва улар ўртасидаги боғланишларни очиқ беради. Шу асосда таълим тарбия соҳасидаги тажрибаларни умумлаштиради, тарбиянинг келгусидаги ривожланиш истикболларини, йўлларини курсатиб беради.

Шунингдек у мактаб, ҳунар техника билим юрти, ва мактабдан ташқари тарбия муассасалари ходимларини ҳам назарий, илғор тажрибалар билан қуроллантиради. Ота-оналарга ёшларни тугриқ тарбиялаш, ўқитишдаги маҳоратини янада такомиллаштириш йўлида амалий тавсиялар беради.

"Педагогика" фанига тавсиф берилганда "таълим", "тарбия", ҳамда "маълумот" деган сузларни ишлатдик. Бу сузлар узаро боғланган бўлиб, бир бирини тулдирадилар. Уларни педагогиканинг асосий категория тушунчалари деб қараймиз. Булардан ташқари "ўқувчи", "ўқитувчи", "ўсул", "интизом", "жамоа", "ирсият", "мухит", "директор" ва ҳақозо тушунча - номлар мавжудки, бу ҳақда мавзулар юзасидан фикр юритилганда алоҳида тўхтаймиз. Маълумки, тарбия тушунчаси ўсиб келаётган авлодда ҳосил қилган билимлар асосида ақлий қамолот - дунёқарашини инсоний эътиқод, бурч ва маъсулиятни, жамиятимиз кишиларига ҳос бўлган ахлоқий ғазилатларни яратишдаги мақсадни ифодалайди.

Шу маънода тарбия деб тарбиячи ўзи хоҳлаган сифатларини тарбияланувчиларнинг сингдириш учун уларнинг руҳиятига маълум мақсадга қўра тизимли таъсир курсатилишига айтилади. Тарбия бола тугилгандан бошлаб умрининг охиригача давом этадиган жараёндир. Шу тўғрисида тарбия сузи қўп вақтларда таълим, маълумот жараёнларига қирадиган ишларнинг мазмунини ҳаманглатади.

Тарбия таълим ва маълумот натижаларини ўзида ақс эттиради. Тарбия, Таълим ва ўқитиш фан сифатидаги педагогиканинг асосий тушунчаларидир. Тарбия ижтимоий муносабатнинг шундай бир турики, унда шахсни йўналтирилган ҳолда шакллантириш мақсадида бир хил тоифадаги одамлар бошқа бировларга таъсир ўтказади.

Таълим назарияси, таълим-тарбия мазмуни, шакли ва услубларининг асосий жиҳатлари Шарқда ишлаб чиқилиб, Оврупо орқали ўзгариб, ривожланиб яна Шарққа қайтиб келганини ва дунё педагогик жараёнини бир бутунлигини ҳисобга олинса қўйида келтирадиган тушунчаларда хусусий миллийликдан қўра умуминсонийлик жиҳатларининг қўлиги қўзга ташланиб туради.

Таълим-тарбиянинг шундай бир жиҳатики, у инсоният тўплаган илмий ва маданий қадриятлар системасини ўз ичига олади. Таълим турли йўллар (мустиқл ўқиш, радио ва телевизион эшиттиришлар, қўрлар, лекторлар, ишлаб чиқишда ишлаш ва шу қабилар) орқали олинади.

Ўқитиш инсониятнинг ижтимоий-тарихий тажрибаси муайян жиҳатларининг махсус тайёрланган шахс (ўқитувчи, тарбиячи, профессор инструктор) раҳбарлигида ўқувчилар томонидан ўзлаштирилиши жараёни, маърифий, тарбиявий ва ривожлантирувчи функцияларни ўзвий бирликда адо этувчи жараёндир.

Педагогиканинг асосий тушунчалари уларда ақс этадиган ходисалар қабери бир-бирдан ажралмасдир, улар бир-бири орқали ўтатуриб қисман бир бирига ўхшаб кетади ҳамда яхлит бутун педагогик жараёнда узаро боғланган бўлади.

3. ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ БОШҚА ФАНЛАР БИЛАН АЛОҚАСИ.

Педагогика фани яққа ҳолда муқаммаликка эриша олмайди. У ҳам бошқа фанлар қабери ижтимоий фан ютуқларидан фойдаланади ва мазмунан бойитиб боради. Ҳозирги қўнимизда умумбашарият томонидан яратилган билимлар ва келажак ҳақида маълумот берувчи назариялар муайян даражада педагогика фани учун манба бўлади. Бошқа фанлар даражада педагогика хар бир инсоннинг ижтимоий қамолотида хизмат қилади. Табиат ва жамиятнинг ривожланиш қўдалари тугрисидаги маълумотларга асосланади ва ўзи ҳам ижтимоий фан сифатида ривожланиб боради. Шу сабабли фалсафа, тарих, иқтисод, психология ва социология, этика ва эстетика қабери фанлар билан ўзвий алоқадандир.

Хар бир ўқувчи, ўқитувчи-тарбиячи ва она юрти тарихини билиши, ватанпарвар бўлиши лўзим. Таълим-тарбия тарихи педагогика тарихи фанидан ҳабардор бўлмай туриб ўқитувчилик қилиш

мумкин эмас. Педагогика назариясини чуқурроқ англаш учун эса унинг утмишидаги тараккийсини билмок керак.

Масалан, педагогика тарихи утмишда таълим-тарбия борасида кандай самарали булганини, ижтимоий-иктисодий ва сиёсий шароитларининг узгариши туфайли педагогик гоёлар, тарбия муассасаларидаги ишларнинг мазмуни, усуллари янгиланиб боршганини, утмишда ижод этган олимларнинг педагогик карашлари, уларнинг фаолиятлари билан таништиради.

Укитувчи - тарбиячи укувчиларига билим бериш, маълумотли килишбтарбиялаш максадида унгатизимли таъсир курсатади. Бунда психология ва ижтимоий омилларга асосланади. Яъни, курсатилган таъсирнинг самарасини билиш учун укувчининг сезги, идроки, тасаввур, диққат ва тафаккур-фикрлаш жараёнинингш кандай кечаётганини билишга асосланиб таъсир курсатиш режасини белгилайди. Демак, педагогика фани психология ва социология каби фанлар билан ҳам узвий боғлангандир. Маълум маънода укувчиларга хизмат киладиган психология туркумидаги фанлар ҳам педагогик фанлар тизимига киритиш мумкин.

Фалсафа фани эса педагогика фани учун методологик асос булиб хизмат килади. Чунки, ҳозирги таълим-тарбия назарияси ютуқлари фалсафий фикрлаш кураши ва тараккийётнинг маҳсулидир. Фалсафа педагогикани илмий усуллар билан куруллантиради, таълим ва тарбиянинг объектив конун-қоидаларини ишлаб чиқишга манба булади.

Этика ва эстетика фанлари педагогиканинг тарбия назарияси булими буйича маълумот беради. Бу фан укувчининг хулки, одоби меъёрларини аниқлаш, белгилаш ҳамда гузулликни чин маънода тушунтириш, укувчи онгида ҳаётнинг жозибали, нафис кирраларига бевосита рағбат уйғотиш борасида педагогика фани билан алоқадордир. Фанларни уқитиш йуллари ҳам педагогика фанининг дидактикасига алоқадор, чунки ҳар кандай фанни уқитилиш усули шу фаннинг мазмуни, тизимини укувчилар томонидан узлаштириб олинишга хизмат килади. Демак, педагогика аниқ болалар анатомияси физиологияси, болалар гигиенаси ва педиатрия каби фанлар билан ҳам мустаҳкам алоқада бу фанлар бир-бирига чамбарчас боғлиқдир.

Педагогика фани объекти йил сайин кенгаиб бормокда, натижада унинг тармоқлари ҳам бир неча гуруҳларга ажралмокда. Улар педагогика фанлари тизими деб номланади.

Маълумки, турли соҳада билим олувчи укувчиларни уқитиш ва тарбиялашнинг назарий ҳамда амалиётмонларини ёлғиз педагогика фанининг узи муфассал ёритиб бера олмайди. Педагогика фани тармоқлари мазкеур муаммоларни ижобий ҳал этишда муҳит омил ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда педагогика бир нечта тармоқларга булинган. Жумладан, умумий педагогика (мактаб ёшидаги укувчиларни тарбиялаш ва уқитиш ҳақида баҳс юритилади), мактабгачи тарбия педагогикаси (мактабгача ёшидаги болаларни тарбиялаш муаммолари билан шугулланади), маданият-оқартув педагогикаси (маданият-маърифий ишларни бошқариш муаммоларини урганади), ҳунар-техника педагогикаси, ҳарбий педагогика (армия сардорларини ва укувчиларимизни ватанимизнинг шон-шарафини ва ор-номуси учун етук курашчи, ҳарбий курул-яроғланган самарали фойдалана оладиган ёшларни тарбиялаш йуналишида) каби тизим-тармоқлари мавжуддир.

Педагогика факат соғлом укувчиларнинг таълим-тарбияси билангина эмас, балки камолотга қусури бор болалар таълим-тарбиясини ҳам урганади. Бундай тармоқларни махсус педагогика деб юритилади. Махсус педагогика тизимида олигофрено педагогика (аклий жихатдан орқада қолган болаларга таълим-тарбия бериш), тифло педагогика (кур болалрни тарбиялаш), сурдо педагогика (кар-соков болаларни тарбиялаш) каби фанлар киради.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР.

1. И.Каримов."Баркамол авлод-Ўзбекистон тараккийётининг пойдевори" Тошкент.1998.
2. Ўзбек педагогикаси тарихи.(қулланма)7Профессор А.Зуннунов таҳрири остида.Тошкент.1997.
3. А.К.Мунавваров "Педагогика"Тошкент."Укитувчи"1996.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Педагогика фани нима ва у қачон пайдо булган?
2. Ўзбек педагогикасининг вазифаси.

3. Мукаммал педагогик системма хакида.
4. Педагогиканинг илмий асосини яратганлар.
5. Маълумот иборасига тушунча беринг.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР.

Методологик асоси, педагогика фани, узбек педагогикаси, категориялар, фанлар боғликлиги.

МАВЗУ № 3: ТАРБИЯНИНГ ИЖТИМОЙ ХОДИСА ВА ПЕДАГОГИК ЖАРАЁН ЭКАНЛИГИ.

РЕЖА:

1. Тарбиянинг ижтимоий ходиса эканлиги.
2. Шахс жамоатчиси таъсир этувчи омилларининг (ирсият, мухит, тарбия) бир бутунлигини ва бири бири билан боғликлиги.

Тарбиядан кузланган асосий мақсад, ҳар томонлама маънавий ривожланган акалий ва ахлокий баркамол шахсни шакллантиришдан иборат. Шунга кура тарбиявий фаолиятнинг мазмуни, ташкилий шакллари усуллари шу мақсадга эришишни кузда тутди.

Тарбиявий иш маълум мақсадни кузловчи ва узлуксиз давом этадиган жараёндир. Купинча бир неча мақсад ва вазифа бирданига бажарилади, бу эса укучилар жамоасининг ақлий ва ахлокий усишини таъминлайди.

Шахсни шаклланиши манфатлари ҳар бир педагогик тадбирни тарбияни умумий мақсадлари билан боғлашни, уни режали тарзда ва катъий суратларда амалга оширишига ҳаракат қилишни талаб этади.

Умумий таълим мактаби янги педагогик тафаккур эгаси муносиб шахс уз ишининг устаси булган укитувчига мухтож мактабда укучиларга гуманитар ижтимоий фанлардан таълим беришда тарбияга купрок эътиборини қаратмок лозим.

Айниқса, ҳозирги Ўзбекистон тарихи, адабиётини укитиш жараёнида бевосита тарбияга оид булган илмий маънавиятга, миллий рух, урф-одат ва шунингдек, умумбашарий кадриятларга алоҳида ургу бериш зарур.

Укитувчи укучи калбимга йул топиш учун билими ва иши билангина эмас, айти пайтда одоб-ахлокий, мадани ятни, ролст гуйлик ва ширин-сухондонлиги билан намуна булиши лозим. Тарбияда инсон шахсини олий ижтимоий кадрият деб тан олиш, ҳар бир бола, усмир ва ёш йигитнинг бетакрор ва узига хослигини ҳурматлаш, унинг ижтимоий ҳукуки ва эркинлигини ҳисобга олиш лозим. Бола укишни, тарбия олишини истайди, улгайиб жамият ҳаётида фаол иштирок этишини хоҳлайди. Педагог уни қай усулда, қандай муносабатлар шароитида, қандай педагогик жараёнида тарбиялаш лозим. Укучилар якин кишиларининг муносабатларини яхши билса, бу унга ишда ёрдам берса, шундагина бола педагогик таъсир утказишга очик ва мойил булади. Укитувчи-дуст, мурабий, йул бошловчи, булгандагина, укучилар узларининг ички оламларининг очиб қурсатадилар.

Юкорида айтганимиздек, тарбия-тарбиячи ва тарбиланувчи уз ичига олган икки ёклама жараён. Ижтимоий тарбияга укучиларда илмий дунёқараш, этикоди, маънавий ва сиёсий гояларни шакллантириш мақсадида уларни онги ва ҳислари ва иродасига таъсир қурсатиш усуллари қиради. Бу усулнинг мохияти шундаки, улар орқали жамият укучилар онгига қандай талаблар қуяётгани ёшларнинг дунёқарашини шакллантириш ҳаёт мазмунини тушиб олишга қумаклашиш учун ижтимоий онгни шакллантирувчи усуллар ишлатилади.

Укучилар сиёсий онглик ва ижтимоий фаоллик, яъни давлатни ички ва халқаро сиёсатик оидаларини тушунтириш ва идрок қилишини тарбиялаш лозим. Тушунтириш - бу ижтимоий онгини шакллантиришда энг куп ишлатиладиган усулдир. Тушунтириш вазифаси укучиларни юксак маданиятли, илмий гурурли қилиб тарбиялашда ёрдам беришдан иборат. Тушунтиришда укучиларга мамлакатимиз фуқаросининг уз давлатига нисбатан ҳуқуқлар ва бурчлар билан боғланганлиги борасида маълумотлар берилади. Бунда давлат байроғи, герби, мадҳияси, Конституциясига садокат руҳида тарбия беришнинг аҳамияти қатта. Шу сабабли укучиларга давлат байроғи, герби, мадҳияси, конституцияси мохияти тушунтирилади.

Фаолият жараёнида ижтимоий ҳулқ тажрибаларини шакллантириш мумкин. Бола ривожланишининг узлигини белгилашининг асосий омили - бу фаолиятдир. Фаолият нуктаи назардан ёндашиш қоидаси мактаб ҳаётининг ҳамма жаҳаларида таълим-тарбия жараёнига сингиб қетади. Фаолият укучиларни билимларини мустақил эгаллашга ундайди, уларни қайси ихтисосга мойилликларини аниқлашга, ижодий фаолият тажрибасини ҳисси кадрият муносабатларини узлаштиришга ёрдам беради. Укучиларни биринчи синфдан бошлаб имконият даражасида фойдали меҳнат билан шугуллантирилшга эришиш лозим. Бундай меҳнат купчилик, жамоа булиб бажарилганида яхши натижа беради.

Харбий инсон ёшлигиданок, уз миллати халкининг урф-одатлари, тил бойлиги, ёзма ҳамда оғзаки адабиёти, саънати ҳулас, маънавий меросини урганиб боради. Шундай қилмас экан, у анимк бир халкка мансуб эканлигини курсата олмайди, шунинг учун ҳам халқ таълими тизимининг бошланғич даврдаёқ, бош мактабдаёқ, токи ҳар бир оилада уз халкининг миллий гуруҳ қурашлари, орзу-истаклари, этикод, дунё қарашли миллий асосларидагина шакллантириб бормас экан, қузланган мақсадга эриша олмайди.

Тарбия соатларимизда укувчиларимизга маросимларимизни тушунтириб боришимиз лозим. Топишмоқ, шер, тез айтиш, дostonлар болалар руҳиятига ижобий таъсир курсатади. Ёш авлодимизга, динимизни ургатишимиз керак мактабларда эса бу икки анъанаримиз, кадрятларимизни кадрлаш керак, ҳадислардан парчалар ёдлатиш, ҳайтқи қадимқи байрам эканлигини уни янада яхшироқ таъриғарлик билан утқазиш, миллий либослар ҳақида суҳбатлар утқазиш керак. Тарбия жараёнининг моҳияти шу жараён учун характерли булган ва муайян қонуниятларда намоён буладиган ички алоқа ва муносабатларни акс эттиради. Бола қатталарнинг тажрибаларини суи ҳолда эмас, балки фаол равишда узлаштиради унинг онқи характерати тиришқоклиқи қатта аҳамиятга эга булади.

Хулоса қилиб шунқи айтиш мумкинқи, тарбия жараёни ҳар доим ривожланиб бораверади.

2. Шаҳс жамоатқиси таъсир этувқи омилларнинг (ирсият, муҳит, тарбия) бир бутунлиқи ва бир-бири билан боғлиқлиқи.

Педагогика шаҳсни қамолотга етишини мураккаб ва зиддиятли жараён деб биледи. Шаҳснинг қамолотга етишишида насил-ирсият, ижтимоий муҳит ҳам, мақсадга мувофиқ амалга ошириладиган таълим-тарбия ва ниҳоят узининг мустиқил фаолияти ҳам муҳим аҳамиятга эга. Шаҳс қайқи жамятда яшаса уша жамят ҳаётидақи қонун вақоидаларга асосан қамол топади. Шу жамятнинг моддий ва маънавий бойлигидан баҳраманд булади. Демак, шаҳснинг қамолга етишуви жамят ривожига қамбарчас боғлиқдир. Инсон қамолотида ирсиятнинг таъсири қаттадир. Ирсият бу - болага ота-она ва умуман яқин аждодлардан яъни наслдан-наслга утадиган биологик ҳусусият ва ухшашлиқлар тушунилади. Одам шаҳсининг ва ҳулкининг ривожлантиришда биологик омилларнинг таъсирини юксак баҳолаб, шаҳсни насилга боғлаб урганувқи оқимлардан яна бири бихевиотризм булиб, у XX асрдан бошлаб психология фанида қенг тарқалади. Бунга америкали педагог ва руҳшунос Э. Торндайк асос солди. Унинг фиакрича, Шаҳснинг барча ҳусусиятлари, шу жумладан онг ва ақлий қобилият ҳам наслдан-насилга утади.

Демак, бола шаҳсининг ривожланишига наслнинг таъсири, деганда ота-онага, авлод-аждодларга ухшашлигини ифодаловқи биологик белгиларнинг тақрорланишини тушунмоқ керак. Ҳар бир бола ота-онасидан мерос сифатида биологик қурунишларига (тананинг тузулиши ва унинг мутаносиблиқи, сочининг, қузининг, терисининг ранқи, буй-басти ва бошқалар) эга булиб дунега қелади. Булар жисмоний ҳусусиятлардир. Айни вақтда болага инсонларга ҳос ҳусусиятлар ҳам ирсият йули билан тугма утади. Аммо булар тугма имқониятлар булиб, уларнинг ривожланиши учун инсон боласи инсоний муҳит, одамлар орасида яшаб, улар билан алоқа қилиши, ижтимоий меҳнатда иштироқ этмоқи лозим. Чунқи инсон биологик мавжуд сифатидагина эмас, балки ижтимоий меҳнатда иштироқ этмоқи лозим. Шунингдек ирсий йул билан утган ақилни усиши, қамол топиши учун ақлий фаолият, шарт-шароит ҳам булиши лозим.

Боаланинг қамолга етишида муҳитнинг таъсири қатта физиология ва руҳшунослик фаннинг курсатишича, инсон боласи тайёр қобилият билан эмас, балки бирор-бир қобилиятнинг руёбга чиқиши ва ривожланиши манбаи-лаёқати билан тугилади. Лаёқат ҳалича ривожлана олмайди, унинг ривожланиши учун қулай муҳит керак. Муҳит деганда қишига таъсир этадиган ташқи воситаларнинг йиғиндисини тушунамиз, банга табиий муҳит, ижтимоий муҳит, оила муҳити ва бошқалар қиради. Ҳамда улар болаларнинг ривожланишига алоҳида таъсир этади. Бола тугилиши билан ижтимоий ҳаёт шароитлари, тайёр ижтимоий онг шаклларга дуч қелади. У меҳнат шароитининг таъсирида усади-улғайди. Қишиларнинг узаро мулоқотлари натижасида болада нутқ шаклланади, уса-ли. Юқорида таъқидлаганимиздек, ижтимоий муҳит қишиларнинг фаол иштироқлари, фаолиятлари натижасида тарихан узғариб боради. Демак, боладақи ирсий белгиларнинг усиши, қамол топиши инсонлар муҳити, яшаш шароити ва тарбияга боғлиқ десак булади. Бунга тарихдан миқоллар жуда қуп. Алишер Навоий онасидан – шоир, Эйнштейн-физик, Улугбек-астроном, Ибн Сино-табиб булиб тугилмаган, албатта улардақи қобилият қуртакларнинг ривожланиши, истедодига айланишида ижтимоий муҳит, таълим-тарбия муҳити рол уйнаган. Агар инсон боласи ижтимоий муҳитга эмас бошқа муҳит, айтайлик, ҳайвонлар муҳитига тушиб қолса унда ирсий белгиларнинг айрим биологик

куринишлари сакоанган лекин инсоний фикр, фаолият, хатти-харакат булмайди. Одоб-ахлоқ, хулкий сифатлар факат мухит ва тарбиянинг узаро таъсири асосида вужудга келади. Шунинг учун ирсият ривожланишига таъсир этади, аммо халк кулувчи омил булса олмайди.

Жамиятнинг болалар онгигатаъсирутказиши асосан таълим-тарбия оркали амалга оширилади.Бола ешлигидан атрофдаги кишилар билан мулоқотда булиб, билимлар, куникмалар ва малакаларни эгаллайди.У даслаб оила шароитида ва мактабгача тарбия муассасаларида кейинчалик мактабда таълим тарбия олади. Болани ураб олган мухит, меҳнат ва тил оқибат натижасида тарбия воситасига айланади. Бунда мухитнинг таъсири стихияли эканлиги ҳисобга олмоқ лозим. Шу сабабли инсон камолотида таълим ва тарбиянинг етакчилиқ қилишига имкон бериш даркор.Чунки таълим тарбия жараёнида киши организмнинг усиши ва мухитнинг стихияли таъсири бера олмайдиган нарсаларни урганиб олади. Лекин уқиш ва ёзишни махсус таълим йули билангина урганади,махсус меҳнат ва техника билим,куникма ва малакалари факат таълим жараёнида эгалланади.Таълим тарбия ёрдамида хатто кишининг баъзи тугма камчиликлардан керакли томонга узгартриш мумкин,чунончи баъзи бир болалар айрим камчиликлар билан тугилади.Лекин махсус уқтирилган таълим-тарбия ёрдамида уларнинг ақли тула тараккий килади.

Демак,бизнинг асосий ва энг муҳим вазифамиз болаларни қобилият ва истеъдодларини уз вақтида пайкаб олиш ва уларни камол топишлари учун қулай шароит,таълим-тарбия беришдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. А.К.Мунаваров "Педагогика" Т."Уқитувчи" 1996 йил.
2. И.Каримов "Баркамол авлод-Ўзбекистон таракқиётининг пойдевори" Т.1998 йил.
3. Ғозиев Э."Психология"(уқув қуланма) Т.1994 йил.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

- 1.Тарбиядан қузланган асосий мақсад.
- 2.Ёшлар тарбиясида халқ ижодиёти тутган урни.
- 3.Шахсга таъсир этувчи омиллар ҳамда уларнинг бир бутунлиги.
- 4.Э. Торндайл ҳақида маълумот беринг.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР.

Шахснинг шаклланиши, фаолият жараёни,умумбашарий кадрятлар,мухит,ирсият.

МАВЗУ № 4: ТАРБИЯ ОБЪЕКТИ ВА СУБЪЕКТИ.

РЕЖА:

- 1.Шахс тушунчаси.
- 2.Шахс эканлиги тарбиянинг объекти ва субъекти.
- 3.Тарбиялаш ва уз-узени тарбиялаш.
- 4.Кишилик жамияти тараккиётида шахсни тарбиялаш муаммоси.

Шахс деганда муайян жамиятнинг аъзоси тушинилади. Одам шахс булмлги учун рухий жихатдан тараккий этган, уз хусусияти ва сифатлари билан бошқалардан фарк килиши лозим. Хар бир одам шахс сифатида турлича номоён булади. У узининг характери кизикиши ва кобилияти аклий ривожланганлик даражаси, эхтиёжи, меҳнат фаолиятига муносабати билан фаркланади. Булар шахсни узига хос хусусияти булиб,ана шу рухий хусусиятлари ривожланиб маълум бир боскичга етсагина уни мукаммал камол топган инсон дейилади. Шахснинг ижтимоий воқеяликка меҳнатга, кишиларга, жамиятга булган муносабати турлича,унинг фоаллик даражаси ва одоб-ахлоқ борасида етуклиги ҳам турлича.

Шахс номини олиш учун нималар даркор?

Одамнинг ижтимоий мавжудод сифатида шахс номини олиш учун унга ижтимоий-иктисодий ҳаёт ва тарбия керак.Шу сабабли педагогика фани боланинг шахс сифатида ривожланиши, унинг хар томонлама камолга етиш қонуниятларини, унгда таъсир этувчи объектив ва субъектив омилларини, ривожланиш жараёнига алоқадор даврларини аниқлаш керак. Шунга асосан педагогика фани шахснинг ривожланишда таълим уқитиш, тарбия ва бола фаоллиги, уз узини тарбиялаш боскичларини аниқлаш лозим.

Абдулла Авлоний "Тарбия биз учун ё ҳаёт ё мамот - ё нажот - ё ҳалокат,ё саодат-ё фалокат масаласидир". Буюк мутафаккирнинг бу сузлари асримиз бошида миллатимиз учун қанчалик муҳим ва долзарб булган булса, ҳозирги кунда биз учун ҳам шунчалик, балки ундан ҳам кура муҳим ва долзарбдир.

Чунки таълим тарбия - онг маъсули, лекин айни вақтда онг даражаси ва унинг ривожини ҳам белгилайдиган омилдир. Бинобарин, таълим-тарбия тизимини узгартирмасдан туриб онгни узгартириб булмайд. Онгни, тафаккури узгартирмасдан туриб эса биз қузлаган олий мақсад озод ва обод жамиятни борпо этиб булмайд.

Шахс тарбиянинг объекти ва субъекти ҳисобланади. Шахснинг камол топишида ва унинг ҳалқидан ижтимоий ва биологик омилларнинг таъсир қучи бир хил булмайд. Шахснинг ривожланиш ҳолатини тугри баҳолаш ва билиш учун уни турли муносабатлар домирасига қуйиб тузатиш лозим.Педагогика шахснинг қамолига етишишнинг мураккаб ва зиддиятли жараён деб билади.Шахс қайси уқувчиларда уз-уқзини тарбиялашда яъни уз устида онгли батартиб ишлашга эҳтиёж пайдо булгандагина,тарбия жараёнини самарали деб ҳисобласа булади.Уқувчиларни айниқса,урта ва қатта ёшидагиларни уз билим ва малақаларини мустиқил оширилишларига йуллаш керак.

Уз узини тарбиялаш уқувчиларни узини - узи идора қилиш органлари фаолияти қатнашишлари,уларнинг ижтимоий фаоллик мавқеининг шакллантиришнинг таъсирчан воситасидир. Уқувчиларнинг уқитишда, тарбияда, дам олишда уз-узини тарбиялаш усулларидан фойдаланадилар, уз узини тарбиялаш ташаббусқорлик ва мустиқилликка ундайд.

Уз-узини тарбиялаш сифатлари бола бунда тайёр булганда у узини шахс деб англай бошлаган,амалий ишларда мустиқиллик қурсата бошлаган вақтда пайдо булади.Уз-узини тарбиялашда (ахлокий,жисмоний,ҳиссий-иродавий ва интеллектуал) маслаҳат ва қурсатмалар берилиши лозим.Бунда уқувчиларни узларига,хатти ҳаракатларига танқидий руҳда муносабатта булишга ургатиш жуда муҳимдир. Уқувчилар муайян вақтда белгиланган вазифаларини бажариш учун мажбурият оладилар ва уларни қун тартибига ёзиб қуяди.

УЗ-УЗИНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ.

Уз шахсини,фазилатларини таҳлил қилишга хатти ҳаракатлари ҳақида уйлашга ургатади. Уз узини назорат қилиш учун уқувчи узини қуриш-қуриши, интизоми, ижобий одатларини ортиб қориши ва аксинча салбий одатларини қамайиб қориши ҳақида муқтазам равишда қундалигига ёзиб қоради.

КИШИЛИК ЖАМИЯТИ ТАРАККИЁТИДА ШАХСНИ ТАРБИЯЛАШ МУАММОСИ.

Узбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов Республика Олий Мажлисининг 1чи чакирик 1 сессиясида қилган маърузасида хур Узбекистонда демократик тузумни барпо эта бориш билан бирга амалга оширилаётган улкан узғаришларни асосий иштирокчилари булган жамиятимиз аъзоларининг маънавияти бутунлай янги қарор топтириш лозимлигини таъкидлаган эди.

Келажаги буюк давлатни қуриётган кишиларни тафаккури, ахлоқи, янги иқтисодий муносабатларини таклашга, модий неъматлар ишлаб чиқаришга астойдил қиришиб доимо ёниб яшаш хиси билан сугорилган бўлиши лозим. Мана шундай ижобий ҳислатларга бой инсонни тарбиялаш педагогика ўқитувчиларини, ўқув юр்தларини, мактаб, лицей, гимназия, коллеж, институт ва университетларининг асосий вазифаси ҳисобланади.

Тарбия жамият вазифаси бўлиб, у факат ишлаб чиқариш муносабатларини таъсирида эмас, балки турли тарихий даврларда илгари суриладиган у ёки бу тарбия назариясининг гоялари таъсирида аниқ шаклга эга бўлади, шунинг учун ҳам қўп жихатдан маърифатчи ва педагоглар фаолиятининг натижаси ифодалади. Агар тарбия алоҳида мустақил вазифа сифатида кишилиқ жамияти пайдо бўлиши билан бирга тарқиб топган бўлса, таълим назарияси фан сифатида бир мунча кейинроқ шаклланган.

Тарбия жамият ҳаётида сезиларли роль ўйнайди. Жамиятда тарбия жараёнида тўплаган тажрибани алмаштириш эҳтиёжи тугилиб, ўсиб келаётган ёш авлодни ҳаётга дурустроқ ва режали тайёрлаш имконини берадиган махсус ўқув юр்தларини очиш зарурияти пайдо бўлиши билан бирга, таълим назарияси ҳам фан сифатида ривожлана бошлади.

Ипtidoий жамоа даврида ҳам ижобий тарбия тажрибасини оммалаштиришга ўриниш қўртақлари булган. Масалан, катталар ва ёшлар ўртасидаги муносабатлар билан, кейинроқ турли обида маросимлар билан боғлиқ ўзи тутушни баъзи бир шакллари шакллана бошлаган.

Тарбияда назарий ўмумлаштириш илдизини фалсафа қаъридан охтармоқлик дарқор. Фалсафа қадим замонлардан бошлаб давр, ҳаёт мазмуни, боғлиқнинг бирлиқни, ўнинг жамиятдаги ўрни ва роли, одамларни ҳаётда белгиланган вазифаси нималардан иборат деган саволга жавоб излар ва тайёрлаш билан шугулланган.

Қадимий ва ўрта Шарқ адабиёти намоёндалари орасида назарий - педагогик тўсга эга қатор илмий қарашлар мавжуд булган. Улар орасида Ал Фаробий, Алишер Навоий ва бошқаларнинг асарларини мисол келтириш мумкин.

Феодализм даврида тарбия асосан дин таъсирида булган. Шунинг учун ҳам таълим назариясини асосий гоялари диний илм орқали ифодаланган. Тарбия назариясининг гоялари анча олдиндан илгари сурилган бўлишига қарамай педагогик илмий билим - фан сифатида бир оз кейин шаклланган.

Педагогиканинг фан сифатида шаклланилиши буюқ чех педагоги Ян Амос Коменский (1592-1670) номи билан бевосита боғлиқдир. Коменский томонидан тақлиф этилган принциплар шакл (масалан, синф дарс тизими) ва услўблари "Педагогика"нинг олтин фондига қирган. Ўнинг машҳур "Буюқ дидактика" асари педагогика назарияси ва амалиёти соҳасида биринчи муҳим илмий асар ҳисобланади.

Мактабдаги ўқув жараёнида таълим тарбия ва маълумот ўзаро боғлиқ равишда амалга оширилади. Ҳар қандай фан ўргатилиши мобайнида ўқитувчи болаларга билим асосларини баён этади, шу материаллар мазмуни асосида тарбиянинг бирор томонини ҳал этади. Болалар дунёқарашини шакллантиради, маданий ҳулқ атворини тарбиялайди.

Педагогика фанинг предмети булган илмий билиш асосида жамиятнинг алоҳида функцияси тарбия мазмуни ётади.

"Педагогика" атамаси қадимий Юнонистондан келиб чиққан. Бу ерда қўлдорлар болаларини мактабга қўзатиб қўйадиган, олиб борадиган одамларни "Педагог" деб аташган. Кейинчалиқ бу атамани маъноси бир мунча ўзгарди. Махсус тайёрқарлик қўрган ва тарбия билан шугулладиган шахслар "Педагог" деб атала бошлаган. Қўп вақтлар педагогика илмий фан сифатида факат ўсиб келаётган ёш авлоднинг тарбиясини ўрганади деб қаралган. Аммо ҳаёт амалиёти тарбиянинг ўмумий принциплари факат болалар тарбиясига эмас, балки катталар тарбиясига ҳам таълуқли эканлигини қўрсатади. Шунинг учун ҳам кейинги пайтларда педагогикани ёш авлодни ва қатта ёшдаги одамларни тарбиялаш ва қўтиш, уларга маълумот бериш қўнуниятларини ўргатувчи фан деб белгилаш одатга айланган.

Кишилиқ жамиятини қадимги иштидои,яъни бошланғич даврила одамлар тайёр махсулотдан фойдаланишган. Ов, турли туман ханармандчилиқни ривожланиши одамлар меҳнат тажрибасининг ошишига олиб келди.Меҳнат фаолияти борган сари мураккаблаша бориб,одамларнинг шаклланишига ва кишилиқ жамиятининг ривожланишида муҳим роль уйнай бошлади.Меҳнат одамнинг тарбиясига таъсир курсатиб,тарбия ҳаётини зарурият қилиб қуйди.Одамларнинг меҳнат қуниқмалари ёш авлодага мерос бўлиб к4ола бошлади.Энди тарбия меҳнат фаолиятининг,меҳнат тажрибасининг махсулига бевосита боглиқ бўлиб қолди.

Олдинга бола тарбияси қатталар томонидан бевосита меҳнат фаолиятида амалга оширилган бўлса,жамият ривожлана борган сари бундай йул талабга жавоб бермай қолди.Энди тарбия билан билимдон тажрибаси ётарли одамлар шугуллана бошлади.Машгулотлар тобора ташкилий шакллarga,қуринишларга эга бўли борди.Секин-секин мактаблар пайдо бўлди.

"Мактаб" атамаси қадимий Юнонистондан қелиб қиккан (мактаб юнонча:буш вақт, меҳнатдан дам олиш маъносини билдиради). Юнонистонда укувчиларни мутафаккирлар билан суҳбатини мактаб деб аташган,кейинчалиқ махсус укув тарбия муассасаларини ҳам мактаб дейишадиган бўлди. Мактабни шу маъноси хозиргача ҳам сақланиб қелмоқда.

Мактабнинг тарқиб топиши, тарбиянинг такомиллашиши билан бирга,тарбия фаолиятининг узи алоҳида қасбий фаолиятга айланади,педагог қасби эса алоҳида қасб бўлиб ажрала бошлайди.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР.

1. И.А.Каримов "Барқамол авлод Ўзбекистон тараккиётининг пойдевори".Т.1998 йил.
2. Турсунов И.,Нишонов У "Педагогика" Т. 1996 йил.
3. Ғозиев Э "Психология"(укув қуланма) Т.1994 йил.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

- 1.Шаҳс ҳақида тушунча.
- 2.Ўз-узини тарбиялаш сифатлари болада қачон пайдо бўлади?
- 3.Фарзанд тарбияси билан асосан қимлар шугулланади.
- 4.Тарбия объектлари ва субъектлари.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР.

Шаҳс,объект,субъект,ўз-узини тарбиялаш,шаҳсни узига ҳос ҳусусиятлари.

МАВЗУ № 5: УКУВЧИЛАР ТАРБИЯСИДА ОИЛА, МАКТАБ, МАХАЛЛА ХАМКОРЛИГИ.

РЕЖА:

- 1.Укувчилар тарбиясида мактаб жамоасининг хамкорлиги.
- 2.Болалар тарбиясида оила, маҳалла хамкорлиги.

Мактаб болаларни ахлокий тарбиялаш дарс жараёни синфдан е мактабдан ташкари турли туман ишлардан олиб борилади.Укувчиларда билим ахборот,махорат,малака ва одатлар берилади.

Болалар одоб ва одобсизлик ҳақида тушунча олади.Улар ахлокий тушунчалар бадиий ва илмий адабиётлар, ҳаёт кинофильм ва спектакллар оркали англайдилар.

Укувчиларни ахлокий руҳда тарбиялаш характери хусусиятларини таркиб топтиради,Уларга мақсадага интилувчанлик, уқиш ва ишда матонатли, катияли, ташаббускорлик, уюшқоклик кийинчиликларда қурқмаслик киради. Мактабда ахлоқ тарбия беришда хилма-хил усуллар қулланилади. Қуйидаги усуллардан намуналар келтирамиз.

1)Ахлокий тарбия,уқитиш жараёни билан қуши олиб борилади.Буюк немис педагоги А.В.Дистервич айтганидек,яхши уқита билган уқитувчи яхши тарбиялайди ҳам.

2)Ахлокий тарбия жараёнини мувоқиятли укувчилар ва уқитувчилар жамоасининг савиясига боғлиқ.Бунинг учун жамоа ахил ва иноқ,болалар интизомли булиши керак.

3)Тарбиявий ишларни режали булишни ва ҳамжихатлик билан амалга оширилиши ахлокий тарбияни мувафакиятини таъминлайди.А.С.Макаренконинг "Унта юкори малакали уз хтолича ишлайдиган уқитувчидан малакаси паст бир ёкадан бош чиқарадиган бешта уқитувчи авзал" деганини унитмаслик керак.

4)Мактабда ижобий эмоционал шароит яратиш ахлокий тарбия жараёнида фойдали таъсир этади. Масалан, Республика мустақилиги куни, Навруз байрами.

5)Барча укувчиларни мактабдаги умумий ва ягона тартиб қоидага риоя қилишларига эришиш.

6)Ахлокий тарбияда онгни,тушунчаларни шакллантиришни тушунтириш, уқитириш, суҳбат, мунозар, лекция, раҳбатлантириш, жазолаш усулларида фойдаланиш.

7)Ахлокий одатни шакллантиришда машқ,болаларни турли фаолиятини уюштириш.

8)Тарбиявий соатлар,"Одобнома" дарслар савиясини ошириш.

9)Мехнат илғорлари,илм-фан ходимлари,мехнат ва уруш фахрийлари,хожилар,укувчилр учрашувларини уюштириб бориш.

10)Мактабда турли хил тадбирлар,адабий кечалар,олимпиада,фестиваль,мусобакала утказиш,кинотеатр,телевидения курсатувларидан,"Оталар сузи-аклнинг кузи","Маърифатнома" эшитиришларидан янги ташкил этилган "Маънавият ва маърифат" маркази тавсияларидан фойдаланиш.

Мактабда таълим билан тарбияни ажратиб бўлмайди.Ватанимизни истиклол ва тараққиёти келгуси ёш авлодни ҳар томонлама етук билимли,онгли,тадбиркор,юксак ахлокий булишига боғлиқдир.

Укувчиларни уз ҳулкини ахлокий жихатдан баҳолашларини биринчи синфдан бошлаб ургата бориш керак. Улар меҳнатни севиш,мулкни эҳтиёт қилиш,ҳурмат,ростгуйлик,софдиллик,вождон камтарлик маъноларини тушуниб олсин. Мактабда болалар ёши,савияси ва синфига қараб "мартлик ва қурқоклик","жамоа нима?","инсон гузаллиги нимада?","Ахлоқ ва одоб ","Ахлоқ ва шахс эркинлиги","Она юртинг омон бўлса...","Барақа қурқиликда","Жанат оналар оёғи остида","Инсон одоби билан","Тижорат ва ҳалоллик" мавзуларида суҳбатлар утказиш маъқул. Укувчига қундалиқ юритишнинг тавсия этиш керак. Унда "Бугун қандай иш қилдим?","Бугун қандай ёмон иш қилдим?","Узимдаги қайси сифатни тузатишим керак ва қандай қилиб" деган уч бўлим булиши керак.Ҳафтанинг охирида "Утган ҳафтадан қаноатланаманми?" деган саволга жавоб ёзишни тавсия этиш даркор.Утарбиявий соатда ёки индивидуал суҳбатда таҳлил қилинади.

Узоқ йиллар миллий тарбиямиз, минг йиллик урф-одатлар қадриятларимиз қамситилиши, динимиз, тилимиз оёқ ости қилиниши оқибатида одамлар орасида меҳр-оқибат, диёнат, шарм-ҳаё, андиша, ор-нормус, ҳалоллик, қатталарга ҳурмат, қичкинага эҳтибор сусайиб кетди. Уз тилимиз қолиб бошқа тилда гапиришдек, марказнинг юборган укув дастурлари ва дарсликлар билан ишладик.Шунинг натижасида ёшлар маънавияти дарз кетди. Демак, ёшларни ватанпарварлик руҳида

тарбиялаш иши аввало уларда миллий кадрларимизни хурмат қилишдан, узлугимизни, кимлигимизни англашни урганишдан бошланиши лозим экан.

Дарсда ва дарсдан ташқари ишларда Алпомиш, Тумарис, Широқ каби халқ қахрамонлари, Амир Темур, Бобур, Улугбек сингари саркарадаларимизни, Ибн Сино, Беруний сингари олиму - фозилларимиз қарашларига тез-тез муроҷат қилишимиз ёшларни Ватанга муҳаббат руҳида тарбиялаш ишининг асосини ташкил қилади. Шу билан биргаликда тарбия борасидаги жаҳон стандартларига ҳам эътиборни қаратиш лозим.

Ота-оналарнинг уз ҳаётлар, турмуш тарзлари, бола шахсида илмий дунёқарашида маънавий, ахлоқий, нафосат, меҳнат ва бошқа ижтимоий омилларни шакллантириш мақсадида тизимли таъсир қурсатиш жараёнига оилавий тарбия дейилади. Бунда ижтимоий ва маънавий ҳаёт таъсирида оиланинг ҳам жиддий янгилашиб бораётганини эсдан чиқармаслик лозим.

Оилалар шахслар ва кишлоқларимизни ягона иқтисодий ва ижтимоий умумийлиги асосида ривожланимда. Айни пайтда оилавий ҳаёт ва оилавий тарбия узининг миллий хусусиятларига ҳам эгадир. Бу эса оилавий тарбия усуллари ва мазмунининг умумий ва хусусий томонлар ривожидан яққол кузга ташланади. Масаланинг мураккаблиги ўқитувчи тарбиячи, халқ таълими ходимлари, кенг жамоатчилик оилавий таракқиётининг ҳисобга олган ҳолда оилавий тарбиянинг назарий ва амалий асосларини педагогик жиҳатдан тўғри изоҳлаш ва тегишли усулий тавсиялар беришлари лозим. 2-томондан эса янги мустақил давлатимизнинг шахс таракқиётига қурсатаётган педагогик таъсирини аниқлаш, қелғусида қўйилган натижаларни қамқалаб олиш ҳам лозим.

Агар оилада узаро ҳамқорлик, узаро ёрдам, бир-бирига ишонч ҳолати мавжуд экан, бундай оилалар ростқўй, самимий, меҳрибон, ўртоқларига доимо ёрдам беришга тайёр бўлган инсон қамол топади. Ўзида одобли кишига ҳос фазилатларини мужасамлаштирган кишиларнинг оилаларда доимо ҳузур ҳаловат ва самимий ҳурмат қарор топади.

Дарҳақиқат, оила жамият ҳаётини олға сурувчи янада юксак босқичларда қўтариб раванг топтирувчи қелажак авлодарни тарбиялаб вояга етиштирувчи, қамол топтириш учун маъсул бўлган гоёт муҳим бошланғич гуруҳидир. Оила эркак ва аёлларни тула тенг ҳуқуқлиги оила учун баробар жавобгарлиги асосида қўйилади. Оиладаги дароматларини ошириш бир томондан, ота-оналарни билим савиялари ва маданий ҳаётлари яхшилланишига сабаб бўлса, иккинчи томондан оила аъзоларини юқори маънавий эҳтиёжларини ижобий шаклланишига оилавий муносабатларининг такомиллашувига бойишига, қатталар ва қичиқлар орасидаги мулоқат мазмунига ижобий таъсир қўрсатимда. Шу сабабли ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш давр талабига айланиб бормокда. Атоқли педагоглар тарбияни мақсадга мувофиқ ташкил этиш шарт-шароитлардан бири ота-оналарини саводхонлигига деб ҳисоблаган эдилар. Масалан А.Авлоний узининг "Туркий гулистон ёҳуд ахлоқ" номли асарида шундай дейди: "Тарбияни қимлар қимлар қилур? Қарда қилинур?" деган саволга қеладур. Бу саволга биринчи ўй тарбиясидир. Бу она вазифасидир. Иккинчидан мактаб ва мадраса тарбияси. Бу ота муаллим, мударис ва ҳуқумат вазифасидир деб жавоб берса бу киши дейюрки "қайси оилаларни айтурсиз билимсиз боши паҳмок қўлоги тўхмок оналарни? Ўзларида йўқ тарбияни қандай олиб берурлар" дер. Отасига нима дерсиз, десак "Қайси ота?-Тўйчи ўлоқчи, базмчи, думбича, қарнайчи, сурнайчи илм қадрини билмаган илм учун бир пулни қўзлари қиймаган замондан ҳабарсиз оталарни айтиурсиз? Аввал ўзларини ўқитмок, тарбия қилмок лозимдир" дер.

Агар ота-оналарга умумий таълим тарбия беришдаги олимларни тавсиялари шаҳар туман меҳнат жамоалари, шунингдек меҳнат ва ўруш фахрийларни маслаҳатлари, ўқрашувидан тавсияларига таянилса сузсиз шу ишнинг самарадорлиги янада ошади. Тарбиявий маданиятни самарадорлигини оширишда ота-оналар мажлиси муҳим аҳамият қасб этади. Мактаб ўқувчилари ота-оналар мажлисига пўхта тайёргарлик қўйишлари лозим.

Маълумки бола мактабга қелгунча мактабда ўқиш даврида ҳам, асосан оилада тарбияланади. Оила болаларнинг дунёқараши, ҳуқли ва дидига қўрсатиши табиий ҳолдир. Ота-оналарининг болаларни тарбиялашдаги энг биринчи вазифалари болалар соғлигини сақлашдир.

Айниқса, ота-оналар ўзларини меҳнат фаолиятларини, ҳуқл атворлари орқали намуна бўлишлари лозим. Узаро оилавий жамода яхши иборали сузлашувни ташкил этиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Ота-оналар мактаб ўқув вазифаларини яхши бажаришларини таъминлаш учун қўйидагиларга риоя этсалар маъқул бўлади:

-ўқувчиларни машғулотлардан қечикишларига ва дарсга қеч қилишларига йўл қўймаслик.

-болаларнинг машгулоти учун уйда унга кулай жой танлаб бериш белгиланган, соатларда укув иши билан банд булиш. Билим куникмасини шакллантириш уй вазифаларини шошилмай, аник бажарилиш имконини вужудга келтириш.

-болаларни уй вазифаларига халоллик билан караш, ургатиш, болаларни гайрат билан чидамини ошириш.

-укувчиларни виждонли ва рустгуй булишига хам билмаган нарсани яшириш, алдаш, мустикал ишладан буйин товлаш, бошкалардан уй вазифасини кучириб олиш каби кандай уринишларига нафрат билан карашга ургатиш лозим ва х.к.

Оила, мактаб ва жамоатчилик хамкорлигида хозирги кунимизни долзарб масалаларидир. Чунки биринчидан оила тарбиясида оила, мактаб ва жамоатчилик хамкорлигини узи мураккаб жараён, бунда муаллимлардан ташкари ишлаб чикариш жамоалири, вакиллари, ёшлар касаба уюшмалари иштирок этадилар. Иккинчидан, ота-оналар ва кариндош уруғлар турли меҳнат жамоалари вакиллари булиб ишлаб чикариш ва ёру-дустларнинг маънавий ҳаётларида омилларни муҳофаза қиладилар.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Бола тарбиясида оиланинг роли?
2. Мактаб жамоачилигини маҳалла билан ҳам билан хамкорлиги.
3. Укувчиларни дарсга булган муносабатини ижобий шакллантириш йуллари.
4. Укувчиларни ҳулқ - атворини ижобий шакллантиришда "Одобнома" дарсларини тутган урни.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР.

Хамкорлик, тарбиявий соат, ахлокий одат, миллий тарбия усуллари.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. "Халқ таълими" журналининг 6-7 сони Тошкент 1992 йил.
2. К. Хошимов, С. Нишонов, М. Иномова, Р. Хасанов "Педагогика тарихи "Тошкент " Укитувчи" 1996 йил.
3. И. Каримов "Баркамол авлод-Узбекистон таракқиётининг пойдевори" Тошкент 1997 йил.

РЕЖА:

- 1.Тарбияда шаркона урф-одатлар.
- 2.Тарбияда маросим ва анъаналарнинг тутган урни.
- 3.Инсон камолоти учун зарур булган ахлокий фазилатлар.

ТАРБИЯДА ШАРКОНА УРФ-ОДАТЛАР.

Ўзбекистонда мустакиллик тантанаси туфайли таълим тарбия тизимида туп узгаришлар вужудга келди.Миллий кадрятларни тиклаш,миллий маънавиятни юксалтириш,айниқса шаркона одоб-ахлоқ анъаналарига эътибони кучайтириш шулар жамласидандир. Энг асосийси, умум таълим мактабларида ёшларни миллий урф одат,мехр-окибат руҳида тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади.

Утмишда халқимиз орасида етишиб чиккан комил инсонлар чинакам инсоний ҳислатлар соҳиби сифатида барчага намуна бўлишган.Тарбия тарихидан маълумки,жамиятнинг бир бўлаги саналмиш ҳар бир хонодондан болага ёшлигиданок шаркона одобнинг илк сабоклари эринмай ургатилган.Таассифларки,утган 74 йил давомида тарихимизнинг зар варақлари ҳисобланмиш ахлоқ-одобнинг минг йиллик тажрибаларидан, "эскилик сархити" дея воз кечилди.Шаркона миллий тарбия анъаналари авало мактаблардан,сунгра оилалардан сиқиб чиқарилди. Натижада катталарга нисбатан ҳурматсизлик, лоқайтлик, дин-диёнатни менсимаслик иллатлари кучайди.Мустакилликка эришилгандан сунг утган қисқагина давр ичида йул қуйилган ҳатоларини тугрилаш борасида жуда катта амалий ишлар қилинди.Айниқса,ота-боболаримиз учун Қуръони Қарим ва Пайгамбаримиз Мухаммад алайҳиссаломнинг суннатлари дастури амал ҳамда уламо-ю ҳукамоларимизнинг китоблари тарбиямизнинг ишончли манбаи бўлиб хизмат қилмоқда. Асосийси-исломий одоб фарзандларнинг ҳалол,пок,мехнатқаш, илмга интилувчи,катталарни,айниқса, ота-оналарни ҳурматлайдиган руҳда тарбиялашни шарт қилиб қуйганди.

Миллий тарбия болани олти жихатдан тарбиялашни маслаҳат қуради:булар - соғлиқ ва бадан тарбияси,ахлокий тарбия,ақлий тарбия,гузаллик тарбияси,виждоний-нафсий тарбия,диний-рухий тарбиядир.Юқорида айтиб утганимиздек,юртимиз мустақиллика эшигандан бери турмушимизда катта узгаришлар руй бермоқда.Тарихимизнинг бир умирга дуне юзини қурмасликка маҳкум этилган зарҳал саҳифалари очилиб,миллий урф-одатларимиз ва қадятларимиз қайта тикланипти, буюк аллома ва саркардаларимизнинг - Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий, Боҳовуддин Нақшбандий, Исмоил ал-Бухорий, ат-Термизий, Амир Темур каби сиймоналарни ҳаёти ва фаолиятига булган қизиқиш ортиб бормоқда.

Ёшларни Ватанимиз кадрятлари,бой маданияти билан таништириш,маданий ва диний билимларини эгаллашга булган талабларни шакллантириш,малакаларини ошириб,тобора бой этиш,эстетик тушунчаларни шакллантириш жуда муҳимдир.

Ўзбек халқининг маданий меросини урганишда ва ривожлантиришда миллий узиға ҳослиги,маънавий хусусиятлари ҳисобга олиниб,халқ педагогикаси анъаналарига суянган ҳолда иш қуришлик мақсадга мувофиқ. Кишилиқ жамиятига муҳаббат,табиат муҳофазаси,маданий ёдгорликларини сақлаш ишларига жалб қилиш лозим.

Ўзбек халқи қуп асрлик тарихий тараққиётда катта маданиятни яратди.У яратган бойлиқлар ёшлар тарбиясида муҳим восита бўлиб хизмат қилади.Ал-Хоразмий, Беруний, Фаробий, Ибн Сино, Юсуф Хос Ҳожиб,Аҳмад Юғнаки, Саъдий Шерозий, Алишер Навоий ва бошқа буюк мутафакирларни асарлари орқали уқувчиларга гузал ахлоқ,бахт,инсоф,поқлик,иффат,сабр-маътонат, меҳр-шавкат, ота-онани ҳурмат қилиш қоидалари ҳақида кенг тасавурларга эға бўлади.Инсонийлик уз тарқибига инсонни энг яхши ахлокий хусусиятларини,яъни одамлар уртасида узаро яхши муносабатда бўлиш,дустлик,ота-онаға садоқатлик,мехнатсеварлик каби фазилатларини қамраб олади.Ота-боболаримиз болаларда ёшлиқдан ана шу гузал фазилатларни қарор топтиришға аҳамият берганлар.Илму-фан аввал Шарқда тараққий этган,хур фикрлик биздан бошланган."Шарқ Европанинг муаллими" деган эди олмон олими Херлер.Ҳақиқатдан ҳам шундай,ўзбек халқининг маданий мероси улкан бир денгиз.Дарҳақиқат,миллий кадрятларни умуминсоний кадрятлар билан уйғунлаштириш лозим.Чунки брор миллат уз кадрятини бошқа миллат кадрятларидан ажратиб олиб ярата олмайди.Ҳар бир миллат маънавиятида узиға ҳос томонлари бўлса ҳам,у умуминсоний кадрятларнинг бир қисмидир.Шу билан бирға унитмаслигимиз керакки,биз қураётган янги жамият

"биноси"учун биринчи галда миллий кадрятлар устун булмоги лозим.Биз,энг авволо,миллий узлигимизни англамогимиз,уз тафаккуримизни кашф этмогимиз лозим.Утмишимизда унитилган шундай улкан сарчашмалар борки,уларни пахта,атрофлича урганмок биринчи галдаги вазифадир.

Ислом дини гоялари таълим-тарбияга катта таъсир курсатади.Куръон-дунё маданиятининг улкан бойлиги,барча мусулмонларни мукаддас китоби булиб,араб тилида "Кироат" маъносини англатади."Куръон" кишиларни тенгликка,биродарликка,тинч-тотув яшашга эзгуликка ундайди.Шунга кура,у катта ахлокий кимматга эга,у инсоннинг маънавий камолга етишида мухим урин тутади.Шунинг учун у мана неча асрлардан бери инсониятнинг энг улуг кадряти сифатида эъзозланиб келинмокда.Ислом инсонни рухий тарбиясига хам,жисоний тарбиясига хам эътибор беради.Ислом одамларни яхшиликка даъват этади,ёмонликдан кайтаради.Инсонпарварикни таргиб этиб,разолатни коралайди,одоб-ахлоқ,рухий-маънавий поклик ва етукликка ундайди.У адолат,тенглик,тинчлик,эркни таранум этади.Инсон шахси,жамият илм билан камолга етади,тараккий этади.

Исломда тарбия,акл инсон камолотнинг мезони хисобланади.Хадисларда хам инсонинг маънавий камолоти мезони,унинг тафаккур доираси, дунекарашни кенглиги,илмий билимларни кай даражада эгаллагани,уз билимини атрофдагиларга жамиятга фойда келтирувчи шахс булиб етишишига мухим омил-тарбия деб хисобланади.

Республикаимизнинг истоклолга эришуви натижасида узбек педагогикаси тарихида узок давр таъкикланган эътибордан четтда колган маданий меросга кизикиш кучайди.Ёшларни анъаналар асосида табият,жамият,рухият,кадрятга мухабатини,кизикиш ва ихлосини тарбияламай миллий киёфани шакллантириб булмайди.

Хар бир инсон болаликдан уз халкини,миллатининг кадрятларини тил бойликларини,унинг тарихини,огзаки ва ёзма адабиётининг хамма саънатини, урф-одатларини, илгор анъаналарини,халкчилик,рухий маънавий меросини ургансагина уша халкка ва миллатга мансуб була олади.

ТАРБИЯДА МАЪРОСИМ ВА АНЪАНАЛАРНИ ТУТГАН УРНИ.

Хар бир инсон ёшлигиданок уз миллати,халкнинг урф одати,кадряти,анъаналари,тил бойлиги,огзаки ва ёзма адабиёти,санъати ва мусикасини,хулас чукур маънавий меросини урганиб боради.Шундай килмас экан,у аник бир халкка мансуб эканлигини курсата олмайди.Шунинг учун хам халк таълими тизимининг бошлангич давридаёк, яъни,болалар богчани бошлангич мактаблардан,ёуки хар бир оилага уз халкининг миллий гурури курашлари, орзу истаклари,дунёкарашларини миллий асослардагина шакллантира бормас экан кузланган максадга эриша олмайди.Биз дарс давомида,дарсдан ташкари тарбия соатларида укувчиларга маросим ва анъаналаримизни тушунтириб боришимиз зарур.Анъаналаримизда топишмок тез айтишлар, дostonлар куйланиши,шунингдек эртақ,афсона,ривоятдаги воқеа-ходисалар болалар рухиятига ижобий таъсир курсатади.Ёш авлодга динимизни,тилимизни урганишимиз зарур мактабларда эса анъанамиз, кадрлашимиз лозим.

Хадислардан парчалар ёдлатиш,хайитнинг кадимги байрам эканлигини, уни янада яхшироқ тайёргарликлар биланутказиш,миллий либослар хакида сухбатлар утказиш керак.Мусулмонларга хос удумлар,урф-одатларга оид хулк - одоб коидалари баён этилиши,турли маросимларни утказиш тартиби,маросимларда юриш-туриш,сузлаш утириш маданияти хакида турли тавсиялар,маслахатлар берилиши лозим.ДонишмандЮсуф Хос Хожиб хам инсоннинг турли маросим,йигинлар учрашув,зиёфатлад узини тутиш,хулк одоб коидаларига риоя этиши хакида хам фикр юритиб,инсоннинг мезмонлик вамехмонновозлик коидалари,шартлари,тртиб интизомлари хакида хам мухим угитларни беради.

Халкни ижтимоий жихатдан химоялаш хамда маънавийислохатлар утказиш,яъни ота-боболаримиз кадрятларини тиклаб,уларга муносиб ворис булиш каби вазифаларни амалга ошириш йулида Республикаимизда катта ишлар амалга оширилмокда.Айникса,И.А.Каримовнинг "Миллий истиклол мафкурасини яратиш ва хаётга тадбик этиш" хакидаги фикрларини биз тарбиячи - муаллимларнинг хам харакат дастуримиз.Чунки,истеъмом мафкураси биз шу вақтгача амал килиб келган мафкурадан фарк килиб,у халкимизнинг азалий анъаналарига удумларигабдиница ва тилига, рухиятига, умуминсоний кадрятларига садокат,келажакка ишонч, мебхр окибат, инсоф, адолат, маърифат туйгуларини кишилар онгига сигндиришга асослангандир. Хакикатдан, Республикаизнитараққиёт даражасида кутарадиганчинаккам комил инсонни шакллантириш - бу унинг маънавиятини шакллантиришдир. Маънавият эса халкнинг асрлар давомида шаклланган хаёт тарзи булиб,халкнинг таълим тарбияга оид кадрятлари шу улкан тараққётнингузвий кисмибулиб

хисобланади.Унда ёш авлодни тарбиялашда кулланилганусуллар,миллий урф одатлар,анъаналар,тарбияга оид гоялар мужасамлашган.

Узбек халки беъбахо анъан ва удумларга эга.Унинг узига хос тую тантанаси,таъзия маросимлари,мехмон кутиш,дастурхон тузаш,миллий таомлар пишириш одатлари бекиёсдир.Узбекитонс уз мустакиллигини кулга киритгунча халкнингхар кандайф расм русумлари,урф-одатлари,кадрятлри турли чеклашлар асосида яшаб авлоддан авлодга утиб келди,аммо йук булиб кетмади.Мустакилликка эришгач бу одатлар,удумлр,кадрятлар янада мукамаллашган холда ривож топмокда.Узбек халкнингана шундай маросимлардан бири - туй маросимидир.Туй - хаётнинг катташодиёнаси бахт саодати ва фаравон турмушнинг гузал рамзи,инсон умринингтултожи, хаётнинг энгбахтли онидир. Дунёдаги барча халкларда туй утказиш удуми булиб,унинг мохияти инсон мохияти - хаётитдаги мухим воқеаларни тантана қилишдир.Узбек туйлари турли қуринишда булади.Улар "Бешик туйи","никох туйи","суннат туйи"ва бошқалан.Туйларда тарбиянинг ахамияти катта булган,миллий расм-русумлар ҳам кенг урин олмокда."Суннат туйи"узбек халкининг қадимий анъаналаридан булиб,у мусулмончилик рамзидир.Шу бойис "Суннат туйи2лари узбек хонодонларда жуда маълум кун белгиланган холда, одоб ахлоқ,тартиб қоида, интизом биланнишонланади. Туй маросимларида иштирок этиш одобини,аввало оилада ота,қолаверса мактабда уқитувчи устозларнинг ургатишлари ҳам фарз,ҳам қарз. Демак, ҳар бир кишининг тую тантаналаридабайрамларида узини кандай тутиши, қийиниши, одоб ахлоқи орқали унинг қимлигини биллиб олиш мумкин экан.

ИНСОН КАМОЛОТИ УЧУН ЗАРУР БУЛГАН АХЛОКИЙ ФАЗИЛАТДИР. (МАДАНИЙЛИК,ЖИСМОНИЙ БАРКАМОЛЛИК ВА БОШҚАЛАР).

Инсонни чинаккам инсон қиладиган нарса унинг яхши фазилатидир.Боланинг ақлий ривожланиши, иродаси, ҳуқ атвори, умуман ахлоқий фазилатлари тарбия орқали шаклланади.Боланинг қим булиб етишиши унинг насл насабига эмас,балки унга бериладиган тарбияга боғлиқдир.Болани шундай барқамол қиши булиб тарбиялаш уқунуқитувчининг узи қуқур билимга эга, қобилиятли ва юқсак ахлоқий фазилатли булиш қерак. Маданийлик инсон ҳуснининг шартларидандир.Буларсиз инсонда на гузаллик бору ва на адабийлик.Дарҳақиқат,Ҳар бир одам ҳуқлк атвори,хатти ҳаракати юриш-туриш,демак,маданий савияси жиҳатдан эл орасида ё яхши,ё ёмон ном қолдиради.Ҳурмат билан тилга олинишга ҳам одамнинг узи сабабчи.Одам боласи дунёга факат яхши отлик булиш уқун яъни,яхши фазилати, адолати, маданияти билан бошқаларга иборат булиш уқун,бошқаларни яхши йулдан эргаштириб бориш уқунқелади.Яхши фазилат шундай улуг нарсаки,уни ҳаётнинг маънавий ҳазинаси деса булади."Инсон деганда биз маънавий бойлик ҳазинасининг ажойиб соҳибқиронларини тутамиз.

Эл орасида одам қаддини расо қилиб тутдирадиган фазилат дурдоналаридан бири маданийликдир.Одам шу яхши фазилатга эга булса,у ҳар қадамда қоқиниши,эл назаридан қоқиниши мумкин.Маданият мағазинда сотилмайди,шунингдек,етуқлик шаҳодатномасигма ёқи дипломга "Бу қиши маданиятли" деб ёзиб қуйилмайди.Бу юқсак ҳуқуқни одамга унинг ҳаётда тутган урни, меҳнати, ҳуқлатвори беради.Одам боласига сув,ҳаво,қуёш қанчалик зарур булса,унинг қинаккам инсон булиб яшаши уқун ҳам ҳусусан маданиятнинг мана шу дурдонаси шунчалик зарур. Олижаноб фазилат ва сифат эгаларини яъни улуг инсоний маданиятга эришиши уқун узида вақт ҳам қуқ ҳам топа олган қишини қинаккам маданиятли деса булади.

Одам боласи билими,тажрибаси,шижоати.ташки қиёфаси билан қишидаҳавасуйқотиш мумкин.Леқин ахлоқи бузук ҳуқли ёмон булса,бу яхши сифатларнинг ҳаммаси бир пул булиб қолади.Шунинг уқун ҳар қим одамлар назаридан қолмаслиққа,бирон ноқуя ҳаракат ё ҳуқуқ суз билан узини бадном қилмаслиққа тиришади.Уни шундай қилитишга ахлоқ шарти мажбур қилади.

Одам боласи инсоний гузаллик уқун қурашиши,шу олиқ мақсад йулида қарчамай қурашиши қерак.Қуқи инсонга ҳақиқийҳусунни инсоний ҳуқ атвор,инсоний фазилат беради.Бундай гузаллик инсон тириқлигида ҳам дунёдан утганда ҳам,унинг айниқайдиган ҳусни,адабий сиймосибулиб қолади.

Инсоннинг қамолотиғаэришишда жисмоний барқамоллик ҳамалоҳида урин тутади.Қиши жисмоний тарбияга,саломат ва бақуват жасур ва эпқил булиб тарбиялашга катта эътибор бериш қерак - болаларнинг тоза ҳавода булишлари,атроф табиат гузуллиқларидан эстетик завқ ола билишларига ҳам аҳамият бериш лозим.Болаларни жисмоний тарбиясида турли ҳаракатли уйинлар катта урин тутади.Ҳаракат ҳар бир қиши уқун зарурдир.Шунинг уқун болаларнинг жисмоний қиниқтиришда уларни айрим уйинлар билан машғул қилиш қойдалидир.Уларнинг дойим бир қойда

утиришлари, ҳаракат қилмасликлари уларни баданларини заиф бўлишига олиб келади. БУ уйинлар орқали болага ҳаётни ургатиш ақлий ва ахлоқий тарбия ҳам бериш мумкин, асосий болани жисмонан чиниктирилади.

Болаларнинг соғлом ва жисмонан етук бўлишлари учун тозаликнинг аҳамияти беъқиёсдир. Ифлослик ҳар қандай беморликни келтириб чиқарадиган манбаа бўлиб, ифлослик катталарга нисбатан болаларга ун баробар зиён етказади. Шунинг учун болалар ҳамиша тоза жойларда, соф ҳавода юришлари керак.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Мустақилликка эришганимиздан кейин таълим тарбия соҳасида қандай ўзгаришлар юзага келди?
2. Ёш авлодга шарқона урф-одатларимизни таъбири қандай?
3. Инсонни қанақам инсон қиладиган нима?
4. Болаларни етук, барқамол бўлиб етиштиришда жамоний тарбиянинг роли қандай?
5. Маданият билан тарбия бир бири билан боғлиқми?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР.

Таълим-тарбия, шарқона урф-одатлар, табиат, ижтимоий тарбия.

ҲОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

1. "Педагогика тарихи" К.Ҳошимов, С.Нишонов. 1996 йил.
2. "Педагогика" А.К.Мунавваров. Т. 1996 йил.
3. "Педагогик ихлоси" Н.Иванов. 1990 йил.
4. "Одобнома" О.Тураева, А.Назаров. 1997 йил.

МАВЗУ № 7:УЗБЕКИСТОНДА ХАЛК ТАЛИМИ ТИЗИМИ.

РЕЖА:

- 1.Халк таълими хакида тушунча.
- 2.Узбекистон худудида халк таълими тизимининг вужудга келиш тарихи.
- 3.Узбекистон халк таълими тизимига тавсиф.

ХАЛК ТИЗИМИ ХАКИДА ТУШУНЧА.

Халк таълими тизими деб муаян мамлакатнинг ички ва ташки тараккиётига таъсир курсатувчи ҳамда маълум бир коидалар асосида ташкил этилган барча таълим-тарбия муассасаларининг тузилишига айтилади.

Таъли инсоният тажрибасини маълум томонларини,яъни укувчилар ижтимоий тараккиётининг хозирги талабаларига мувофик даражада билим ва тарбияга эга булишларини таъминлайдиган фаолиятдир.

УЗБЕКИСТОН ХУДУДИДА ХАЛК ТАЪЛИМИ ТИЗИМИНИНГ ВУЖУДГА КЕЛИШ ТАРИХИ.

Узбек халки тарихан таълим-тарбия соҳасида узига хос дорилфунин яратган.Хатто хозирги узбек халки яшаб турган заминга заридуштийлик дини кенг ёйилган даврда ҳам некбин педагогик мафкурса су4рган.Бу зардуштийлик динининг мукаддас китоби "Авестонинг" бизгача етиб келган айрим саҳифаларида уз ифодасини топган.

Илму-фан аввал Шарқда тараккий этган,бир фикрлилик биздан бошланган."ШАРҚ ЕВРОПАНИНГ МУАЛЛИМИДИР" деганда ҳақ эди олмон олими Херлер.

Арсларда марказий осиюнинг араблар фатҳ эгач,ислом дини асосидаги сифат жихатидан янги тизимдаги эга булган таълим тарбия муассасалари вужудга келди.Араб тилини урганиш жорий этилди.Ислом дини етиб борган ерларга мачитлар улар қошига эса угил боблалар учун мактаблар ташкил қилинди.

Араб булмаган ҳолларда ислом динини асосларин ургатиш масаласида марказий осие мактабларида "ХАФТИЯК","ЧОР КИТОБ" каби дарсликлар кенг тарқатилди.Асрдан бошлаб ислом динини туркий тилларда езилган асарларда ҳам оммалаштириш бошланди.Ислом тарикқасида Аҳмад Яссавийнинг "ХИКМАТ" асарини келтиришимиз мумкин.

1917 йил тушунтиришдан сунг марказий осиеда учта республика ташкил топди.

Янги шуро ҳукумати аввалги таълим,тизими укув-тарбиявий ишларни ислоҳ қилиш,халқ маорифи тизимининг янги шаклини жорий этиш юзасидан бир қатор вазифаларни белгилаб берди.

Бундай тадбирларни амалга ошириш Туркистонда халқ комиссарлари советининг 1918 йил 14 майдаги декрети асосида бошланди.Халқ маорифи тизими тасдиқ этиш Республика халқ маорифи қоссарлигига ва унинг маҳаллий советлар ҳузуридаги булимлариюкланди.Укувчилага илм - фаннинг зарур асослари билан бир қаторда меҳнат қуникмаларини ҳам бера оладиган ягона шуро "Меҳнат мактаби" халқ маорифи учун асосий негиз қилиб олинди.Лекин янги мактабларни вужудга келтириш бир қанча муаммоларга дуч келди.Айниқса,укитувчининг етишмаслиги,дарсликларнинг ва мактад жихозланинг йуклиги ишларни қийнлаштирди.

Туркистор республика халқ комиссарлари совети 1918 йил май ойининг бошида мактаб тубдан қайта қурилди,деб эълон қилди.

1917 йил тунтаришгача мавжуд мактаб ва умуман болалар ҳамда усмирларни уқитиш ишининг ташкил этилишига хос булган синфий табақавийлик ҳамда қамситувчиликни тезроқ бартараф этиш мақсадида шунга қарор қилдинди.Бу ҳақида чиқарилган ҳукумат мурожатномасида "Улка советлари съездининг иросдасини бажара қориб,дарҳол ягона ва ҳамма учун очик мактаб ташкил этишга қиришилди.Барча қириш имтихонлари бекор қилинди.Ҳамма босқич ва идора мактаблари эндиликда ёши,миллати ва динидан қатий назар уқишни истаган ҳамма қишилар учун очиб қуйилди" дейилган эди.

1918 йилнинг августида эса Туркистон республикасининг марказий ижроя қомитети мактабларида укувчиларин уз она тилида уқитишга утиш тургисида декрет чиқардики бу улқа халқлари миллий маланиятлари,истикболи учун халқ қилувчи аҳамият қасб этди.

1918 йил ноябрь ойида халк маорифи кенгашлари укув юртларини, уларни турларини ҳисобга олган ҳолда, руйхатдан утказдилар ва шу асосида янги мактаблар очиш ҳамда уларни жойлаштириш эҳтиёжлари тугрисидаги таклифларни ишлаб чиқдилар.

Мактабларни ташкил этишда маҳаллий аҳоли орасидан биринчи бўлиб етишиб чиққан муаллимлар Х.Х.Ниёзий, А.Авлоний, А.Шакурий, А.Фитрат, И.Рахматуллаев, И.Иброт, Т.Н.Кори Ниёзий, Мунаввар Кори, И.Комилов, Т.Шермухамедов, О.Шарофидинов сингари зиёлилар фаол катнашдилар.

РСФСР халк комиссарлари советининг 1920 йил 7 сентябрдаги декретига биноан Тошкентда халк университети негизида Туркистон давлат университети (ҳозирги ТошДУ) ташкил этилди.

У улкада юкори малакали мутахассислар тайёрлаб берадиган чинаккам манба ва олий таълимни ривожлантириш учун негиз бўлиб қолди.

ТАВСИФ.

Октябр тунтаришдан ҳозирги давргача халк таълими тизимида куп узгаришлар юз берди. Жумладан, 1929 йили араб графикасида имломиздан лотин графикаси, 1941 йилда эса Кирил графикаси утилди. Турли қуринишидаги урта, урта махсус ва олий укув юртлари очилди. Хунар техника таълим мактабалари купайтирилди.

Республикамиз учун 1958-1973-1984 йилларда халк таълими тизими юзасидан қабул қилинган қарорлар муҳим аҳамият қасб этди, лекин улар ушиб келаётган ёш авлоднинг халк таълимига бўлган эҳтиёжини қондира олмади.

1941 йил 1 сентябрда республикамиз ҳаётида тарихий воқеа юз берди: Истиклол эълон қилинди.

Шу муносабат билан жаҳон тажрибаларидан келиб чиқиб биринчи навбатда мустақил республикамизнинг халк таълими соҳасида ислохот утказиш масаласи қутарилди. Ниҳоят, Ўзбекистон республикаси Олий Кенгашининг 1992 йил 2 июль қарори асосида Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тугрисида"ги қонуни таълим тизимини жиддий янгилашга сабаб бўлди. Олдинги қабул қилинган қонунлардан фарқли уларок, халк таълими тизими тузилишининг қуйидаги янги қоидалари жорий этилди ва бажарилиши мажбурий деб қайт этилди.

1. Таълим ва тарбиянинг инсонпарварлиги ҳамда демократлиги.
2. Таълим тизимининг узлиқсизлиги ва исчиллиги.
3. Давлат таълими тизимининг илмийлиги ва дуневийлиги.
4. Таълимда умуминсоний ва миллий-маънавий қадриятларнинг устиворлиги.
5. Давлат таълим стандартлари қондасида таълим ҳаммани олиши учун имқоният яратилганлиги.
6. Таянч таълимнинг мажбуриллиги.
7. Таълим маънавий ва жисмоний тарбия дастурларини танлашга ягона ва табақалаштирилган ендашув.
8. Билимдонлик ва истедодни рағбатлантириш.
9. Таълим муассасаларида чет тилини урганиш, дин тарихи ва жаҳон маданияти соҳасида билим олиш учун шароитлар яратиш.
10. Таълим муассасаларининг сиёсий партиялари ва ижтимоий сиёсий ҳаракатларидан ҳоли бўлиш.
11. Тарбияланувчилар ва таълим олувчиларни ҳурматлаш.
12. Педагог шахсини, унинг ижтимоий мавқеини ҳурматлаш.
13. Амалдаги қонунлар доирасида мулкчиликни барча шаклларида таълим муассасаларининг ҳуқуқлиги, уларни мустақиллиги.

Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши билан она тилини чуқур урганишга алоҳида эътибор берилмоқда. Бундан ташқари мустақиллик йилларида Лотин графикаси ёзувига босқичма-босқич утилмоқда. Айниқса, таълимни ислох қилиш жараёнида Тест, Рейтинг усулларни қулланилиши иқтидорли болаларни аниқлаш ва уқитишда муҳим рол уйнайди. Мустақиллик йилларидаги муҳим воқиялардан бири яъни 1997 йил Олий Мажлиснинг IX сессиясида "Таълим тугрисидаги" Қонун ва "Қадрлар тайёрлаш миллий дастур"ни қабул қилиниши бўлди. Бу асосида таълим тизими босқичма-босқич ислох қилинади. Президентимиз

И.Каримов тасдиқлаганидек, "Ҳаётимизни ҳал қилувчи муҳим масалалар қаторида таълим-тарбия тизимини тубдан узгартириш, уни янги замон талабига қутариш, барқамол авлодимиз келажагига дахлдор қонун-лоиҳалари ҳам бор"-деган эди.

Бу муҳим ҳужжатлар асосида таълим тизимида катта узгаришлар содир бўлмоқда. Бу жараёнда, давлат таълим стандартларини ишлаб чиқилади. Қадрлар тайёрлашни миллий модели

яратилди. Урта махсус касб хунар таълими, узлуксиз таълимни бир тури сифатида янги таълим йуналишларини яъни академик лицей, касб-хунар коллежларини барпо килди. Олий таълим ҳам икки боскили, яъни бакалаврият ва магистратурада иборат кайта тузилди.

Бу узгаришлар педагогика таълимнинг ҳам назарий ҳам амалий муаммоларини илмий асосда ишлаб чиқишни, педагогикага доир замонавий илмий ишлар, дарсликлар, кулланмалар яратилишни таказо килади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Халк таълими тизими деганда нимани тушунаси?
2. Ўзбекистонда халк таълими тизими қай ҳолда вужудга келган?
3. Қимлар янги мактабларни ташкил қилишда ўз ҳиссаларини қушган.
4. Нечанчи йилда "Таълим тугрисидаги қонун" жорий этилади.
5. Халк таълими тизими ўз ичига қандай қоидаларни олган.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР.

Халк таълими тизими, ҳудуд, ҳурфикрлилик, мактаб, муаллиф.

ҲОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР.

1. "Педагогика" А.Қ.Мунавваров умумий таҳрир остида. Т. 1986 йил.
2. "Педагогика тарихи" Қ.Ҳошимов, С.Нишонов Т. 1996 йил.
3. "Таълим тугрисида Ўзбекистон Республикаси Қонуни", "Маърифат" журнали 1992 йил.
4. "Таълим тугрисида Ўзбекистон Республикаси Қонуни", "Маърифат" журнали 1997 йил.

МАВЗУ № 8: УКИТУВЧИ ВА УНИ ЖАМИЯТДАГИ УРНИ.

РЕЖА:

1. Урта осие мутаффакирлари ижодида уқитувчи сиймосини тараннум этилиши.
2. Уқитувчи-устозга хос сифатлар.
3. Уқитувчи-устоз халкнинг ифтихори, давлатнинг ишончи, таянчи эканлиги.

УРТА ОСИЁ МУТАФАККИРЛАРИ ИЖОДИДА УКИТУВЧИ СИЙМОСИНИ ТАРАННУМ ЭТИЛИШИ.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач халқ таълими соҳасига жуда катта эътибор бера бошланди. Чунки келажакимиз пойдевори булган ёшларни тарбиялашустоз-уқитувчиларнинг кулидадир. Шу сабабли ҳам Президент И.А.Каримов 1995 йил февраль ойидаги Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисини 1 сессиясидаги маърузасида қуйидаги сузларни таъкидлади: "Иқтисодий ва сиёсий соҳалардаги барча ислохотларимизнинг пировард мақсадида юртимизда яшаётган барча фуқаролар учун муносиб ҳаёт шароитларини ташкил қилишдан иборатдир. Айнан шу учун ҳам маънавий жихатдан ривожланган инсон тарбиялаш, таълим ва маорифни юксалтириш, миллий уйғониш гоёсини рўёбга чиқарадиган янги авлодни вояга етказиш давлатимизнинг энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади".

Албатта биз юқоридаги вазифаларни амалга оширишда Урта Осиёда яшаб ижод этган мутаффакирларимизни бой меросларидан фойдаланмай иложимиз йук. Шулардан: Ал Хоразмий, Фаробий, Ал Фарғоний, Ал Беруний, Ибн Сино, Аз-Замахшарий, Козизода Румий, Мирзо Улуғбек, Али Қушчи, Лутфий, Алишер Навоий, Бобур каби мутаффакирлар яшаб ижод қилганлар. Бу алломалар узларининг ижодларида уқитувчи уз устозларига сиймоларини тараннум этганлар.

Мирзо Улуғбек узининг асосий асари бўлмиш "Зижи" факат Козизода Румийнинг "Устозим" деб айтади. Козизодани "Ўз даврини Афлотуни" деб айтади.

У Самарқанда дафн этилган бўлиб, Козизодага юксак баҳо берган. Улуғбекнинг фармонида қура унинг устига макбара қурилган. Бу макбара Шоҳи Зинда макбаралари яқинида жойлашган.

Улуғ мутафаккир Алишер Навоий уз асарларида муаллимлар, мударислар, ҳамда устоз-мурабийларни мадҳ этади. Масалан: "Махбуб ул-қулуб" асарида уқитувчи меҳнатини огирлиги, Мураббий ҳақини ҳолисона баҳолайди.

Унинг иши одам қулидан келмас, одам эмас, балки дев ҳам била билмас. Бир қучли киш бир ожиз ёш болани саклашга ожизлик қиларди, у эса бир тудга болага илм ва одоб ургатади, қурқим бунга нима етсин. Шуниси ҳам борки, у тудда фахм-фаросати озлар бўлади, ундай кишига юзларча машаққат келса қандай бўлади. Хар қандай бўлса ҳам, ёш болларга унинг ҳақи қудир. Агар шоғирд подшоҳликка эришса ҳам унга қуллук қилса арзийди.

ХАК ЙУЛИДА КИМ СЕНГА
БИР ХАРФ УКИТМИШ РАНЖ ИЛА,
АЙЛАМАК БУЛМАС АДО
ОНИНГ ХАКИНГ ЮЗ ГАНЧ ИЛА.

Алишер Навоий уқитувчининг ҳурматини қанчалик жойига қуйса, унга булган талабни ҳам шунчалик оширади. Айниқса, мадраса мударисларининг билимли, фозил ва доно, қамтар маънавий пок бўлишларини талаб этади. "Мударис керакки, гарази мансаб бўлмаса ва билмас айтишга илмни айтишга уринмаса, ман-манлик учун дарс беришга ҳавас қурғазмаса ва огирлик учун гап суз ва гавго юргизмаса, нодонликдан салласи ва печи узун бўлмаса, гердаиш учун мадраса айвони боши унга урин бўлмаса...

Ярамаслардан қурқса ва нопокликдан қочса, наинки узини олим билиб, неча нодонга турли хил фиск ишларини мумкин, балки ҳалол қилмас ишларники қилмоқ ундан содир бўлса ва қилар ишларни қилмаслик унга қойда ва одат бўлиб қолса бу мударис эмасдир, ёмон одат тарқатувчидир".

Алишер Навоий устозларини қанчалик ҳурмат қилиш ҳақида бир қанча ривоятлар бор. Шулардан бирини келтирамиз: Бир қуни Навоий уз мулозимлари билан отда сайир ҳила ёрган экан, олдиларидан бир бола қчиқиб қолибди. Навоий отдан тушиб болага салом берибди, бу ҳолдан хайрон булган мулозимлар Навоийдан: - Устоз, нима учун ёш болага отдан тушиб, биринчи бўлиб салом

бердингиз,-деб сурашибди.Бубола устозимни фарзанди,мен устозимни канчалик хурмат килсам,у-нинг фарзантларини хам шунчалик хурмат киламан",-деб жавоб берибди.

Булардан ташкари улуг олим Жалолиддин Давоний хам уз асарларида уkitувчи,мураббийларга алохида тухталган.Бола тарбиясида бир каторда мактабга чиккадан сунг муаллим хам жавобгар саналади,дейди олим бунинг учун муалимнинг узи хам яхши тарбия топган булиши шарт.Шу уринда Давоний муаллимнинг хаслатларига,бола ва унинг уртасидаги муносабатларида алохида эътибор беради. Давоний муаллимни "Маънавий падар"деб атайди. Чунки ота-болани жисми хаётга келтириб,уни жисмоний тарбияласа,муаллим уни маънавий жихатдан камолотга етказди дейди олим.Рух канчалик болга якин турса, муаллим хам тарбия борасида ота-онага шунчалик якин деб курсатади. У ота она тарбияси билан муаллим тарбиясини таккослар экан,муаллимнинг усули методлари ота-онаникидан юкорирокдир деб таъкидлайди. Чунки ота-она таълим-тарбия усуллари методлари билан муаллимчалик куроланмаган булади. Муаллим эса,тарбия бериш билан бирга илм чукиларини эгаллашда хам захмат чекади,шогирдларни олганг таълим-тарбияси умрбод унинг хаёт йулини беради деб атайди.

Кошифий энг аввало олимларнингш жамиятдаги урнига катта бахо беради,устозларни кадрига етиш зарурлигини уктиради, 2чидан устозга хурмат,одобилик намунаси сифатида хам каралади.

Воис Кошфий инсонни билим оркали тарбиялаш,унинг аклий фаолиятини устириш мумкин деб билимни инсонни шакллантириш мезони сифатида карайди.Шунинг учун хам болага тарбия берадиган муаллимнинг хам билимли,доно,ахлокан юксак булишини таргиб килади.Шунингдек хар бир муаллим таълим тарбия йуллари,услугини яхши билиши зарур деб айникса муаллим мурабийнинг мулойим,хушфел булиши зарурлигини уктиради.

УКИТУВЧИ-УСТОЗГА ХОС СИФАТЛАР.ИЖОДКОРЛИК,ТИНИМСИЗ ИЗЛАНИШ УЗ МАХОРАТИНИ ОШИРИБ БОРИШ.

Республикамиз ҳукумати халк таълими соҳасида уртага куйилаётган вазифаларни бажариш куп жихатдан уkitувчига боглик.Янги иктисодий сиёсатга утиш шароитда таълим-тарбиядан кузда тутиладиган максадларга эришиш укувчиларни хилма хил фаолиятларини уюштириш,уларни билимли,одобли,эътиқоди,мехнатсевар,баркамол инсон килиб устириш уkitувчи зиммасига юклатилади.1997 йил 29 августдабулиб утган Республика Олий Мажлиси 9 сессиясида Президент И.А.Каримовнинг тарбиячи-укитувчиларни замонавий билимга эга булиши, уларни маълумотини,малакасини ошириш кераклиги хакида таъкидлади.1997 йил 29 август куни қабул килинган "Таълим тугрисидаги" конунда хам юкорида таъкидланган масалалар киритилди.Шу йилдан бошлаб мактабларнинг биринчи синфларда укиш янги алифбода олиб борилди.Янги имло,алифбода уkitиш учун зарур дастур,кулланма ва дарсликлар яратилди.Шунинг учун хам уkitувчи уз махоратини хам ошириб бориш,ижодкор булишлигини давр тараккий этади.

Уkitувчилик шарафли лекин жуда мураккаб касбдир.Яхши уkitувчи булиш учун педагогик назаряни эгалашни узигина етарли эсам.Чунки ипедагогик назарияда болаларни уkitиш ва тарбиялаш хакида умумий конун-қоидалар,умумлаштирилган усул ва гоаялар баён этилади.Укувчиларни ёш индивидуал хусусиятларни этиборга олиш таъкидланади.Мактаб хаёти,амкалий педагогик жараён эса жуда хилма-хил.Педагогик назарияга мос келмайдиган назариялар учраб туради.Бу эса уkitувчидан кенг билимдонликни пухта амалий тайёргарлик,юксак педагогик махорат ва иждокорликни таълиб этади.

Педогогик,укитувчилик фаолиятини,ёшларни уkitиш ва тарбиялаш ишини самарали бажариш,ота-оналар ва болаларнинг иззат хурматиға сазовор булиш учун кишида бу ишға лаёкат,қобилият,қизиқиш булмоғи лозим.Бошқа касблар қаби уkitувчилик касбига хам ёшлар орасида педагогик аолиятға лаёкатли,болалар билан тил топишиб муаммола киладиган,илимли кишиларни танлаб олиш керак.Педагогик касбини танлаган киши энг аввало соглом булиши,сузларни тугри ва яхши талаффуз кила олиши,асаблари жорйида,вазмин бу4лиши даркор.Шунингдек болаларни ёктириши,улар билан бирға ишлашға мойилиғи борлиғи,бошқалр билан мулокот кила олиши,хушмуомалалиғи,кузатувчанлиғи,кенг фикирлай олиши,узиға ва бошқаларға нисбатдан та-лабчанлиғи хам кишининг педагогик ишға яротклиғини курсатади.

Муваффақиятли ишлаш учун хар бир уkitувчи педагогик махоратға эга булиши хзарур.Педагогик махорат эғаси оз мехнат сарф килиб,катта натижаға эришади.Иждокорлик хамиша унинг хамкорлиғибулади.Педагогик ишға қобилиятли,истеъдодли кишиларғини педагогик махорат

булиши мумкин.Укитувчилик касби бир қолибда ишлашни замон таълабидан ортида қолишни ёктирмайди.Умрини шунга тиккан одам уз тарбияланувчиларида етиштиришни истаган фазилатларни хаммаигузи эга булиш керак.Янгича одамни факат янгича тарбиялаб устириши мумкин.Бизнинг жамиятда укитувчи - болаларни келажак хакидаги орзу-умидлар билан рухлантириш келажак идеалларни хозирдан мустахкамлашни уларга ургатиш учун келажак болалар қошида келган киши.Укитувчини узи бир шахсият булиши керак,негаки шахсиятни факат шахсиятгина тарбиялаб бериши мумкин;Унинг узи юксак инсонпарварбулиши керак,негаки болага инсонпарварликни калб меҳригина бериши мумкин;у албатта кенг маълумотли ва ижодий киши булиши керак;негаки билим иштиёкини факат шу иштиёкда енган кишигини ёкиши мумкин;укитувчи Ватанпарвар булиши керак,негаки Ватангша муҳабатни уз юртини сеган кишигина йуготиш мумкин.Укитувчи болаларга муносабатда сохталик,носамимийлик булишига, куполлик сабрсизлик,каҳр-газаб булишига йул куймаслик керак. Тез-тез овозини балантлатиб турадиган,узини тутолмай қоладиган педагог-укитувчиларни хушмуаммолали ва меҳрибон булишга ургатилмайди.

Кичик мактаб ёшида болалар учун энг катта обрӯ-буукитувчи. Кичик ёшли укувчилар уз укитувчиларга,унинг билимига,жанжаллик масалаларни хал этишдаги,улардан хар бирини хатти харакатини ва ютуқларини баҳолашда адолатлилигига ишонадилар.Укитувчининг биринчидан болалар уртасидаги уз обрусини саклаши ва мустахкамлаши, иккинчидан болалар уртасидаги шахсиятини шакллантиришга яхши таъсир курсатиш учун уз обрусидан фойдаланиш жуда муҳимдир.

Суюкли укитувчи билурдай тиник,топ-тоза шиша булиб,хаётга шу орқали қарайди,укувчила укитувчининг болаларни,уларни хаммасини ва хар бирини тушуниш маҳоратини сезишлари керак.Укитувчи укувчилари билан мулоқотда булиш нақадар қизиқ ва қувончли эканини,унинг хамма вақт ёрдамга келишини, уларни ютугидан қувонишини, брин мувоффақиятсизлик булса,далда беришини сеза боришлари керак.Укитувчини олий химмат,яхши,қуйинчак,меҳрибон эканини сезишлари керак.Укитувчи талабчан булиши,унинг олдида болалар узини гайри-табиий қилиқларидан, ёмон уринишларидан,тутиб турадиган булишлари керак.Болалар бир бирини тушиниш,дустлик,узaro ёрдам меҳрибонлик ва қуйинчаклик руҳи батамом укитувчига,унинг укувчи билан муамоласи инсонилигига боглик.

УКИТУВЧИ-УСТОЗ ХАЛКИНИНГ ИФТИХОРИ,ДАВЛАТНИНГ ИШОНЧИ,ТАЯНЧИ ЭКАНЛИГИ.

Мустиқил Ўзбекистонимизда ислохотлар тобора кенг қулоқ ёймокда Республикаимизнинг ижтимоий иқтисодий қамолоти ёш авлоднинг сайи харақатларига боглик эканлиги энди хеч қимга сир эмас.Усиб келаятган ёш авлод болаларни келажакда қандай қасб эгаллашларига қараб,Республика келажакгини тасаввур қилса булади.Келажак ёшларникидир.Ёшлар фаолияти фаровон ҳаётимиз мезонидир.Худди шу маънода ёшларнинг таълим тарбиясига жиддий эътибор бермоғимиз лозим.Ёшлар таълим тарбияси ота-онанинг,укитувчи тарбиясининг Ватан олдидаги муқаддас бурчларидир.

Узининг фидокорана меҳнати билан ёш авлодни уқитиш ва тарбиялаш сифатини оширишга катта ҳисса қушиётган жодкор укитувчилар сони йил сайи ортиб бормокда.Айниқса,ислохотлар даврида бундай мураббийлар эл-юртга танилмокда.Укитувчиларга "Методист укитувчи" "Катта укитувчи", "Ўзбекистонда хизмат курсатган укитувчи","Ўзбекистон халқ укитувчиси" унвонлари берилмокда.Халқимизнинг келажакдаги мустиқил Ўзбекистоннинг истикболи қуп жихатдан укитувчига, унинг сайясига тайёрғарлиги, фидоийлиги, ёш авлодни уқитиш ва тарбиялаш ишига булган муносабатига боглик.Шунинг учун хам мустиқил Ўзбекистон давлатининг умумий таълим мактабиде ишлайдиган укитувчи:-педагогик фаолиятга қобилиятли, ижодкор, ишбилармон;

- Миллий маданият ва умуминсоний қадриятларини,дунёвий билимларини муқаммал эгаллаган,диний илмлардан хам хабардор,маънавий барқамол.
- Ўзбекистоннинг мустиқил давлат сифатда тараккий этишига ишонадиган, Ватанпарварлик бурчини тугри англаган;
- Ихтисосга доир билимларини,психологик,педагогик билим ва маҳоратни, шунингдек назарий илмларни муқамаллаган;
- Укитувчилик қасбини ва болаларни яхши қурадиган;
- Эркин ва ижтимоий фикрлай оладиган, талабчан, адолатли,одобли булмоғи даркор.

Педагогик фаолият ёш авлодни ҳаётга, меҳнатга тайёрлаш учун халқ олдида, давлат олдида жавоб берадиган, болалар таълим тарбия беришга махсус тайёрланган одамларнинг муҳим фаолиятидир. Мактаб уқитувчиларининг фаолияти инсон шахсини шакллантиришга қаратилган.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Ёшларни тарбиялашда устоз ва уқитувчиларни роли.
2. Педагогика фанига Урта Осиё мутаффакирларини қўшган ҳиссалари.
3. Илғор педагог бўлиш учун қандай ёшлар танлаб олиниши керак?
4. Мустиқликка эришганимиздан сўнг маҳоратли педагогларга қўратилган ғамхўрликлар.
5. Уқитувчи бўлиш учун у албатта дунёвий илм билан бирга диний билимга ҳам эга бўлиши зарурми?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР.

Маънавият, муаллим, мударис, таълим-тарбия, дунёвий билимлар, ижодкорлик.

АДАБИЁТЛАР:

1. А.К. Мунаввор "Педагогика" Т. "Уқитувчи" 1996 йил.
2. К. Хошимов, Нишонава, Иномова, Хасанов "Педагогика тарихи" Т. 1982.
3. Амонов Ш.А. ва бош. "Педагогик изланиш" Т. "Уқитувчи" 1990 йил.

МАНЗУ № 9: БОШЛАНГИЧ СИНФ УКИТУВЧИСИНИНГ УЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ ВА СИФАТЛАРИ.

РЕЖА:

1. Укитувчи-устознинг асосий вазифалари: таълим бериш, укувчиларни ҳар томонлама камол топтириш, тарбиялаш.
2. Укитувчи-устознинг илмий-методик изланиши.
3. Бошланғич синф укитувчиси маҳоратининг шаклланишининг асосий босқичлари. (Илгор педагогик тажрибаларни урганиш).

УКИТУВЧИ - УСТОЗНИНГ АСОСИЙ ВАЗИФАЛАРИ: ТАЪЛИМ БЕРИШ, УКУВЧИЛАРНИ ҲАР ТОМОНЛАМА КАМОЛ ТОПТИРИШ, ТАРБИЯЛАШ.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач халқ таълими соҳасига жуда катта эътибор берилган. Чунки келажакимиз пойдевори булган ёшларни тарбиялаш устоз-укитувчиларини қўлидадир. Республикаларимиз ҳукумати халқ таълими соҳасида қўяётган вазифаларни бажариш қўл жихатдан укитувчига бўлибди. Янги иқтисодий сиёсатга ўқиш шароитида таълим-тарбиядан қўлда тутилаётган мақсадларга эришиш, укитувчиларнинг хилма-хил фаолиятини ўқўштириш, уларни билимли, одобли, этиқодли, меҳнатсевар, баркамол инсон қилиб ўқўштириш укитувчи зиммасига юқлатилган.

Укитувчи ҳақида ҳар қанча гапирсак, уни ҳар қанча мадҳ этсак-да оғ. Негаки илқ бора қўлимизга қалам тутқазиб, алифбодан сабоқ берган ҳам ана шу улўг зотдир. Укитувчи укувчига нафакат таълим беради, уни камол топтириш ўчун қўлидан қелган барча ишларни қилади, тарбияни ҳам дарс мобайнида тенг олиб боради.

Укитувчининг қўёшга ўхшатиш мўмкин. Чунки устозлар ҳам қўёш сингари ўз зиёси билан барчани ва бутун қўинотни мунаввар этади, ҳаммани қалбида илм қирогини ёқади.

Укитувчи-устозни вазифасини қўйидаги турт қатор шеър орқали тушуниб олиш ҳам мўмкин:

Сизнинг таълимингиз олмаган қим бор,

Сизку юракларда илм зиё ёққан.

Олим-ми, шоирми ёқи санатқор,

Илқ бор сизга томон устоз деб бўққан.

Ўзини фидоқорона меҳнати билан ёш авлодни ўқўтиш ва тарбиялаш сифатини оширишиб катта ҳисса қўшаётган ижодқор укитувчилар қони йил сайин ортиб бормўқда. Айниқса ислохатлар даврида бундай мураббийлар эл-юртга танилмўқда.

Укитувчилик қасби шарафли, лекин жуда мураккаб қасб. Яхши укитувчи бўлиш ўчун педагогика назариясини эгаллашни ўзига етарли эмас. Чунки педагогик назарияда болаларни ўқўтиш ва тарбиялаш ҳақида умумий қонун-қоидалари умумлаштирилган усулларда баён этилади. Укитувчиларни ёш индивидуал хўсўсиятларини этиборга олиш таъқидланади. Мактаб ҳаёти, амалий педагогик жараён эса жуда хилма хилдир. Педагогика назарияларига мос қеладиған ва қелмайдиған вазифалар ўқраб туради. Бу эса укитувчидан қенг билимдонликни, пўхта амалий тайёрларлик, юқсак педагогик маҳорат, ижодқорликни талаб қилади. Шўнинг ўчун ҳам мўстақил Ўзбекистонимизнинг умумий таълим мактабида ишлайдиган укитувчиларига турли талаблар қўйилмўқда.

- педагогик қўбилиятга эга, ижодқор, ишбилармон;
- миллий маданият ва умўминсоний қадриятларини, дўневий билимларини муқаммал эгаллаган, маънавий баркамол;
- Ўзбекистоннинг мўстақил давлатлигига ва таракқиёти ҳали юқсалишига ишўнган, ватанпарварлик бўрчини туғри англаган, этиқодли фўқаро;
- ихтисосга доир билимларни, психологик ва педагогик билим ва маҳоратга муқаммал эга бўлган.

Халқимизда: "Устоз отангдан улўг"-деган гаплар бежиз айтилмаган. Шўхми, гадоми, Олимий, деҳқанми ҳамма-ҳамаси устозлар қўлида таълим олади.

УКИТУВЧИ-УСТОЗНИНГ ИЛМИЙ МЕТОДИК ИЗЛАНИШЛАРИ.

Бирор қасбнинг ўстаси бўлиш ўчун қишида табиий қўбилият, маълум жисмоний ва рухий ҳислат жо бўлиши зарур.

Укитувчилик касбини эгаллаш учун аввало болаларни севиш, уларни тушуниш, характерларини билиш зарур. Укитувчи бу нарсалардан ташкари изланувчан, уз устида ишлайдиган, ижодкор булиши керак, чунки укувчиларга таълимни содда фикрлар оркали етказиш керак.

Укув материални укувчиларга тушунарли килиб баён эта олиши, укувчиларда мустикил фикрлашга кизикиш уйготиш учун, дарсни кандай тушунтиришни ижод килиб яратади.

Укитувчи зарур холларда укув материални узгартириши, кийин нарсаларни осон, мураккаб нарсани оддий кийлиб тушунтириши керак. Бунинг учун укитувчи изланиши кандай усуллардан фойдаланса булишини аниклаб олиши лозим. Дарсни бир хил усулда олиб борилиши болаларни зериктириб куйиши мумкин. Шунинг учун турли кургазмали куроллар, турли уйинлар билан дарс услубини узгартириш керак.

Педагогик фаолият уз мохиятига кура ижодий характерга эга. Маълумки, инсон олдида бирор муаммо тургандагина ижодкорликка эhtiёж тугилади. Укитувчининг фаолияти ана шундайдир.

Педагогик ижодкорлик манбаи-бу педагогик тажрибадир. Педагогик тажриба муаммоли вазиятларга жуда бойдир.

Илгор педагогик тажриба деганда биз укитувчининг уз педагогик вазифасига ижодий ёндашишни, укувчиларнинг таълим тарбиясида янги самарали йул ва воситаларни кидириб топишни тушунамиз.

Илгор педагогик тажриба укитувчи томонидан кулланадиган иш шакли ва усулида, услуб ва воситаларидир. Улар воситасида укув - тарбиявий ишларда энг юкори натижаларга эришади. Илгор педагогик тажрибани урганиш унга асосланиб янги педагогик ходиса ва конуниятларини очиш укв тарбия жараёнига яхши, сифатли узгаришлар киритади, укувчиларинг билим фаолиятини бошқариш янги курунишсидаги укув жараёнини моделлаштириш муаммоларини ечишга сабаб булади. Ижодий ишлайдиган укитувчи факатгина болаларни мувоффакиятли укитиш ва тарбиялаш, илгор укитувчилар иш тажрибаларини урганиш билангина чекланиб колмай, тадқиқотчилик куникма ва малакаларига хам эга булиши зарур. Хозирги замон фан ва техника тараккиёти укитувчининг ижодкор булишини, фаннин мухим муаммоларини эркин фикирлай олиши, ниҳоят укувчиларни хам ижодий фикрлашга хам, тадқиқот ишларига ургата олишини талаб килади. Шунинг учун укитувчи аввало тадқиқотчилик малакаларини эгаллаши зарур. Укитувчи илмий тадқиқот ишларини олиб бориш давомида омилларни туплайди, тахлил килади, улар асосида хулосалар чикаради.

Укитувчи фан хулосаларидан узининг амалий фаолиятида фойдаланиши жараёнида, узи турли усуллар ва методлардан фойдаланади.

БОШЛАНГИЧ СИНФ УКИТУВЧИСИ МАХОРАТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ, АСОСИЙ БОСКИЧЛАРИ.

Мувоффакиятли ишлаш учун хар бир укитувчи педагогик махоратга эга булиши зарур. Педагогик махоратга эга булиши учун озмехнат сарф килиб катта натижага эришади.

Укитувчилик касбини битирган билан бу соҳада ишлаш осон булмайди. Куп йиллар укитувчилик килгани билан махоратсиз укитувчилар хам булади. Укитувчи махоратли, укитувчи номини олиши учун уз устида доимо ишлаши керак. Маҳоартли укитувчилар дарсини кузатиб, уз дарсини унга таккослаб хулоса чикариш керак. Бошлангич синфларга дарс беришдан анчагина арк килади. Укитувчи улар учун тахлид киладиган идеал, намуна улар нусха олишга интиладиган ахлоқ сохиби хисобланади. Бошлангич синф укитувчиси доимо болалар орасида булиб, унинг харакатини назорат килиб боради, уз нутқини кузатади ва шахсий хулк адоби билан болаларди коллективдаги узаро муносабатларини тугри булишига даъват этади. Бошлангич синф укитувчиси укувчилар учун кизикарли ишларни ташкилотчиси ва ижрочиси ролини бажаради, чунки укувчилар хали куп нарса билмайди. У синфдан ташкари ранг баранг фаолияти жараёнида мехтансеварлик, ишда орқада колувчиларга ёрдамга кела олиши намунасини курсатади.

Агар мактабнинг бошлангич синфларида болалар коллективи билан олиб бориладиган барча тарбиявий ишни укитучи олиб борса, бошқа синфларга директор буйруги билан мазкур синфларда дарс берадиган энг тажрибали педагоглар синф рахбарлари килиб тайинланади.

Кобилият фаолияти жараёнида пайдо булади ва ривожланади. Кобилият малака ва уддабронлик, машқ, укиш натижаси хисобланса, кобилиятнинг ривожланиши учун эса яна истеъдод, лаёкат ва зехн, яъни инсон нерв тизимида анатомо-физиологик хусусият булиши хам булиши зарур. Ана шу табиий заминда кобилият деб аталувчи рухий хусусият тараккий этади.

Билиш кобилияти - фаннинг тегишли сохаларига оид кобилият-лдиридир. Бундай кобилиятга эга булган уkitувчи фанини укувкурси хажмидагина эмас, балки анча кенг ва чуқуррок билади, уз фани сохасидага кашфиятларини хамиша кузатиб туради, материални ипидан игнасигача билади, унга ниҳоятда кихзикади, оддий тадқиқот ишларини ҳам бажаради.

Тушунтира олиш кобилияти-укув материални укувчиларига тушунарли қилиб баён эта олиши укувчиларда мустақил равишда фаол фикрлашда қизиқиш уйғотиш кобилиятидир. Укитувчи зарур ҳолларда укув материалнинг узгартила олиши, қийин нарсани тушунтира олиши, тушунарли қилиб укувчиларга етказа олиши зарур.

Укитувчи юқорида курсатилган кобилиятлардан ташқари бир қанча ижобий сифатларига аниқ мақсадни кузлаш, қамтарлик қабилар бўлиши керак.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Бошланғич синфларни уқитишда педагогларнинг олдига қуйилган вазифалари.
2. Укитувчи ва унинг педагогик фаолиятидаги изланишлари.
3. Маҳоратли педагог бўлиши учун укитувчиларга қуйиладиган талаблар.
4. Бошланғич синф укитувчиси бўлишда назарияни эгашшани ўзи билан ифояланиши зарурми?
5. Бошланғич синфларда укув материалнинг роли.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР.

Устоз, эътиқод, педагогик фаолият, миллий маданият, тадқиқот.

ФЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР.

1. А.К. Мунавваров "Педагогика" 1996 йил.
2. "Халқ таълими" журнали 1998 йил.
3. С.П. Баранов, Р.Л. Болотина, В.А. Сластенин. "Педагогика" 1990 йил.
4. Ўзбек педагогикаси антологияси. 1995 йил.

МАВЗУ № 10: МИЛЛИЙ МАКТАБ.

РЕЖА:

1. Миллий мактаб - ҳаётий эҳтиёж.
2. Миллий мактабни ташкил этиш муаммолари.

Нима учун сунги йилларда миллий мактаб ҳақида қўп гапирадиган бўлиб қолдик? Нима сабабдан Болтиқбўйи жумҳуриятларида, бошқа миллий улқаларида миллий мактаб масаласи алоҳида аҳамият қасб қилмоқда? Нега бугун бизнинг мустақил Ўзбекистонимизда ҳам миллий мактаб йўналишларини ишлаб чиқиш ва мавжуд мактаб моҳиятини узгартириш учун ҳаракатлар қўчайиб қолмоқда?

Ахир, қадимий ўзбек халқининг мумтоз мударислари-ю, жаҳонга машҳур алломаларини асарларини ҳижжалаб таҳлил қилсангиз ҳам миллий мактаб ҳусусидаги фикрларини жуда қам ишлатасиз-қў! Ҳамма гап шундаки улқар мактабнинг миллийлигини тарбия бир ҳол сифатида тасаввур қилганлар ва ўз асарларини шунга асослаиб яратганлар. Минг афсуски, биз кейинги 70 йил ичида ана шу табиий асосдан ажралиб қолдик.

Таълим-тарбия тизимидан ҳар бир миллатнинг ўзига ҳос турмуш тарзи, иқтисодий, маданий аҳволи, урф-одати, тарихи, анъанаси, ҳатто миллий табиати сезирарли урин олмаган эди. Ўнг даҳшатлиси шуки, мактаб болани ота-онага, утмишимизга, миллий кадрларимизга, урф - одатларимизга, ўзбекона руҳиятимизга қарши тарбиялай бошлади. "Ота рози-худо рози" дега олтин қоида эскилик деб қораланди. Бу мактабнинг миллийлигига зуровонлик қилиш, нафакат мактабнинг, балки бутун бошлиқ халқнинг миллийлигини ўқотишдан иборат мустақид сиёсатнинг оқибати эди.

Миллий мактаб яратиш борасидаги қўпгина фикрла қўят диққатга сазовор бўлиб, қелгуси ишларимизда қўл қелиши турган гап. Аммо бази ўртоқлар анча юзаки ёндашиб тўб моҳияти билан миллий мактаб яратишга ҳизмат қилмайдиган масалалар ҳусусида қизиқишиб баҳслашмоқдалар. Яна бир гуруҳ ўртоқлар эса ўғил ва қиз болаларнинг ажратиш ўқитиш, укувчиларга миллий қиймлар қийдириш, эски ўзбек ёҳуд лотин ёзувига қайтиш, мактабда ислом динини олиб қириш, фақат ўз олимларимиз илмий ишлари асосидигина дарслиқларни яратиш, шу асосида ўқитиш, ўқиш жараёнини тарихий ўтмишга мослаштириш фақат Шарқ педагогикаси билан чекланиш фикрларини ўртага ташламоқдалар ва шу тариқан мактабларни миллийлаштиришга ҳаракат қилмоқда. Бу фикрларини ҳар

бирида муаян окилона магиз бор.Чунончи котиб колган,миллий мазмунда тузилган зурма-зураки тенглаштиришга каратилган таълим-тарбия усулларида вос кечишга шу оркали тараккиёт йулида белгилашга интилиш албатта зарур.

Она тили миллий ифтикорни,миллий фикрлашни асосидир.Барча миллий кадрятлар,анъаналар замирида она тили ётади.Шу боис узбек тилин,унинг барча бойликларини ,гузаллигини мактабларда чукур,атрофлича урганишни йулга куймок доркор.Акс холда миллий мактаб яратиш борасидаги хамма харакату ниятларимиз бекор кетиши хеч гап эмас.Унинг учун тилимизнинг илдизлари-ю гузал ва бекиёс имкониятларини-ю куз-куз киладиган оммабоб рисоалар чоп ётиб боришни хам унитмаслик керак.

Миллий мактаб хар бир укувчининг калби ва шуурига узбек халки тарихи маданий меросининг бутун улутворлиги хамда гузаллигини олиб кириши билан бирга миллий анъанавий ахлоқ коидаларини укувчи хаётининг мазмунига айлантирмок керак.Бу эса мактабдаги жуда куплаб коида ва мезонларни кайта куриб чикишни таказо этади.Укув дастурлари,укитиш усуллари,дарсликлар мазмуни ва бошка жуда куп нарсалар узгариши керак.Масалан,жисмоний тарбия дарсида укувчилар купрок уз миллий уйинлари билан машгул булмоклари зарур.

Хар бир миллий,халкнинг узига хос тафаккур тарзи мавжуд.Хар бир тил вакили дунёни узича куради.Шундай экан факат она тили,адабиёт ва тарихдагина эмас,балки табиий фанлардан хам умумжахон хамда махаллийфан ютуқларига асосланган она тилидан оригинал дарсликлар яратиш зарур.Дарсликларда Ал Хоразмий,Ибн Сино,Беруний,Улугбекдан тортиб Хабиб Абдуллаев, Кори Ниёзий, Обид Содиков,Собир Юнусов, Тошмухаммад саримсоков,Махмуд Салоҳиддинов ва бошка замондош олимларимизнинг фан ва маданиятга кушган хиссалари уз аксини топиш керак.Миллий мактабнинг укув режалари,дастурларида,жумладан,мехнат дарслари замонавий ихтисосликлар билан бирга кулолчилик,ганч уймакорлиги,мисгарлик,наккошлик,завргарлик каби миллий касб хунарлар хам хисобга олинган булиши максадага мувоикдир.

Миллий мактабни яратиш учун хозирги таълим мазмуни ва укитиш жараёнидаги купгина камчиликларни тузатиш,муаммоларни хал килиш зарур.Бунинг учун куйидаги тамойиллар ва устивор йуналишларни хаётга тадбик этиш максадга мувофикдир:

-Хар бир фвн укутувиси уз сахаси буйича маданий ва тарихий меросни чукур билишга эътиборни кучайтириш,кайта тайёрлаш курсларида уларни малакасини ошириш:

-Биринчи синфдан бошлаб миллий замин,халқ турмуш тарзи билан брoгланмаган материалларни дарсликдан чикариб ташлаш,улар урнига халқ педагогикаси,тарихий хикоятлардан киритиш:

-Бошлангич синфдан бошлаб она тили билан бир каторда хорижий(араб,Форс,инглиз,испан,немис ва бошка) тилларни укитишни,кироатхонликни ургатишни йулга куйиш:

- Мактабда миллий касб хунарни ургатадиган тугараклар бирлашмалар ташкил этиш(масалан:уймакорлик,ганчкорлик,сопол ва чинни идишлар ясаш,гилам тукиш,миллий чеварчилик,косибчилик ва хакозо):

- Мактабда барча учун таълимнинг уч боскичини куллаш,беҳуда маблаг сарфланишига йул куймаслик,укиш истаги булмаган ёки фан асосларини узлаштиришга кийналаётганлар бошлангич маълумот билан чекланган холда уларни касб хунарга ургатиш масаласини хал этиш:

- иктидорли укувчиларда иборат синфлар ташкил этиш:

- "Таълим хакида"ги конунда кад этилган таълим тизимининг саклаган холда,мажбурий 12 йиллик таълимни амалга ошириш ва шу мажбурий таълим асосида 9 йиллик мактаб базасини кучайтириш.

- Хар бир мактабда "Мерос музейи"ни ташкил этиш.Уш бу музейда илм-фан,санъат,утмиш тарих хакидаги материалларини жойлаштириш.

- Хар бир синфда "Маданий ва тарихий меросимизни урганамиз"рукнии асосида кизикарли бурчак ташкил этиш:

- Хар бир мактаб биносининг залини миллий,маданий ва тарихий мебросни акс эттирувчи кургазмали материаллар билан безаш.

- Синфдан ташкари утказиладиган тарбиявий тадбирларда миллий урф-одат,анъаналрга эътиборни кучайтириш:

- "Халқ педагогикаси" факультатив курсини жорийэтиш.

Юкоридагилардан куришиб турибдики,хар бир инсон болаликдан уз халкини,миллатини кадрятларини,огзаки ва ёзма адабиётини хамда санъатини, урф-одатларини,илгор

анъаналарини, халкчил, реухий, маънавий меросини ургансагина, уша халкка ва миллатга мансуб була олади. Шу сабабли оила, болалар яслилари, богчалари ва бошлангич синфдан бошлаб мактабни тугатгунча болаларга халкни гурури, миллий карашлари, эрка хамда кадрятларини сингдира олмасак, бу борада кузланган максадга эриша олмаймиз. Фарзандларимизнинг баркамоллиги ва юксак одобилигига эришиш учун эса миллий таълим тарбияга асосланган мактабнинг булиши максадга мувофиқдир.

Шуни таъкидлаш керакки, миллий мактабни яратиш хусусиятидаги даслабки хакараклар ижобий натижа бермокда. Мазкур эзгу ишга купгина иктидорли олим ва уkitувчилар, халк таълимининг ташкилотлари уз хиссаларини кушмокдалар.

1996-1997 йилдан бошлаб мактабларнинг биринчи синфларида укиш янги алифбода олиб борилади. Янги имло, алифбода уkitиш учун зарур дастур, кулланма ва дарсликлар яратилди.

Шу давр мобайнида 300 га якин янги турдаги таълим муассасалари очилди. Олий укув юртлари кошида 46 та лицей ташкил этилди, 800 га якин укувчи чет элларда таълим олди. Купгина уkitувчилар хорижий давлатларининг тажрибаларини урганиш максидида чет мамлакатларига бориб кайтди.

Жойларда мактабларга ва уkitувчи мураббийларга, моддий ва маънавий рахбатлантириш, ёрдам бериш масалаларига эътибор анча кучайтирилди.

Шу уринда Республикамиз Президенти Ислон Каримовнинг Узбекистон Республикаси Олдий мажлиси IX сесиясида 1999 йил 29 августда сузлаган нутки ва унинг асосида кабул килинган "Таълим тугрисида" ва "Кадрлар тайёрлаш миллий дастури тугрисида" конунлар кабул килинган, узлуксиз таълим тарбия тизини жорий этиш ва унинг асосини ташкил этувчи миллий мактабнинг шакллантириш борасида жуда катта ишлар амалга оширилди. Жумладан: мактабнинг I-IX синфлари доирасида сифатли унумли урта таъли олишни таъминловчи давлат таълим стандартлари ишлаб чикилиб жорий этилмокда.

2000 йилни "Соглом авлод йили" деб аталиши, ёш авлодни маънавий ахлокий тарбиялашда халкни бой миллий маданий-тарихий анъаналари, урф-одатлари хамда умумбашарий кадрятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситаларини ишлаб чикилиб амалиётга жорий этиш натижасида миллий мактабни шакллантириш учун яхши шарт-шароитлар яратади.

Узбекистон мустакиллиги принципларига садокатли хамда жамит тараккиётига муносиб хисса кушишга кодир хахсинг шакллантириш максидида таълим муассасалари, ота-оналар, оила, махалла кумиталари, "Маънавият ва маърифат" жамоатчилик маркази, жамоа ташкилотлари, фондлар билан узаро пухта хамкорлик килмокдалар.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1. Миллий мактаб тугрисида олимлар фикри.
2. Укувчилар онгида миллий мактабнинг шаклланиши.
3. Миллий мактабни ташкил этиш принциплари.
4. Мактабда миллий касб хунарни ургатадиган тугараклар ташкил этилиши.
5. Миллий мактабга куйилган талаблар.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР.

Миллий мактаб, миллат, принцип, укув режалари, урф-одатлар.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР.

1. "Халк таълими" журналининг 6-7 сони Т71992 йил.
2. К. Хошимов, С7 Нишонова бва бош. "Педагогика тарихи" Укутувчи Т 1996 йил.
3. И. Каримов "Баркамол авлод Узбекистон тараккиётининг тараккиёти" Т. 1997 йил.

МАВЗУ №11: ДИДАКТИКАНИНГ ПРЕДМЕТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ.

РЕЖА:

1. Дидактика хакида тушунча.
2. Таълим назариясининг асосчилари (Фаробий, Ибн Сино, Беруний, Ушинский, Каменский, Ж.Ж.Руссо, Пестолоци).

ДИДАКТИКА ХАКИДА ТУШУНЧА.

Дидактика педагогиканинг таълим жараёнини умумий қонуниятларини урганувчи қисмидир. Дидактика грекча суз бўлиб, уқитиш, -урғатувчи деган сузлардан келиб чиққан.

"Дидактика"нинг сузма-суз таржимаси таълим назариясининг англатади. Таълим назарияси қуйидаги масалаларни: таълим жараёни тушунчаси ва моҳиятини, таълим принципларини, мактаб таълимининг мазмунини, методлари ҳамда ташкилий формаларини ўз ичига олади.

Таълимнинг асосий вазифаси ёш авлодни умумий билимлар, қуникма ва малакалар системаси билан қуроллантиришдан иборат. Билимлар одамларнинг ижтимоий-тарихий амалиёт жараёнида тушланган умумлашган тажрибасидир. Илмий билимлар объектив оламнинг анча тугри акс эттиради. Илмий билимлар доимий эмас, улар ҳақиқатга ўзгариб туради ва такомиллашиб туради.

Билимлар асосида ўқувчиларнинг қулатувчанлик, тафаккур, хотира сингари билиш қобилиятлари ривожланади, уларда эътиқод ҳосил бўлади, илмий дунёқарашни шакллантирувчи ғоялар системаси таркиб топади.

Таълим жараёнида брор фан соҳасида инсоният томонидан эришилган ҳама нарсаларни ўрганиш керак, деб ўйлаш мутлақо нотугри бўлур эди. Ўқув жараёнида энг асосий, энг муҳим нарсалар фанларнинг асослари ўрганилади.

Таълим жараёнида ўқувчилар билимлар системасини эгаллабгина қолмайдилар, балки бир қанча қуникма ва малакалар ҳосил қиладилар. Мактабларимизда таълим мазмуни такомиллаштириб борилаётган ҳозирги вақтда ўқувчиларда ҳилма-ҳил қуникмаларни таркиб топтиришга алоҳида эътибор берилмоқда.

ДИДАКТИКАНИНГ АСОСИЙ КАТЕГОРИЯЛАРИ.

Қуникмалар - мактаб ўқувчиларининг олган билимларига асосланиб қўйилган вазифалар ва шартларга биноан бажарадиган ҳаракатларнинг йигиндисидир. Демак, қуникма ҳосил қилиш, меҳнат қилиш йўллари ва усуллари билиб олиш ўз билимларини амалда қўллай билиш демакдир.

Қуникмалар муаян вазиятдагина эмас, балки даслабки шарт-шароитлар ўзгарган вақтда ҳам маълум ҳатти-ҳаракатлар қилиш қобилияти билан характерланади.

Педагогика ва психологияга оид илмий тадқиқотларда қуникмаларни эпчиллик, ҳар томонламалик, илгари муҳим ҳоссалари ҳақида фикр юритилади. Бу ҳусуниятлар ўқувчига ҳаргал янги шароитда керакли ҳатти-ҳаракатлар қила олиш учун зарур. Масалан: ўқувчи план тузиш қуникмасини эгаллаб олганидан кейин ҳар қандай тексга ҳам планини туза оладиган бўлади.

Меҳнат қуникмалар ҳам ҳудди ана шу сифат билан ажралиб туради. Скамейка яшаш қуникмаси фаолият натижаси ҳақидаги аниқ тасаввурни, уни планини фикран белгилаб олиш, материални характери билан боғлиқ эҳтимол тугилган қийинчиликларни олдиндан қўра билишни ўз ичига олади.

Табиийки қуникмада фойдаланиладиган билимлар ҳам шундай бўлмоғи лозим. Бу таҳлил қилиш, бир бўйимни бошқаси билан таққослаш, диққатни асосий нарсага жалб этиш, ўз ишини намуна билан солиштириб қўриш, ўз иши ва ўртоқлари ишининг сифатига баҳо бериш қуникмасидир.

Қуникмаларни билимлар билан аралаштириб юбориш ярамайди. Ҳар қандай қуникма ҳам билим бўлишини талаб этади. Аммо билимнинг қуникма билан боғланиши шарт эмас. Билимлар фикр мулоҳазаларда қуникма эса асосан ҳатти-ҳаракатларда ифодаланади. Бу ҳатти-ҳаракатлар ақлий ёки мускул ҳатти-ҳаракатлари бўлиши мумкин.

М А Л А К А - онгли ҳатти-ҳаракатларнинг автоматлаштирилган таркибий қисми. Малака бир ҳатти-ҳаракатларни ўзини бир ҳил шароитларининг ўзида қўп марта тақрорлаш натижасида ҳосил қилинади. Масалан: устахонада ўтқазиладиган меҳнат машғулотларида болта ёрдамида темир кесиш малакаси қўл билан қилинадиган бир ҳил ҳаракатларини қўп марта қўл билан тақрорлаш вақтида ҳосил бўлади. Бунда фаолиятнинг қисман автоматлашуви юз беради. Лекин ҳаракатни батамом автоматлашган нарса деб тасаввур этиш ярамайди. Чунки ҳатто дурустгина таркиб топган малакани ҳам онгли маълум даражада контроль қилиб туради.

Темир кесиш пайитида укутивчи болтани кандай ушлаш кераклигини кулларини ҳаракатланиши кандай булиши,каерга караш кераклигини тушунтиради.Бинобарин,даслабки пайтларда укувчи укутивчининг тайинланган гапларини унитмасликка ҳаракат қилади.Кейинчалик эса онг томонида буладиган контроль зайифлаши,ҳаракатлар автоматлашиб кетади.Малака канчалик пухта булса одам ишни шунчалик тез ва тугри бажаради.

Қунима ва малакаларнинг умумий ҳамда фарқ қилувчи томонлари бор.Умумийлик шундаки,қуникмалар ҳам малакалар ҳам укувчиларни олган билимлари асосида қилинадиган фаолиятларини ташкил этади,бошқача қилиб айтганда бу билимлар амалиётга утади.Фарқи шундаки,укувчиларнинг фаолияти ҳар хил характерда булади.

Укувчиларда ҳосил булган қуникмалар,малакалар янги қуникма ва малакалар таркиб топтиришга ижобий таъсир қурсатади.Бунда таъсирни психологлар малакалар ва қуникмаларнинг қучиш ходисаси деб айтадилар.Қучиш ходисаси эса мактаб укувчиларининг билиш фаолиятида муҳим аҳамиятга эга.

Агар мактаб укувчилари қупайтириш жадвалини яхши билмасалар оғзаки ҳисоблаш жараёнини узлаштириб олишда қийналадилар.Бинобарин,ургатиш ишини шундай ташкил этиш керакки,укувчиларнинг илмий билимлар олиш,қуникма ва малакалар ҳосил қилиш жараёни узвий бирликда утсин,ҳамда мактаб программаларида муаян ёшдаги укувчиларининг анатомик-физиологив ва психологик хусусиятларига мос системада катъий амал қилинсин.

Таълим - диалектик тарзда тараккий этиб борадиган ички зиддиятлар жараёнидир.Унда ҳамиша бир томон ва унинг қарама-қаршиси булган уқиш ва уқитиш,эскилик ва янгилик, якка ва умумий нарсалар мавжуд.

Таълим жараёни икки томонлама булиб,унда икки шахс укутивчи ва укувчи булади.Улар муаян жараёнгина ҳос булган муносабатда буладилар.Укутивчи билан укувчи бир - бирига мутлақо зид ролларни уқитиш ва уқиш ролларини бажарадилар.Таълим бериш укувчиларга билим бериш,уларда қуникмалар ва малакалар ҳосил қилиш янги ҳақиқатларни оқо олишга қодир булган ижодий,манتيкий тафаккур тарбиялашдир.

Уқиш укувчиларни узлаштириш,узида билиш қобилияти,фикрлаш операциялари ва ҳаракатларини ҳосил қилиш жараёнидир.Бу пассив томошабинлик эмас,балки укувчига номаълум булган ҳақиқатларни оқиб берадиган актив,ижодий фаолят жараёнидир.

Уқиш жараёнида укувчилар узлари мустиқил равишда билимлар эгалашларида улардан фойдаланиш қуникмасини мужасамлаштириш ақлий ҳамда жисмоний меҳнат маданиятини ҳам эгаллайдилар.Укувчи материални урганишга қиришаётганда ҳали унинг қанақа материал эканлигини билмайди.Урганганидан кейингина у материални била олади.Шундай қилиб уқиш билмаслик ва билиш зиддиятларининг биригидир.

ТАЪЛИМ НАЗАРИЯСИНING АСОСЧИЛАРИ.

Абу Али Ибн Сино Х-асрнинг охири XI асрнинг бошларида яшаб ижод этган мутафаккирдир.Ибн Сино 16 ёшидан бошлаб барча фанлар соҳасида мустиқил мутолаа қила бошлади.Бу даврда у қундузлари тинмай,кечалари ухламай қитоб уқишга қиришади.Бу кезлари брон кеча ҳам қун давомида ухласмас эди,қундузлари ҳам бошқа нарса билан шугулланмас эди."Кечқурунлари олдимга қирокни қуйиб олиб,то уйқу босқунча уқиш ва ёзиш билан банд булар эдим.Ухлаётган вақтимда ҳам уша унгимдаги масалаларни қурак эдим.Шу тахлитда қуп масалалар тушумда аён булур эди.Шундай қилиб ҳамма илимларни мустиқкам эгаллаб олдим.Инсоннинг қобилияти имқон берар даражада улардан ҳабардор булдим".

Шу сабабли у 18 ёшида етук олиб булиб етишди.Ибн Синонинг ижодий фаолиятини урганувчи олимларимиз уни 300дан ортиқ илмий асарлар ёзганлигини аниқладилар.Булardan 58таси фалсафа,20таси тиббиёт,11таси астраномия,қимё,физика ва бошқалар,4таси шеърятга,2таси педагогикага доир эди.Ҳамма асарларининг негизида инсон,унинг қамолоти ва тарбиси масалалари алоҳида урин эгаллаган.

Ибн Сино уз тарбияси системасини яратди,бунда одоб,астрономия,тиббиёт,мантик,фалсафа,табиатшунослик,тил ва унинг грамматикаси,муслмон қонуншунослиги фанларини қиритди.

У тарбия жараёни ақлий,жисмоний,ахлокий,эстетик ва меҳнат (хунар ургатиш)тарбияларининг бир бутунлигини ташкил этади деб қурсатган эди.У мактабда уқиш,тарбия ишларини қамоат тарзида ташкил этиш гоёсининг олға сурди,уқитиш жараёнини дидактик асосларини яратди.

Унинг фикрича болани китобга банд қилиб қуймаслик,уқиш секин-аста,енгилдан оғирига қараб бориш орқали олиб борилиши керак. Уқитувчилар билан олиб болриладиган машқлар улани ёшига мос бўлиши керак.Уқувчиларнинг майин ҳамда қобилиятларини ҳисобга олиш зарур.

Ибн Сино этика ва ахлокий тарбия масалаларини фалсафий педагогик асосда чуқур ёритиб берди.У доимо инсондаги яхши сифатларини кура олди.Яхшилик,одобли бўлиш,камтарлик ва инсонийлик масалаларига қўй асарларида тўхталиб ўтган эди.

Айниқса,Ибн Сино оила тарбиясида ота-онанинг ўрнини олоҳида қўрсатади.Бола тўғилгач аввало,ота унга яхши ном қўйиши,сўнгра эса уни тарбиялаб,яхши тарбия қилиши керак,- деб таъкидлаган эди.

Ибн Сино "Китоб- ал Қонуни фит-тиб"(Тиб қонуни)"Донишнома""Хай як Якзон" қиссаси,"Хидоят","Қлунч","Қисола - тул тайр","Тадбири манозил" ва бошқа асарларидан ўзининг педагогикага доир қарашлари ва таълимотларини баён қилади.

Фаробий манбаларда "Ал-файласув вт-туркий"деб юритилади.Фаробийнинг миллати дарҳақиқат турк бўлиб,Мовороннаҳрда Фарб вилоятининг Васиж қишлоғидаги хижрий 257 (мелодий 870) йилда тўғилгани,отаси армия қумондони бўлгани айтилади.Фаробий даслаб Марвда таҳсил қўрган.Кейин Богдодга кетди.Фалсафага теран бир қизиқиши бор эди.Абу Машр Моттабин Юнусдан мантик дарси олди.Ораликда бир бора Харронга кетди.Сафарда Юхонна бир Хайлон билан танишди.Ундан мантик ва фалсафа илмини ўрганди. Илм таҳсилини қаттиқ севганидан фалсафий маданиятни ортириш учун яна Богдодга қайтди;Юнон файласуфини ва айниқса Арасту (Аристотель)нинг асарларини синчиклаб ўрганди.Ислом илмларини ҳам яхши билар эди.Яхшилик қилишни севар эди.Халифа Мутадир замонидан атрофига зиё тарата бошлади.

Талай фалсафий асарлар ёза бошлади.Баъзи асарларни ҳам қўлай англашилсин дея шарҳ этди.Бир асно Шом(Сурияга) ва Мисрга кетди.Шомга қайтди.Халаф (Алеппо) ва Шом ҳудудларининг султони Сайф ад-Давлат Фаробийга қўй ҳурмат қўрсатади.Нихоят Фаробий хижрий 339 (мелоди 950) йилда ҳаётдан қўй юмди.Ундан жуда қўй асарлар мерос қолган.Турли илм соҳаларида замоннинг энг машғур олим эди. Айниқса, фалсафа, мантик, психология, мусика, математика ва тиб билимларига доир тадқиқотлари билан қенг шўҳрат қозонган.

Абу Наср Ал Фаробий қаламига мансўр асарлари 160 дан ортиқдир.Улар "Талхису Навомису Афлотун" (Афлотун қонунияларини моҳияти) "Нуфўзли шаҳар аҳолисининг маслави", "Бахт саодатга ёришувчи қисола" ва ҳақозолардир. Ал Фаробий ўзининг қўй қиррали ижоди билан қелажак авлодни билим ва маданиятга ёришишида инсон қамолдотиға алоҳида этибор берди.

Фаробий инсоннинг қадр қиммактиға,ўнинг ақл зақованининг ижодий ва бунёдқорлик қўйға юқсақбаҳо беради:инсон Фаробий учун шўнчаки биологик бир мавжудод эмас,у ўз моҳиятиға қўй ақл идроқи туфайли файвонот дунёси қегараларидан ташқарига қикади.Унинг ақл идроқи меҳнати билан бир қаторда уни ижтимоий жихатдан фавол қилиб қўйяди.Инсоннинг ҳаёти стихияли тарзда қетиши мумкин эмас.Бу ҳаёт онгли ва аниқ мақсадни қўйлаган бўлиши,қават шаҳсий эмас балки,ижтимоий аҳамиятға ҳам молик бўлиши лозим.

Фаробий педагогик қарашларида инсоннинг барча ахлокий имқониятлари(яхшилик ва ёмонлик,қўйға ва зарар ҳақидаги мулоҳозаларни) бахтға ёришишдан иборат бирдан бир мақсад мевази деб қилади.Унинг фикрича бир қишининг бахти бошқаларнинг шаҳсий роҳат фавроғатиғаёришишнинг зарур шартидир.Ижтимоий ва шаҳсий жихатларнинг бирлиги орқалигина ялпи бахтға ёришилади.

Фаробийнинг фикрича барча ахлокий нормалар ва қоидалар,яхши ёки ярамас,ижобий ёки салбий,ахлокий ҳатти ҳаракатлар,хўллас инсоннинг барча ҳаракатлари ўнинг ўз бахтиға ёришишиға қандай муносабатда бўлиши билан баҳоланади.

Абу Райҳон-Мўхаммад ибн Аҳмад ал-Беруний Хоразим қойтахтида 362 йилда мелодий 973йилда тўғилган.Унинг тарбияси билан Абу Наср Ирокий шўғулланади.У устози ёрдамида қўёшнинг энг тик ҳолатини ўрганади,ҳамда глобус яратади.Беруний фурс ва араб тилиларини қўй ўрганиб замонасида арабчанинг фан тили сифатида мавқе қозонганини алоҳида таъкидлаган.

Арабча шеърлар ёзган Беруний араб тилиға қирган аҳнабий атамалар устида тўхталган.Беруний "Ўтмиш ёдқорликлари","Хоразмнинг машҳур зотлари","Геодезия","Минералогия","Хиндистон","Қонуни Маъсудий" ва бошқа асарлар яратади.

Берунийнинг асарларида улўғ олимларға ҳос икки ҳўсуият бор:

1. Хўр ва бетараф муомалада бўлиш.

2. Мусбат билимга номувофик ва ақлга уйғун булмаган буш ва асосдир фикрларга боғланиб колмаслик.Мавзуни танкидий зехн билан тадқиқ этмок,етарли далиллар топилганидан кейин хақиқатни тасдиқламок лозим.

У инсоний кадр қийматини улуглаган,инсонларни ишонч ва маъмурликлари бир-бириникидан фарқ қилишга диққатни тортган,аммо дунё маданияти такомил ва шу ранг-баранглик натижасида бунёд булганлигини тасдиқлаган.Унинг фикрича инсонлар уч сабаб бахтизликка дучор буладилар:

1. Инсон ер юзида яратилганлар орасида энг мумтозидир.Аммо инсонлар қизганчиклик сабаб билан бир-бирининг кулларида булган нарсаларга куз тикадилар.Бу ҳам ижтимоий хузурсизликка сабаб булади.
2. Уз ишончини,мансабини ва қабиласини бошқалардан устун қуймок инсонлар орасида нифокларга йул очадилар.
3. Хурофотлар ва буш (асоссиз) ишончсизлик инсонликнинг такомилини орқага сурмокда ва тушунмовчиликларни юзага келтирмокда.

Беруний фалсафа билан ҳам машғул булган.Хинд,Юнон ва Ислом фалсафасининг баъзи мавзуларини муқояса қилган.Фалсафага у барча илм натижаларининг системага солигани деб қараган ва инсонни бахт соадатга етакловчи бир билим соҳиби деб ҳисоблаган.

Беруний ахлоқ тарбиясига катта аҳамият берган.Унга қура мардлик, жасорат факат узини эмас бошқаларни ҳам уйламокдир.

Беруний замонасининг турли билимлари тугрисида теран тадқиқотлар қилган. Дунёда кам учрайдиган олимлардандир. 1153та асар ёзган.

К.Д.УШИНСКИЙ ПЕДАГОГИКА ФАНИ ВА ТАРБИЯ САНЪАТИ ТУГРИСИДА.

Тарбия предмети булган одам тугрисида чуқур илмий билимлар билан қуролланган кенг маълумоти бор Ушинский педагогика назариясини ишлаб чиқишга киришди.

Ушинский педагогика назарияси анатомия,физиология,психология,фалсафа,тарих ва бошқа фанлар қонунларида фойланишга асосланган бўлиш деб лозим деб қурсатди. Бу назария педагогик рецептлар билангина чегараланиб қолмасдан,балки тарбия қонунларини очиқ бериш керак эди.Унинг замонидаги педагогика билан Ушинский яхши танишдир.

Ушинский педагогика назариясининг мавҳум,кабинетдан ташқарига чиқмай тузилишига қарши бўлди,шунинг сингари,педагогикада эмпиризмга қарши бўлиш кераклигини огоҳлантирди,мувафаккиятли бўлса ҳам факат шахсий тажрибагагина асосланиш етарли бўлмайди деб қурсатди.У назария билан практикани бирлигини талаб қилди. Ушинский "Ҳеч қанда хулоса чиқариб бўлмайдиган брн бир идеядан келиб чиқмайдиган ва узи ҳам ҳеч қандай идея яратмайдиган тажриба ҳеч нимага аризмайдиган бир нарса бўлиб қолиши сингари,ҳеч нимага асосланмаган қурик назария ҳам пуч бир нарса бўлиб қолади.Назария воқеъликдан ажралмаслиги,фактлар мулоҳазани рад қилмаслиги керак" деб ёзган эди.У назариясиз педагогик практиканинг медицинадаги қийинчиликка ухшатади.

Ушинский "Педагогик тарбиянинг маълум принципларини ва тарбия ишларининг конкрет қоидаларини узлаштириб олишгина қифоя қилмайди" дейди.У яна "Қиши табиатнинг асосий қонуниятларини билиши ва уларни ҳар бир конкрет ҳолларда ишлата билиш керак,"-деб жуда тугри айтган эди.

Ушинский "Агар педагогика қишини бир жихатдан тарбия қилмокчи экан,у энг аввал қиши ҳар жихатдан билиши керак"-деган эди.

Ушинский бу талабни амалга ошириб "Инсон тарбия предмети сифатида" номли 2 томли капитал асарини ёзди ва 3чи томини ёзмокчи бўлиб,материаллар туплади ва тайёрлади.Аммо бевақт улим 3чи тоғмни ёзишга имқоният бермади.

ЖОН - ЖАК РУССО.

Табиий ва эркин тарбия. Руссонинг фикрича, болалар табиатиға мувофик равишда табиий тарбияланиши лозим. Бу гапнинг маъноси шуки - болага тарбия беришда унинг табиатиға қараб иш олиб бориш, унинг ёш хусусиятларини ҳисобға олиш керак."Табиат болаларни ушиб катта бўлишларидан олдин уларнинг бола-сифат бўлишларини истайди"-деб ёзади Руссо.У болалар тарбиясини 3 манбаадан,табиатдан,теварак-атрофдаги одамлардан ва нарсалардан оладилар деб ҳисоблайди.

Руссонинг фикрича,табиатнинг тарбияси инсон қобилиятларини "ички" устиришдан,сезги органларини устиришдан иборат булади.Одамларнинг берадиган тарбияси одамни шу қобилиятлар ва

органларнинг усувидан фойдаланишга ургатишдан иборат булади ва нихоят нарсалардан олинадиган тарбия одамнинг узига дуч келаётган ва унга узи таъсир курсатаётган нарсалардан ҳосил қилган тажрибасидир. Мана шу 3 омилнинг ҳаммаси (табиатнинг, одамларнинг нарсаларнинг ёки ташки вазиятнинг бераётган тарбияси) бир-бирига уйғун равишда битта йулга амал қилганидагина тарбия тугри тарбия булади.

Руссо табиий билан бевосита боғлаб эркин тарбия масаласини ҳам қуйди. "Эркинлик, - деди Руссо, - одамнинг табиий ҳуқуқларидан энг биринчисидир". Руссо шу қоидага асосланиб одамни сиқиб қуйган феодал тартибларига, схоластик мактабга ва бу мактабдаги ёдлатиш, қаттиқ интизом, тан жазоси бериш ва боланинг шахсини бугиб қуйиш каби тартибларга қарши чиқади. У бола шахсини ҳурматлашини, унинг кизиқиш ва истаклари билан ҳисоблашини талаб қилди. Унинг эркин тарбияни тарғиб этишининг ижобий томони ҳам ана шундадир.

Руссо тарбиячи-укитувчининг етакчилиқ ролига катта аҳамият беради, лекин бу ролни узига ҳос тарзда тушунади. Руссонинг фикрича, тарбиячи уз тарбиясидаги болани факат масалаларини ҳал қилишга йуллайди. Унинг кизиқишларига раҳбарлик қилади, буни боланинг узи ҳам сезмай қолади. Тарбиячи болага асосан бевосита таъсир этади. У болага таъсир этувчи муҳитнинг унинг атрофидаги барча таъсирларни шундай бир тарзда ташкил қилади.

ЯН АМОС КОМЕНСКИЙ.

Мактаб таълимини ташкил этиш. Синф дарс системаси. Коменский мактабда укув йили ва уни укув чоракларига бўлиш тугрисидаги тушунчани, қаниқли қиритди, укув кунини қандай ташкил этиш белгилаб берди. (она тили мактабида 4 укув соати лотинча мактабда 6 укув соати), укув машғулотларининг синф-дарс системасини назарий жиҳатдан ишлаб чиқди ва бу темани амалда қўлади.

Уша вақтлардаги мактабларда укувчилар мактабга бутун йил давомида турли вақтларда қабул қилина берар эди. Укувчилар гарчисинфда бирга утирсалар ҳам, лекин қупинча синфнинг ҳамма укувчилари билан коллектив машғулотлар олиб борилмас эди, ҳар бир укувчи узига берилган дарсни уқир, мактабда ҳар бир укувчи синфдан-синфга узининг вақтига яраша алоҳида-алоҳида қучирилаберар эди. Укутувчи ҳар бир укувчини ҳузурига чақириб, у билан яққа тартибдашугулланар эди. Коменский мактабга укувчиларнийилда бир мартда қабул қилиш, укутувчи бутун синф билан коллектив иш олиб боришни талаб этди. У укув машғулотларини утқизишнинг синф-дарс системасига асос солди, дарсни қандай планлаштириш ва олиб бориш тугрисида курсатмалар берди, дарснинг бир қисмини укувчилардан сураш йули билан уларнинг билимларини ҳасобга олишга ажратишни, бир қисмини эса янги материални бериш ва машқлар утқизишга ажратишни тақлиф қилди.

У ҳар бир дарснинг уз темаси ва уз вазифаси бўлиш лозимлигини айтди. Укутувчи ҳамма укувчиларнинг машғулотларда активқатнашишларини диққат билан қўзатиб боришни ва дарс вақтида синфда интизом сақлашлари лозимлигини Коменский алоҳида уқитириб утди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Таълим назариясининг масалалари ва асосий мақсади.
2. Дидактиканинг асосий категориялари.
3. Таълим назариясига асос қўйган Урта Осиёлик мутаффақирлар.
4. Абу-Али Ибн Сино таълим-тарбия тугрисида.
5. К. Д. Ушинский буюқ асарига таъриф беринг.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР.

Таълим назарияси, категориялар, Урта Осиё мутаффақирлари, Жан Жак Руссо таълимоти, Я. А. Коменский таълим тарбия ҳақида.

АДАБИЁТЛАР:

1. И. А. Каримов "Ўзбекистон мустақил тараққиёт йулида" Т. 1994 йил.
2. И. А. Каримов "Барқамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори"
3. "Ўзбек педагогикаси антологияси" Т. "Укутувчи" 1995 йил.
4. А. К. Мунавваров "Педагогика" Т. 1996 йил.
5. А. А. Ибн Сино "Таълим-тарбия тугрисида".

МАВЗУ № 12: ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИНГ МОХИЯТИ,ТУЗИЛИШИ ВА УНИНГ ВАЗИФАЛАРИ.

РЕЖА:

1. Таълим жараёнининг мохияти ва вазифаси.
2. Таълим максadini аниклаш.(Таълимий ривожланувчи ва тарбиявий).
3. Билимларни эгаллашнинг асосий боскичлари.
4. Таълим жараёнида илмий дунёкарашни,ахлокий,эстетик тарбияни ва эътикодни таркиб топтириш.

ТАЛИМ ЖАРАЁНИНИНГ МОХИЯТИ ВА ВАЗИФАСИ.

Инсонни тарбиялашда,инсон шахсини камол топтириш вашакллантиришда унутиш ва илм бериш катта роль уйнайди.Таълим бериш ва унутиш (дидактика) назарияси мактаб укувчиларни билим олишнинг ва укутувчи фаолиятининг конунларини очиб беради,укитиш жараёнининг мохияти, принциплари,мазмуни,методлари ҳамда ташкил этилишини белгилайди ва изохлайди.

Таълим бериш кишилик жамиятида унинг илк ривожланиш боскичларида пайдо булди.Болалар каттаёшдагиларга таклид килиб ,уларнинг иш-харакатини ,мехнат куролларини яшаш ва ишлатиш жараёнларини такрорлашар, уларнинг хулк-атворларидан андоза олишар, сузлашув терминларини ва уларнинг маъносини эслаб колишарди.Катта ёшдаги одамларга таклид килишиб,уса борган сари болалар табиат конунларини билиб олади,уз билимларини чукурлаштиради ва янада оширади.

Билимлар-одамларнинг ижтимоий-тарихий амалиёт жараёнида туплаган умумлашган тажрибасидир.

Таълим жараёнида укувчилар инсоният ижтимоий-тарихий тажрибасининг муайян жихатлари-идеологиясини, сиёсатини, фанни, ахлоки, мехнати, адабиёт васанъатни,умумий ва жисмоний маданиятни узлаштиради. Хозирги пайтда таълим шахснинг хар томонлама уйгун ривожланиши учун негиз яратади.

Таълим-диалектик тарзда тараккий этиб борадиган ички зиддиятли жараёндир.Унда хамиша бир томон ва унинг карама-каршиси булган(иккинчи томон)укиш ва укитиш,эскилик ва янгилик,якка ва-умумий нарсалар мавжуд.

Таълим жараёни икки томонлама булиб,унда икки шахс-укитувчи ва укувчи булади.Улар муайян жараёнгагина хос булган маълум муносабатда буладилар.Укитувчи билан укувчи бир-бирига мутлако зид ролларни-укитиш ва укиш ролларини бажарадилар.Таълим бериш укувчиларгабилимлар бериш,уларда куникмалар ва малакалар хосил килиш,янги хакикатларни оча олишга кодир булганижодий,мантикий тафаккур тарбиялашдир.

Укиш-укувчиларнинг узлаштириш,узида билиш кобилиятлари,фикрлаш операциялари ва харакатларини хосил килиш жараёндир.

Укиш-фаол билиш жараёни булиб,унда укувчининг аклий кучи,характерининг ахлокий ва иродавий хислатлари,шахсий ва темпераменти хусусиятлари намоён булади ва шаклланади.Укиш жараёнида укувчилар узлари мустакил равишда билимлар эгаллашларида улардан фойдаланиш куникмасини мужассамлаштирган аклий ҳамда жисмоний мехнат маданиятини ҳам эгаллайдилар.Укувчи материални урганишга киришаётганида хали унинг канака материал эканлигини билмайди. Урганганидан кейингина у материални билиб олади.Шундай килиб,укиш билмаслик ва билиш зиддиятларининг бирлигидир.Дарс бериш ва укиш-мактабдаги ягона укув-жараёнининг иккита жихатидир.Укувчилар тугрисида уйламасдан,уларнинг активлигига,ривожланишига,имкониятларига,билими ва малакасига таянмасдан укутувчилик фаолиятини амалга ошириб булмайди.

Мактабдаги таълим болани илмий билимлар,тушунчалар,конуниятлар оламига олиб киради. Укувчи киска вакт мобайнида инсоният тарихида асрлар давомида урганилиши мумкин булган нарсани билиб олади.Масалан,тилнинг грамматик шакллари минглаб йиллар давомида таркиб топади,укувчи эса уларни бир неча йиллик укиш жараёнида урганиб олади.Бундай тарздаги укув фаолияти мактаб укувчисининг аклий ривожланишини анча тезлаштиради.

Шу кунларда тугилган бола бундан бир неча асрлар олдин тугилган боладан принципаал тарзда фарк килмайди.Лекин хозирги бола мактабни тамомлаган пайтда замонавий илмий-техникавий тараккиётга якин булиб қолади ҳамда бундан бир неча аср олдиняшаган тенгкурларидан принципаал тарзда фарк киладиган булади.Укитиш илмий билишдан фарк килади. Укишнинг мохияти укувчининг билим олишидан,укув фанлари мазмунини узлаштиришдан иборатдир.

Таълим бериш жараёнида уkitувчи укувчиларга тушунарли булган умумий таълим материалидан фойдаланади.Муайян ёшга хос усулларни ва таълимда энг яхши самараларга эришиш имконини берадиган мактаб дидактикаси методларини куллланади.

Укитиш-таълим бериш,камолга етказиш ватарбиялаш каби учта функцияни уз ичига олади:

1-си билимларни эгаллаш,укув куникмаларини ва малакасини шакллантириш жараёнидан иборат.

2-си укувчиларнинг аклий жихатдан ривожлантирилишини уз ичига олади.Бир хил турдаги билимлар йиғндиси аклий ривожланишнинг турлича даражасига олиб чикиши мумкин.Бу укувчи аклий кучи ва қобилиятларини шакллантиришнинг диалектик жихатдан мураккаб ва зиддиятли жараён эканлиги сабабли руй беради.Укиш укувчилар ривожланиши умумий даражасини доимий равишда ошира бориши шарт-ривожлантириш функциясининг мохияти ана шундадир.

3-си тарбиялаш функцияси шундан иборатки,укув фаолиятиукувчини тарбиялайди,унда ватанпарварлик,ахлокий фазилатлар,нуктаи назар, эътикод, идеал, эстетик туйғу,интизомлилик,меҳнатсеварлик шаклланади.

Вазифа шундан иборатки,болаларда зарур фазилатларни ҳосил қилиш мақсадида ушбу функцияларни бошқаришга,болаларнинг онгига, ҳиссиётига, иродасига собиткадамлик билан системали тарзда таъсир утказишга урганиш керак.

Укитишнинг таълим бериш,ривожлантириш ва тарбиялаш функциялари амалга оширилиши натижасида мактаб укувчиси шахсини шакллантириш жараёнига комплекс ёндашувига эришилади.

Мактаб укувчиларига таълим бериш жараёнида албатта,тарбия ҳам берилади. Таълим ва тарбия доимо биргаликда,ҳамжихатликда олиб борилади. Республикамизнинг ёш авлодини келажакка етук инсон қилиб шакллантириш энг асосий вазифадир.Маънавий баркамол инсон қилиб яратиш,ҳар бир педагогнинг бурчи деб ҳисобланади.Юқорида таълим жараёнининг вазифалари санаб утилди,лекин шунга яна бир қушимча қилмоқчи ман.

Мустақилликка эришиб мамлакатимизда жуда қуп узғаришлар бўлди.Миллий анъаналаримиза,урф - одатларимиз,буюк боболаримизни англаб етишига имкон яратилди.Ёш авлодга утмишни танитмасдан туриб,улардан биз янги нарсаларни талаб қиола олмаимиз.Президентимиз айтганларидек "Утмиш билмай туриб келажакни қуриб бўлмайди".Ҳозирда миллий мактаблар ташкил қилиш,дарс тизимини таълим жараёни мохиятини миллийлаштиришга катта эътибор қаратилаётган экан,укитувчи укувчиларга буюк утмишимизни,буюк бобоқалонларимизни,буюк анъаналаримизни оёқ ости бўлишига йул қуймасликни,уларни сақлаб ва янада ривожлантиришни ургатиш лозим.Умуминсоний кадрятларга содиқликни ургатиб бориш керак.Ва албатта,ватанпарварлик туйғусини ҳар бир укувчида шакллантириш зарур.

ТАЪЛИМ МАҚСАДИНИ АНИКЛАШ,(ТАЪЛИМИЙ, РИВОЖЛАНУВЧИ ВА ТАРБИЯВИЙ).

Укитиш процесининг қонуниятларидан бири унинг ривожлантирувчи ва тарбиялавчи характеридир.Шахснинг психик ривожланиши укитишга боглиқлиги аллақачон аниқланган бўлиб,у тадқиқотларда янада тасдиқланмоқда. Ҳозирги замон олимлариЛ.В.Занков, А.А.Смирнов, В.В.Давидов,Д.Б.Эльконинг укувчиларнинг ривожланиш даражасининг ва укитиш процессида унга актив таъсир қурсатишни ҳисобга олиш зарурлигини қайд қиладилар.Юқори даражадаги қийинликда, узлаштиришнинг тез суъратларида,укувчиларнинг юксак активлигида амалга ошириладиган укитиш уларнинг ривожланишида прогресс бўлишига ёрдам беради.Шунингдек укитиш процессида шахснинг янги сифатлари маъсулиятни ҳис этиш,уюшқоқлик,қизиқувчанлик ва бошқалар таркиб топади.Буларнинг ҳаммаси укитишнинг тарбиялловчи характери ҳақида гапиришга имкон беради.Тарбия иши укитишнинг мазмуни,форма ва методлари орқали,шунингдек шахснинг ва у бошқарадиган коллективнинг бевосита таъсири туфайли амалга оширилади.Укитиш юксак гоёвийлик ва чинакам илмийлик характерда булган тақдирдагина укитиш мазмуни орқали тарбияловчи таъсир қурсатиши мумкин.Укитувчи тарбиянинг умумий мақсадларига амал қилиб,ҳар бир дарсда аниқ тарбиявий вазифаларни ҳал қилиши керак.Ҳар бир укув фанининг мазмуни шугулланувчилардан илмий дунёқараш таркиб топишига таъсир қурсатиш лозим.Бунда у дунёқарашга оид муҳим гоёни узлаштириб олади.Инсон узини,уз гавдасини маҳсус равишда шахсий онги ва иродаси объекти қилиб олса,уларни такомиллаштириши мумкин.

Укиш процессида укувчилар онгига доимо изчиллик билан муаян мақсадлар қуйилади,кейин эса барча воситалар билан уларга эришиш таъминланади.Бу ироданинг,қатийликнинг ривожланишига

ижобий хулк-атвор одатлари ва характер хислатларининг таркиб топишига имкон беради. Системали билим олиш таъсирида укувчиларнинг билиш қобилиятлари: идрок, диққат, хотира, тафаккур, нутқ ва хоказолар ривожланади. Жисмоний тарбия процессида бу қобилиятлар узига хос равишда ривожланади. Купчилик жисмоний машқларни бажариш тезлик билан диққатни туплаш, ҳаракат хотирасини сафарбар этиш, тактик тафаккурни куллаш ва хоказоларни талаб қилади. Жисмоний тарбия ва спорт билан шугулланиш процессида нутқ махсус терминалогия билан бойиб боради.

Уқитиш методлари ва унинг ташкил этилишига катта тарбияловчи таъсир курсатади. Машгулотларнинг аниқ ва уз вақтида бошланиши муаян равишда контроль қилинган ҳолда асбоблардан фойдаланиш қоидаларга риоя қилиш ҳам тарбияловчи элементларга эга.

Уқитувчи шахсининг укувчиларга курсатадиган таъсирида ортиқча баҳо бериш мумкин эмас. Уқитувчининг уз ишини севиши, билимлари, ҳаққонийлиги, юксак ахлоқ маданияти, тарбиялонувчиларга ҳурмат билан қушиб олиб борадиган талабчанлиги, ғамхурлиги, педагогик одоби, барча уқитиш методларига алоҳида таъсирчанлик бахш этади. Дарсинг мазмуни қанчалик чуқур ва қизиқарли бўлмасин, агар уқитувчига фанга нисбатан шахсан қизиқиш, билиш зарурлигига ишонч бўлмаса, унинг укувчилар фикри, туйғулари ва иродасига таъсири ҳам чекланган бўлади.

Укувчилар коллективининг коллективдаги айрим аъзоларга курсатадиган таъсири каттадир. Яхши коллектив доимо юқори даражадаги ишчанлиги, уюшқоклиги, интизоми билан ажрналиб туради. Бу шахсга тарбиявий таъсир курсатишда керакли вазиятни вужудга келтиради. Мустаҳкам бирлашган коллективда шон-шараф ҳисси узаро талабчанлик юқори даражада ривожланган бўлади, коллективнинг бу хислатлари укув ишининг сифати ва натижаларига доимо ижобий таъсир этади.

Таълим максadini аниқлашда албатта унинг мазмунини чуқур англаб етиш зарур. Мактабдаги барча предметлар таълим йуналишига эга. Бунинг маънаси шуки, укувчиларнинг билимларини узлаштиришидагина эмас, балки ҳар бир предмет укувчилар ривожланишининг умумий даражасини оширишда қандай аҳамиятга эга эканлигини ангалаб етишларига ҳам интилиш керак. Баъзан укувчиларда, айниқса V-VII синф укувчиларига, уларнинг келгуси ҳаётида масалан, чизмачилик ёки ашула дарслари керак эмасдек туйилади. Шу сабабли уқитувчи ҳар қанча ҳаракат қилишга қарамай, улар бу предметлар билан истар-истамас қизикмасдан шугулланадилар. Бундай шароитда ана шу предметнинг аҳамияти пасаяди. Барча предметларнинг чуқур ва муфассал урганиш фикр доирасини кенгайтиради, дунёнинг ривожланиш имконини беради. Ўзгача олий жанаб ахлоқий фазилатларини, ватанпарварлик туйғусини, меҳнат қилиш иштиёқини шакллантиради. Умумий ривожланиш ана шундан иборатдир.

БИЛИМЛАРНИ ЭГАЛЛАШНИ АСОСИЙ БОСКИЧЛАРИ.

Укувчиларнинг укув ёрдамида билиш фаолиятига раҳбарлик қилишга урганиш учун укувчининг билимларни эгаллашнинг асосий боскичларини яхши билиши керак.

Биринчи боскич-бу идрок этишда. Психологиядан маълумки, идрок этиш-бу мақсадга йуналтирилган тарздаги билиш жараёни демакдир. У сайланма характерга эга бўлади. Шунинг учун ҳам укувчиларга аввало мавзу ҳақида хабар бериш, яъни улар нимани урганажаклигини айтиш керак. Вазифа қуйиш ва уни тушунтириш шарт. Агар укувчилар укув топширигини англаб етмасалар, укув материали билан таништиришга унитмаслик керак. Идрок ҳамиша болалардагидек тажрибага таянадиган муаян мақсадни қўловчи жараён бўлиши шарт. Сунгра укувчилар уқитувчи раҳбарлигида тайёрғарлик ишларини бажаришади. Укув материаллари билан дақслабки тарзда таништириш бошланади. У реал ёки тасвири тушурилган нарсалар, ҳодисалар, вазиятларни қўлатишдан, содда тажрибалар утқизишдан иборат бўлади.

Уқитувчининг вазифаси билиш вазифаларини қуйиш йули билан укувчиларни актив фаолиятига тайёрлашгина эмас, балки билиш вазияти бутун дарс давомида ҳуқумронлик қилиши яъни таълим жараёнида ҳал этиладиган саволларнинг пайдо бўлиши учун укувчиларнинг идрокига доимо раҳбарлик қилиб туриш ҳамдир.

Биринчи боскич-қачонки укувчилар қайси ҳодисалар, воқеалар, нарсаларни урганишни кераклиги ва укув топширигини қанчалик англаб олганлиги ҳақида етарлича тасаввурга эга бўлган пайтда тугалланади.

Иккинчи боскич-бу укув материални идрок этиш босқичи ҳисобланади. У билимларнинг назарий томонларини алоҳида ажратиб курсатишда ва таҳлил қилишдан иборатдир. Асосий фикрни

топиш,тушунчаларни ажратиш курсатиш,уларнинг белгиларини асослаб бериш,изохловчи материалнинг характерини тушиниб олиш,мисоллар ва тушунтирувчи фактлар йигиндисини урганиш керак.

Учинчи броскич - бу ёд олиш ёки мустахкамлашдир.Вазифа олинган билимларни узок вақт давомида саклаб қолишдан иборатдир.Бу борада билиш фаолияти асосан машқлар,мустақил равишда ижодий иш қилиш тарзида юз беради.Назарий материал тушунчалари,қоидалар,исботлар,хар хил машқлар такрорланади.Тушунчаларни белгилари мустахкамрок урнашиб қолади,қоидалар,теоремалар,қонунлар яхшироқ эслаб қолинади.

Учинчи боскич якунида укувчилар назарий материални биладиган ва уни машқларни бажаришда масалаларни ечишда,теоремаларни исботлашда ва х.к. қулай оладиган бўлишлари керак.

Туртинчи боскич - билимлар,малака ва қуникмаларни амалий фаолияти айниқса мактаб қошидаги участкада,укув устахоналарода лабораторияларда ишлаш чоғида,шунингдек тракторларда,комбайнларда,станокларда ва бошқа машиналарда ишлашга урганиш жараёнида қулланишдан иборатдир.

Болаларнинг этиборини уй-рузгор меҳнатнинг баъзи бир содда тарларига жалб этиш муҳимдирки,уларнинг бундай меҳнатда иштирок этиши уқиш жараёнида олган билим ва қуникмаларини мустахкамлайди.

Уқитишнинг укувчилар амалий фаолияти билан боғлиқлиги,ахлоқий фазилатларни шакллантиришга,қизиқиш ва мойилоқни ҳосил қилишга,уқишга ижобий тарзда асослашга ёрдам беради.

Идрок жараёни укувчи онгида теварак атровдаги воқеликнинг сезги органлари орқали шунчаки акс этиши эмас.Англаш элементлари,қанақадир янгиликни,сабаб оқибат боғланишларини аниқлаш идрокни негизини ташкил этади.Бинобарин,идрокда ҳис этиб билиш тафаккурнинг умумлаштирувчи абстрактлашган фаолияти билан узвий боғланган бўлади.

Билишнинг бошланғич босқичи бўлган идрокка этиборсизлик билан қараш ярамайди.Уни яхшилаб йўлга солиш ва малака ошириш,унга факат идрок мабаиғина эмас,балки фикр мулоҳаза манбаи деб қараш ҳам лозим.

Теварак аτροφдаги воқелик нарса ва ҳодисаларни онгда тулик ҳар томонлама акс эттириш учун мактаб укувчиларнинг сеҳги органлари орқали олган идроклари ҳамда тасаввурларини узи қифоя қилмайди.Яна фикрлашни урганиш ҳам зарур.Укувчиларнинг фикрлаш қобилиятини дарсда амалий машғулотлар утқизиш йўли билан устириш лозим.Мактаб укувчилари тафаккур жараёнида анализ,синтез қилшни,бир бўюмни бошқаси билан таққослашни бир бирига қарама - қарши қуишни билимларни узлари учун тушунарли соҳаларидаги сабаб оқибат боғланишини аниқлашни билиб оладилар.

Анализ - нарса ва ҳодисаларни таркибий қисмга элементларига ажратиш.Укув жараёнида укувчилар ҳаракат билан ва фикран анализ қилишлари мумкин.

Синтез - анализга қарама-қарши бўлган фикрлаш жараёнидир. Синтез жараёнида укувчилар урганилган нарсалар ва ҳодисаларнинг айримқисмлари, элементларни бир бутун қилиб бирлаштирадилар.Биринчи синфда уқитишни урганаётганда укувчилар товушлар ва ҳарфлардан бугинлар,бугинлардан айримт сувзлар,сузлардан эса жу4млалар тузишни билиб оладилар.Синтез ҳам,анализ ҳам мактаб ёшидаги қичик укувчиларнинг укув ишида қатта урин тутади.Укувчиларнинг фикрлаш фаолияти таққослашларида ҳам номоён бўлади.

Таққослаш - нарсалар ва ҳодисалардаги тафовут ҳамда ухшашликни тенглик ва нотенглик топа олишда ифодаланадиган фикрлаш операцияси К.Д.Ушинский укув материалларини тушуниб олиш жараёнида таққослашнинг муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаб,бундай деб ёзади:"...таққослашлар ҳар қандай тушуниш ва ҳар қандай фикрлашларнинг негитзидир. Дунёдаги ҳамма нарсангифакат таққослаш воситасидагина билиб оламиз..."

ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ИЛМИЙ ДУНЁҚАРАШНИ АХЛОҚИЙ ЭСТЕТИК ТАРБИЯНИ ВА ЭЪТИКОДНИ ТАРКИБ ТОПТИРИШ.

Ислоҳда таъкидлаганидек боланинг илк ёшиданок онгига талабчанликни,ҳалоликни ва ҳаққонликни,хурлик ва матонатни,жасоратни сингдира олиш гоят муҳимдир. Тарбия жараёнида укувчиларни ахлоқий тарбияси турмуш ва фаолиятнинг турли соҳаларида амалга оширилади.Бола оилада тенгдошлари орасида,мактбда,қучада ахлоқий таъсирини сезади.Қупинча эса бу таъсир ахлоқ

талабларига монанд булмайдн.Юксак ахлокий шахсни сурункали тарзда собит кадамлик билан вояга етказиш, мактабда уюшган болалар орасида руй беради. Мактабда шахсни хар томонлама камол топтиришга каратилган махсус тарбиявий иш амлга оширилади.

Укувчилар ёш авлодни хаётга,мехнатга тайёрлар экан,уларни хар вакт камтар,халол булишга ургатадилар.

Вактни севишни,мехнат кила олишни,одамларга нисбатан меҳрибон ва гамхур булишни ургатадилар.

Ана шу маънавий фазилатлар ахлокий жихатдан тарбияланган инсонга хос булади.Мактабнинг махсус тарбиявий фаолияти ана шундай шахсинитарбиялшга каратилган булиб,у ахлокий тарбиянинг куйидагивазифаларни хал этади:

Миллий ахлокий онгни,мустахкам ахлокий этикодларни тарбиялаш;Ёш авлоднинг ватанга,жамиятга,мехнатга,узига ва одамларга муносабатини англаб олишга каратилган ахлокий туйгуларни тарбиялаш,одоб куникмалари ва одатларини тарбиялаш;Миллий ахлоқ фазилатларини тарбиялаш;

Ахлокий тарбиянинг максади ва вазифаси - бу хар бир кида активхаётий нуктаи назарни хоилс килишдант иборатдир.

Ёш авлод ахлокий тарбиясининг барча вазифаларини мустахкам бирлигида,тарбиявий ишга ёндашиши доирасида хал этилади.Ахлокий муносабатларининг хар бир группаси муаян ахлокий фазилатларни уз ичига олади.Чунки маънавий фазилатларахлокий онг,ахлокий туйгу ва одоб бирлигидан иборатдир.Шундай килиб,ахлокий тарбиянинг мазмуни яхлит одобли шахсни ышакллантиришга каратилгандир.

Инсоннинг жамиятга муносабатини белгиловчи ахлокий фазилатлардан бири - эстетик тарбиядир.Табиёт - гузалликнингбеназир манбаидир.У эстетик туйгуларни,болаларнинг кузикувчанлиги ва тасаввурини ривожлантириш учун жудабой материал беради.

Санъат асарларини идрок этишдан бадий мамуният олмайдиган ва табиат билан мулоқотда бундай мамнуният туйгусини хис килмайдиган кишида эстетик туйогунинг уткирлигига тула асос билан шубхабилдириш мумукин.

Инсоннинг бадий ва эстетик имкониятлари саънатда энг тула ва изчилнамоён булади.Инсон меҳнати билан вужудга санъат муайян тарихий боскичда ижтимоий онг формалариданбири булган,фаолиятнинг узига хос булган сифатида моддий ишлаб чикаришдан ажралиб чикади.Саънат инсоннинг вокейликка эстетик муносабатдаги барча жихатларн7и мужасамлаштиради.Бадий гузаллик хакидаги хар кандай мулохазалар,хар кандай лекциялар бу гузаликни бевосита идрок этишчалик эстетик таъсир курсата олмайди.

Санъат воситаси билан эстетик тарбиялаш педагогикадабадий тарбия деб аталади.Бундай тарбия бевосита санъат асарларига мурожат килиб,инсонда гузаллик оламини тугри талкин эта олиш куникмасининг ривожлантиришни талаб этади.

Бадимй дидни эстетик таъсирчанлигини тарбиялашнинг кучли воситаларидан бири укиш маданиятини ривожлантиришдир.

Шундай килиб тарбия жараёнидаилмий дунёкарашнинг ахлокий эстетик карашларини тарбиялаш ва этикодни таркиб топтиришда бадий дид болаларни эстетик фаолиятига рағбатлантирилади,бу фаолият муайян натижалар билан характерланади,хамма санъат машгулотлари вақтида укувчилар англаб олган гузаллик элементларини хаётга тадбик этишларинитакозо этади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

- 1.Таълим жараёнини мохияти.
- 2.Таълим максадини аниклаш.
- 3.Билимларни эгаллашни асосий боскичлари.
- 4.Таъхлим жараёнида ахлокий тарбияни таркиб топтириш.
- 5.Эстетик тарбияни таркиб топтириши.

МАВЗУ № 13: ТАЪЛИМ ПРИНЦИПЛАРИ ВА УНИНГ ДИДАКТИК КОНУНИЯТЛАРИ.

РЕЖА:

- 1 Таълим конуниятлари тарбиянинг ажралмас кисми эканлиги.
- 2 Шарк ва Гарб олимлари таълим принциплари (Фаробий, Беруний, Ибн Сино, Коменский).

ТАЪЛИМ КОНУНИЯТЛАРИ ТАРБИЯНИНГ АЖРАЛМАС КИСМИ ЭКАНЛИГИ.

Таълимнинг куйидаги конунлари мавжуд: тарбияловчи таълим конуни; хар кандай таълим факат укатаётган, укиётган ва урганаётган объектив маълум бир мақсадга йуналтирилган узаро таъсири ёрдамида амалга оширилади; таълим факатгина уқитувчининг фаолияти ва уй фикрларига муофик равишда уқувчиларнинг актив фаолиятлари давомида юз беради; уқув жараёни уқитувчи ҳамда уқувчининг мақсадларига мувофик келган ҳолда юз беради; алоҳида бу шахсни у ёки бу фаолиятини урганишга йуллаш уни ушбу фаолиятга жалб этиш оркали эришилади; таълимнинг мақсади, билим олишнинг мазмуни ва таълим методлари орасида доимий боғлиқлик мавжуд бўлади; таълимнинг мақсади таълим мазмуни ва методини белгилаб беради. Таълим жараёни конуний равишда у содир бўладиган, амалга ошадиган ташкил шарт-шароитларга ҳам боғлиқдир. Мақтабда таълим учун мувофик келадиган махсус уқув-моддий, ахлокий-рухий ва эстетик шарт-шароитлар яратиш керак. Таълим уқитувчиларни узига ҳос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилади.

Инсон ва унинг уқув-билиш фаолияти ҳақида ҳамма фанларнинг ютуқлари бизнинг дидактик конуниятлар ҳақидаги тасаввурларимизни бойитишга таъсир курсатади.

Таълимнинг конуниятларидан дидактиканинг принциплари келиб чиқади.

Таълим ва тарбия тушунчалари бир-бирига ҳамма боғлиқ тушунчалардир. Бизнинг муқтабил Республикамиз мисолида таълим ва тарбия умуминсоний кадриятларга йуналтирилган бўлиб, уқувчиларда барча инсонларга мос ижобий ҳислатларни шакллантиришни кузда тутди.

Истиқлол мафқураси узбекона таълим тарбиянинг асоси килиб олинади. "Шу Ватан барчамизники", "Ватанни севмок иймондандир" гоёлари, ҳур Ўзбекистон мадҳияси, Ўзбекистон Республикаси миллий байроғи таълим ва тарбиянинг асоси ҳисобланади. Муқтабиллик-ислохот-таълим-тарбия, булар бир-бирига эгизакдир.

Шунинг учун таълим жараёнида утилатган катта ва кичик мавзуларнинг мазмунидан келиб чиқадиган тарбиявий томонлари тугри белгилан ва уни таълим билан бирга, бир бутлиқда амалга оширишни таъминлаш жуда муҳим ва ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

ШАРК ВА ГАРБ ОЛИМЛАРИ АСОСИДА ТАЪЛИМ ПРИНЦИПЛАРИ (ФАРОБИЙ, БЕРУНИЙ, ИБН СИНО, КОМЕНСКИЙ).

Шарк ва Гарб олимлари асосларида таълим принциплари. Улг Шарк мутафаккири Абу Наср ал-Фаробий (870) 160 дан зиёд илмий мақола ва асарлар ёзган. Улар орасида "Тахлису Навомису Афлотун" ("Афлотун конуниятларининг моҳияти"), "Бахт-саодатга эришувчи рисола" каби унлаб асарлари эътиборга молиқдир.

Ал-Фаробий фикрига кура, таълимнинг асосий шакли ишонтириш методларидир. Улгурадиганлар учун-мавҳум фикрлар ёрдамида, уртачалар учун-курғазмалар ёрдамида, яъни образли шаклда амалга ошириш лозим. Урганиш бахт келтириши керак. Ал-Фаробийнинг ушбу тезиси уқишда кейинчалик булмаслиги, балки қувонч ва лаззат келтириши, қамолотга етишувига ҳамда ҳақиқий бахтга эришувига олиб бориши лозим деб курсатадиган бугунги куннинг педагог-новаторлари гоёларига қушилиб кетади.

Абу Али Ибн Сино XI аср бошларида яшаб ижод этган мутафаккирдир. Унинг 300 дан ортиқ илмий асарлари мавжуд. Бу асарларнинг негизида инсон қамолоти ва тарбияси масалалари алоҳида урин тутди. У мақтабда уқиш, тарбия ишларини жамоа тарзда ташкил этиш гоёсини олға сурди. Уқитиш жараёнининг дидактик асосини яратди. Унинг фикрича, болани бирданига китобга банд килиб қуймаслик, уқиш аста-секин енгилдан-огирга қараб бориши керак. Машқлар уқувчилар ёшига мос бўлиши, уқувчининг майл ҳамда истак қобилиятини ҳисобга олиш керак.

Шарк олимлари билан бир қаторда Гарб олимлари ҳам узига ҳос таълим принциплари яратишган. XVI асрда Я.А.Коменский таълим принциплари тарбияга қиёслаб урганишни, яъни

укувчиларга табиат куйнида бевосита таълим беришни,табиатда кандай мутаносибликка эришишни таклиф этади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

- 1.Таълим конуниятлари хакида.
- 2.Таълим принциплари.
- 3.Фаробий таълим тугрисида.
- 4.Беруний хамда Ибн Сино таълим назарияси.
- 5.Коменский таълимоти.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Таълим, таълим ва тарбия бирлиги,Шарк ва Гарб олимлари.

АДАБИЁТЛАР:

- 1.Й.И.Турсунов,У.Н.Нишоналиев"Педагогика курси".Т."УКИТУВЧИ"1997.
- 2.А.К.Мунавваров "Педагогика". Т."Укитувчи". 1996.
- 3."Узбек педагогикаси антологияси".Т. "Укитувчи".1995.
- 4."Педагогика тарихи".Хошимов ва бошқалар.Тошкент.1995.

Мавзу № 14: МАКТАБ ТАЪЛИМИНИНГ МАЗМУНИ ВА УНИ МИЛЛИЙЛАШТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ.

РЕЖА:

1. Ўзбекистон мактабларида таълим мазмунининг илмий асослари.
2. илмий - техникавий ва маданий тараккиётнинг таълим мазмунига таъсири.

ЎЗБЕКИСТОН МАКТАБЛАРИДА ТАЪЛИМ МАЗМУНИНИНГ ИЛМИЙ АСОСЛАРИ.

Мактаб таълимининг мазмуни тарихий ва синфий хусусиятга эга булиб, у фан ва техниканинг жамиятдаги тараккиёт даражаси, давлатнинг сиёсати билан белгиланади. У мактаб шахсининг гармоник суратда ҳар томонлама ривожланиши учун асос солади. Таълим жараёнида укувчилар инсоният тажрибаси системалаштирилган ва умумлаштирилган билимларни узлаштирдилар. Укувчилар мактабдалик йилларида жамиятдаги фан ва техниканинг замонавий даражасига яқинлашади. Таълимнинг мазмуни укувчиларга кенг политехник билим беради. Укувчилар баъзи бир меҳнат куролларини ишлатиш қуникмаларини эгаллайдилар, замонавий саноат ва кишлок хужалик ишлаб чиқариши станоклар, машиналар билан топишадилар.

Политехник маълумот мактабни битириб чиққанларнинг техникавий касбларини муваффақият билан урганиб олишлари имкон беради.

Ҳозир таълимнинг мазмуни чуқурлашиб ва қийинлашиб бормоқда. Бу ҳозирги замон жамиятида фан ва техниканинг зур бериб ривожланаётганлиги натижасидир.

Жамиятдаги фан техника билимлари даражаси билан мактабни битириб чиққан укувчи оладиган билим даражаси уртасидаги узилиш ортмоқда.

Узилишни камайтириш, мактаб таълимини ҳозирги замон илмий билимлари даражасига яқинлаштириш учун укув предметларининг мазмунини чуқурлаштирилмоқда.

Тажриба шуни курсатадики, агар укув материалнинг мазмуни ва уни урганиш методлари шахсий ҳар томонлама ривожлантиришга қаратилган бўлса, бошлангич синф укувчиларининг ижобий қучлари ва қобилиятлари яхшироқ усар экан.

Назарий билимларга купрок аҳамият берилса, таълим катта қийинчиликни енгишга ва материални тез суратда узлаштиришга асосланган бўлса, укувчилар уқиш натижаларини англасалар укув материали кичик ёшдаги укувчилар аклининг усишига катта ижобий таъсир курсатади. Бу талабларга риоя қилинса, бошлангич таълим мазмуни укувчилар умумий усишининг қудратли воситаси бўлиб қолади.

Бошлангич синфларда укув материални программалаштириш, маълум мавзу ва бўлимларга доир программалаштирилган қўлланмалар яратиш имкониятлари бор.

Программалаштирилган укув материални яратиш натижасида бошлангич таълим мазмунини такомиллаштириш учун қўшимча имкониятлар қўлга киритилди.

Бош таълимнинг мазмуни ҳозирги замон илмий маълумот негизини қўради, сунгра укувчилар бу билимларни мактабнинг урта ва юқори синфларида оладилар.

Болаларнинг келажаги, унинг аклий усиши, қизиқишлари ва уқишга муносабати, кейинроқ эса меҳнат фаолияти ҳам муносабати қўп жихатдан мактабдаги бошлангич таълимнинг мазмунига боғлиқ бўлади. Бошлангич таълимга ҳисоблаш, ёзиш, уқиш юзасидан оддий қуникмалар бериладиган мактаб деб эскича қараш кичик ёшдаги укувчиларни ривожланиш имкониятларини чеклаб қўяди. Бундай ҳолда таълимнинг маърифий ва тарбиявий функциясидан етарлича фойдаланиб бўлмайди.

Аммо бунинг аксича уйлаш, яъни бошлангич мактабнинг вазифаси-боланинг аклини устириш, унда муайян аклий иш ҳаракатларини ва фикрлаш операцияларини шакллантиришдир, деб ҳисоблаш ҳам нотўғри. Бошлангич таълимнинг мазмуни укувчиларга математика, она тили, табиат-шунослик, адабиёт ва санъатга доир бошлангич илмий маълумотлар бериш вазифасини бажаради.

Бу билимлар яхши узлаштирилиши керак, шундагина улар, урта ва юқори синфларда утиладиган укув материални чуқурроқ узлаштириш учун асос бўла олади.

Ҳисоблаш, уқиш, ёзиш, ашула айтиш, расм солиш, қўзата билиш, дарсда диққат билан утириш, уз укув ишини тўғри ташкил эта билиш каби қуникмаларни ҳосил қилмай туриб, бошлангич таълимни узлаштириб бўлмайди.

Бошлангич мактаб дастлабки илмий маълумотларни бермаслиги ва уқиш қуникмаларини ҳамда малакаларини шакллантирмаслиги мумкин эмас.

Уқитувчи укувчи билиш фаолиятини муайян структурасини олдиндан уйлаб шакллантиргандагина бошлангич таълимнинг янги мазмуни укувчиларни қўчлироқ

ривожлантиришларига олиб келади. Укитувчи укувчига мураккаброк материал берар экан унинг аклий усиши уз устидан стихияли равишда юкори даражага кутарилади,деб уйламаслиги керак.

Бошлангич таълимнинг мазмуни укувчиларни аклий,ахлокий политехник,мехнат,эстетик ва жисмоний жихатдан ривожлантиришга ёрдам беради.

Мактаб таълимининг мазмуни укув планида-укув программаларида,дарсликларида акс этирилади.Урта умумий таълим мактабининг укув плани давлат хужжати булиб унда укув предметларининг маълум микдори ва номлари,уларни синфлар буйича урганиш изчиллиги барча укув предметларининг,хар бир алохида предметнинг, факультатив машгулотларининг ҳафтасига ажратиладиган укув вақтининг соатларида улчанадиган нормалари тасдикланади.

Укув йили неча ҳафта давом этишини билган ҳолда ҳар бир укув предмети буйича бир йилги соатлар умумий микдорини ҳисоблаб чиқиш мумкин.

Мактаб таълимининг мазмуни ягона укув плани билан таъминланади.Укув планининг илмий педагогик асослари қуйидагилардан иборат:

Таълим мазмуни илмийлиги, системалилиги ва тушунарлилиги; Укувчининг гоёвий-сиёсий,психологик-педагогик ва социал жихатдан чуқур тайёргарлиги,урта таълим мактабининг укувчиларининг камол топтиришининг умумий системасидаги урнини яхши англаб олиб,бошқа укув предметлари билан чуқуррок ва асосли тарзда узаро алоқа боғлашга эриша олади.

Укув предметининг мазмуни программада очиб берилади.Укув программасида,укув программаси темалар номи, уларни баён қилиш тартибини белгилаб,хар бир теманинг мазмунини қисқача характерлайди,назарий,амалий,лаборатория машгулотлар нисбатини белгилайди.Кандай экскурсиялар,кузатишлар,мустиқил ишлар ва топшириқларутқазилиши кераклигини курсатади.Мажбурий ва қушимча укув адабиётини тавсия этади.Ҳар бир укитувчи уз предметининг программасини материал мазмуни,билимлар чуқурлиги ва ҳажми,уларнинг системаси ва мантикий изчиллигини,укувчини шахсий тажрибаси билан алоқа боғлаш имкониятларини,назарий ва фактик материаллар соатини укув жараёнида амалий қуникмалар ва малакалар ролини асосли равишда урганиб чиқади.Укитувчи программани урганар экан,укув предметини тарбияловчи ва ривожлантирувчи функцияларни аниқлайди.

Программани урганиш уқитишни асосий методларини,укувчиларни фикр юритиш фаолиятини фаоллаштириш йулларини,билиш қучи,қобилиятлар,қизқиқишлар вамайлларини ривожлантириш имкониятларини белгилаш учун имкон яратади.

Укув предметларининг мазмуни дарсликларда очиб берилади.Дарслик укув предмети мазмунини программага муофик баён қилиш ва характерлаб беришдан иборатдир.

Яхши дарсликнинг асосий белгилари қуйидагилардан иборатдир: Тушунарли илмий баён укувчида фикрлашнинг мантикий, исботли

булишини, билим олиш соҳасидаги фаоллик ва қизқиқишларни шакллантириш; Амалий қуникмалар ва малакалар системаси ва характерини белгилувчи назарий қоидалар етакчи роль уйнаши;

Илмий материал мазмунини узлаштириш имконини берадиган фактлар,тушунтиришлар,мисоллар,расмларнинг пухта танланиши;

Қизқиқарли машқлар,амалий ишлар,топқирлик,фикр уткирлиги буйича топшириқлар;

Яхши безатилган булиши;

Дарслик мактаб программасига мувофик булиши керак.Бошлангич,урта ва юкори синфларнинг қупгина дарсликлари манашу хусусиятларга эга.Бир предмет буйича бир неча дарслик булиб улар бир программанинг узини турлича баён қилиши,уларда материалнинг анализ қилишнинг турли методларидан, исботлар, машқлар, мисолларнинг турли воситалари ва усулларида фойдаланилган булиши мумкин.

Бу нарса укитувчининг илмий билимларига,педагогик маҳорати ва тажрибасига боғлиқ.

2.ИЛМИЙ-ТЕХНИКАВИЙ ВА МАДАНИЙ ТАРАҚҚИЁТНИНГТАЪЛИМ МАЗМУНИГА ТАЪСИРИ.

Фан-техника тараққиёти,замонавий фан ва ишлаб чиқариш,маданият,санъат мактаб таълими мазмунига доимо таъсир қурсатмоқда.Мактабнинг вазифаси ҳам укувчилар билимини замонавий фанга,замонавий ишлаб қмқаришга,замонавий маданиятга яқинлаштиришдан меҳнат қилиш иштиёқи тарбиялашдан ва қелғусидаги меҳнат жараёнига жалб этишдан иборат.Шу сабабли мактаб таълимини укув материалининг системаси ва структурасини такомиллаштиришга барча иқкинчи даражали ва такрорланувчи нарсалардан қоли қилишга,энг оммабоп укув программалари ва дарсликлари яратишга қаратилган доимий тенденсия вужудга қелаётир.

Фан-техника тараққийи талаблари муносабати билан мактаб таълимининг мазмуни такомиллашиб боради. Замонавий мактаб укувчиларининг янги ижтимоий ва ишлаб чиқариш муносабатлари тизимига тезроқ мослашишига унумли меҳнати актив қатнашишига уларга турли меҳнат қуникмаларини беришига қаратилган бўлиши керак.

Зеро, жаҳон педагогик уюшмаси укувчиларининг унумли меҳнатини урта таълим мазмунини янгилашда муҳим омил эканлигини аллақачон тан олишган.

Юқори интеллектуал заковатни шакллантиришдан иборат бўлган. Укувчилар унумли меҳнатининг тарбияловчи ва ривожлантирувчи йўналиши педагогик раҳбарликни мақсадга мувофиқлигига, укутувчининг професионал фаолиятининг махсуддорлигига ва умуммиллий ва иқтисодий билимларнинг кенглиги ва тулаллигига боғлиқ.

Укутувчининг укувчилар меҳнат фаолиятига раҳбарлик қилишда асосий педагогик мақсад қуйидагича:

-Замонавий ишлаб чиқаришнинг илмий-техникавий асосини тушунтириш:

-Умумий политехникавий билим ва қуникмаларни, илмий дунёқарашни шакллантириш;

-Техник-технологик қонуниятларни махсулот ва буюмлар ишлаб чиқаришнинг оммавий практикасида қўллаш қуникмасини ҳосил қилиш;

-Меҳнат жараёнига нисбатан ижодий муносабатларни ривожлантириш;

-Қорхона ва ҳужалиқлар билан ижтимоий муносабатларни ривожлантириш;

Қорхона ва ҳужалиқлар билан ижтимоий ва ишлаб чиқаришнинг узаро муносабатларини урнатиш, гуманизм руҳидаги ишонччи, ахлокий нормаларини, инсонпарварликни ривожлантириш

Мамлакатимизда амалга оширилаётган иқтисодий-ижтимоий ўзгаришлар мактаб таълим мазмунини ҳам тубдан янгилашга, унинг мақсад ва вазифаларини аниқроқ ифодалашга ёш авлодни мустақил ҳаётга ва меҳнатга тайёрлаш жараёнини такомиллаштиришга, таълимни укувчиларнинг унумли меҳнати билан боғлашни мустақамлашга зарурий имкониятлар яратиб бермоқда.

Таълимни миллий руҳда олиб бориш ҳам жадаллик билан олиб борилмоқда.

Мактабларни миллийлаштириш ва миллий мактабда тарбиявий таълим-муомала, одоб, муошарат қоидалари худди математика, жисмоний тарбия каби мажбурий урганилиши керак. Бунинг сабаби замонавий ва борган сари индустриллашуви шарт бўлган Ўзбекистонда бундан бўён ота-оналарнинг вақти зик бўла боради.

Тарбиявий таълим бу янгилик эмас ва бунда урнат олса арзигулик мисоллар бор. Масалан: Япония мактабларида "япон ҳуқ-атвори" дарси маҳсул, мажбурий утилади. Бу дарсда муомала, одоб ахлоқнинг энг нозик қирралари маҳсул ургатилади, машқ қилдирилади.

Биз шарқона хазина ҳикматларга, ҳадисимизга қанча қуқроқ амал қилсак, илм ва тарбия шунча қуқ илгарилаб қетамиз.

Шу уринда қадимги дунё донишманди Демократнинг қуйидаги сузларини тез-тез ёдга тушириб ва унга амал қилсак, муқтақиллигимизга уз ҳиссамизни қушишимиз мумкин.

"...ҳикматларда қишида қуйидаги уқ қобилят ҳосил бўлади"..

1.Энг туғри ҳуқоса қиқармоқ.

2.Нуксонсиз гақирмоқ.

3.Нима қилиш қерақлигини аниқ қилмоқ".

3.ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ХАҚИДАГИ ҚОНУН.

Таълим олиш ҳуқуқи шахснинг асосий ҳуқуқларидан биридир. Таълим Ўзбекистон Республикасида жамиятни ижтимоий иқтисодий, маънавий ва мадания ривожлантиришнинг устивор соҳаси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси таълим соҳасидаги давлат сиёсатини умуминсоний қадриятларни, халқнинг тарихий тажрибасини, мадания ва фан қобидаги қуқ асрлик ананаларини, жамиятнинг истикболдаги ривожини ҳисобга олган ҳолда юргизади.

Таълим илм бериш ва тарбияни уз ичига олади, у Республиканинг ақл-заковат ва илм борасидаги қуқ қувватини ривожлантириш, жамият оила ва давлат олдидаги уз масъулиятини аңғайдиган, ҳар жиҳатдан барқамол эркин шахсни шакллантириш мақсадини қузлайди.

"Таълим туғрисидаги қонун" нинг асосий вазифаси:

1.Фуқороларнинг илм олиши ва конституцион ҳуқуқларини ҳимоя қилади.

2.Жисмоний ва юридик шахсларнинг таълим тугрисидаги узаро муносабатларининг принциплари,хукук ва ваколатлари ва масъулиятларини,Узбекистон Республикасида таълим эркин ривожланишнинг ҳукукий кафолатларини белгилаб беради.

Бу қонун Узбекистон Республикаси Олий Кенгашида 1992 йил 2-июлда қабул қилинган.У 7 бўлим 44 моддадан иборат.

1-чи бўлим "Умумий қоидалар" деб аталади ва 6 моддани ўз ичига олади.Унда таълим ҳақидаги қонунларнинг вазифалари,таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари,илм олиш ҳукуки,таълимнинг давлат стандартларида белгилаб қўйилган. Хусусан,4-моддада шундай дейилган.

"Узбекистон Республикаси қелиб чиқиши, тили, жинси, ёши,ирки, миллати, эътиқоди ва динга муносабатидан ижтимоий аҳоли, машғулотининг тури турар жойи Республика ҳудудида қанчадан бери яшаётганлигидан қатъий назар, барчанинг таълим олиши учун тенг ҳуқуқларни кафолатлайди.

2-бўлим "Таълим тизими" деб номланади.Узбекистон Республикаси таълимнинг ягона тизимига амал қилиб,у қўйидагиларни ўз ичига олади :

Мактабгача тарбия;

Умумий таълим:

Мактабдан ташқари таълим;

Ҳунар-техника таълим;

Урта махсус таълим;

Олий таълим;

Илмий ва илмий педагогик ходимлар тайёрлаш;

Қадрларнинг касбқор малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш;

Оиладаги таълим;

Мустақил таълим;

Бу таълим турларига алоҳида моддалар ажратилган."Таълим тизимини бошқариш" ҳақида 3-бўлим маълумот беради.Унда Республиканинг таълим соҳасидаги ваколатлари маҳаллий ҳокимият ва бошқарув идораларини таълим соҳасидаги ҳуқуқ-ваколатлари,таълим муассасаларини бошқаришда жамоатчиликнинг иштироки ҳақида суз юритилади.

Таълимни бошқариш давлат идоралари бўйсинувида бўлган таълим муассасаларида таълимга доир қонунларнинг ижро этилиши назорат қилиб борилади.

4-бўлим "Таълим жараёни қатнашчиларининг ҳуқуқлари,масъулиятлари ва вазифалари" ҳақида бўлиб,таълим олувчиларни ижтимоий жихатдан ҳимоя қилиш,уларнинг саломатлигини муҳофаза қилиш,педагогик ходимларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари ўз ифодасини топган.

Жумладан,педагогик ходимлар ўзларининг касбқор шаъни ва кадр-қимматларини ҳимоя қилиш,қасб фаолияти учун шарт-шароитлар билан таъминланиши,якка тартибда педагогик фаолият билан шугулланиш ҳуқуқига эгадирлар.

5-бўлимда "Таълим ва таълимнинг алоҳида шарт-шароитига,муҳтож болалар ва усмирларни ижтимоий жихатдан ҳимоя қилиш" ҳақида айтиб утилган.Етим болалар турмушда ва ишга жойлашишида Узбекистон қонунларида белгиланган тартибда давлат қумагидан фойдаланадилар.Жисмоний ёки рухий жихатдан нуқсонли болалар ва усмирларга таълим бериш,уларни тарбиялаш ҳамда даволаш учун махсус таълим муассасалари барпо этилади ва иш олиб боради.

6-бўлим "Таълим муассасасининг ҳуқукий қомоми.Таълимнинг моддий баъзаси ва уни қул билан таъминлаш" масалаларини ҳал этади.Таълим муассасаси мустақил юридик шахс бўлиб, қонунда белгиланган тартибда барпо этилади.Давлат тасарруфидаги таълим муассасаларини қул билан таъминлаш республика ва маҳаллий бюджетлар ҳисобидан, қорхона,бирлашма,ташқилот ва айрим шахсларнинг маблағлари асосида амалга оширилади.

7-бўлимда эса"Таълим тизимида халқаро ҳамқорлик" 44-моддада қурсатиб берилган.Таълим мувофиқ таълимга доир юзасидан халқаро ҳамқорликда иштирок этадилар ва валюта счётиларига эга бўладилар.Бу қонун эълон қилинган қайдан бошлаб амалга қиритилган

4.МАКТАБЛАРДА УҚУВ РЕЖАЛАРИ,УЛАРНИНГ ИЛМИЙ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ ВА УЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.

Мактабларда бериладиган маълумотнинг мазмуни тарихий характерга эга. Жамият таракқиётининг ҳамма босқичларида мактабларда ёшларга бериладиган маълумотнингмазмуни

ҳажми ушда ижтимоий тузумнинг иктисодий талаб ва ёхтиёжлари,фан ва техника тараккиёти даражаси билан белгилаб келинган.

Мактабда илмий билимларнингасослари укигилади ва шунга кура,уларни укув предметлари деб юритилади.Бунинг боиси шундаки,укув предмети маълум бир фаннинг тула мазмунини уз ичига олган яхлит курс эмас,ушда фаннинг илмий асосларидир.

Укув режаси-барча умумтаълим мактаблари сузсиз амал килиши лозим булган давлат хужжатидир.Унда синфлар буйича урганилиши лозим булган укув предметлари,ушда предмет учун ажратилган ҳафталик соатлар курсатилган Укув режасида табиий фанлар-табиий география, биология, физика, астраномия,химия,айникса математика марказий урин эгаллайди.

Ижтимоий фанлар тарих,жамиятшунослик,иктисодий география, тил ҳакида билимлар,она тили,рус тили,тасвирий санъат,мусика ва ашула, меҳнат таълими шу жумладан юкори синфларда ишлаб чиқиш практикум ,мактаб устахонаси,лаборатория вакабинетлар ишлаб чиқариш колхоз ва совхозларида олиб борилади. Булардан ташқари укув режасида айрим табиий фанлар физика, математика, гуманитар фанлар, укувчиларнинг кизиқишларини, хоҳишларини кониктириши ва қоби-лиятларини ривожлантириш мақсадида факултатив машғулотлар ҳам курсатилган булади.

НАЗОРТ САВОЛЛАРИ:

- 1.Мактаб таълими мазмуни ва уни миллийлаштириш.
- 2.Илмий-техникавий ва маданий тараккиётнинг таълим мазмунига таъсири.
- 3.Бошланғич синфларда укув материалини программалаштириш.
- 4."Таълим тугрисидаги қонун" нинг моҳияти.(ҳар бир булими)
- 5.Мактабларда укув режалар ва уларнинг илмий назарий асослари.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Таълим мазмуни,илмий-техникавий ва маданий тараккиёт,укув прог-раммаси,миллийлаштириш,укув предмети.

АДАБИЁТЛАР:

- 1.И.А.Каримов"Барқамол авлод Ўзбекистон тараккиётининг пойдевори".Т.1997.
- 2.Х.Абдуллаев таҳрири остида"Педагогика".1992.
- 3.А.К.Мунавваров"Педагогика"Тошкент 1996.

МАВЗУ № 15: ТАЪЛИМ УСЛУБЛАРИ ВА УКУВЧИЛАРНИНГ БИЛИМ ФАОЛИЯТИНИ ФАОЛЛШТИРИШ.

РЕЖА:

- 1.Таълим услублари хакида тушунча.
- 2.Таълим уқитиш усуллари ва йуллари.
- 3.Дарслик ва китоблар билан ишлаш.
- 4.Техник воситалардан фойдаланишнинг педагогик асослари.

ТАЪЛИМ УСЛУБЛАРИ ХАКИДА ТУШУНЧА

-Таълим жараёнида уқувчилар муайян билимлар,қуникма ва малакаларни эгаллайдилар,уқув материалининг битта мазмунини узи таълимнинг турли воситалари ёрдамида,турли усуллари билан узлаштирилиши мумкин.Шу сабабли уқитувчи олдида мувафаккиятлирок ва самаралирок.уқитиш ва уқишга ёрдам берадиган йулларни танлаш масъулияти туради.Таълимни билим бериш ва ривожлантириш вазифаларининг амалга оширилиши методни танлашга боглик.Материални билим олишнинг назарий ёки амалий фаолиятидаги муайян формаларидагина\м сухбат ёки амалий ишларнинг бажариш формасида,ёхуд бевосита кузатишлар ва шу сингариформада узлаштириш мумкин.Материал мазмунини узлаштиришнинг манашу формаси таълим услуги хисобланади.

Таълим методининг икк и жихати: Биринчи жихати-бевосита кузатиладиган ташки томони. Иккинчи жихати-кузатиш ва тахлил килиш учун кийин булган ички томони булади.

Таълим услублари уқитишнинг умумий ва аник максадларига боглик. Уқув вазифаси канчалик конкрет булса,уқитиш методининг белгилари шунча куп булади.Шу сабабли уқитувчи методларнинг-гумумий белгиларинигина эмас,балки аник мавзу урганиш вақтида вужудга келадиган қушимча белгиларни ҳам билиши лозим.

Таълим методининг умумий ва аник белгилари уртасидаги узаро алоқа таълимининг турли шароитларида унинг махсулдорлигини таъминлайди.

Таълим методлари уқитишнинг умумий ва аник максадларига боглик.
Таълим методлари мактаб таълимининг мазмунига боглик.

Таълим методларини узаро алоқаси гармоник камолот барча томонларининг узаро алоқаси ва бирлигини таъминлайди.

Таълим услублари куп жихатдан уқувчиларнинг психологик ва ёш хусусиятларига боглик.
МАСАЛАН:-бошлангич синфларда айникса 1-синфда,таълим методларини танлаш уқувчининг хиссий тажрибаси асосида тафаккурнинг абстракт формаларини ривожлантириш имкониятлари билан белгиланади.

Таълим методлари уқувчилар организмнинг анатомик-физиологик хусусиятларига боглик булиб,уларнинг шу қобилятларини,чарчашни организмнинг нерв томир ,суяк мушак,жинсий системалари хусусиятини хисобга олади.

Таълим методларини танлаш мактабнинг моддий техника таъминотига ҳам боглик. Уқитувчи таълим методи танлар экан,мактабда мавжуд булган техника воситалари ва улардан фойдаланиш имкониятларини хисобга олади.

Таълим усуллари-уқитувчи ёки уқувчиларнинг алохида операциялаори,аклий ёки амалий харакатлари булиб муайян метод такдим этадиган материални узлаштириш формасини тулдиради.

Масалан:-Уқитувчи ёдлашни муайян мнемоник усуллари ,қуникма ва малакаларини шакллантиришда уз ахамиятини йукотади.

2.ТАЪЛИМДА УҚИТИШ УСУЛЛАРИ ВА ЙУЛЛАРИ.

-Уқитиш усуллари куйидагича таксимлаш мумкин.

-Тафаккур, диққат, хотирабтасаввурнинг айрим операцияларини шакллантириш ва активлаштириш усуллари.

-Уқувчиларнинг тафаккур фаолиятида проблематик ,изланишни талаб киладиган вазифаларни вужудга келтирадиган усуллар.

-Уқувчиларни уқув материални урганиш билан боглик кечинмалари,хис-туйғуларини активлаштирувчи усуллари.

-Уқувчиларни назорат килиш ,уз-узини назорат килиш, узини-узи ургатиш усуллари.

-Укув жараёнида укувчиларнинг коллектив ва шахсий узаро муносабатларини бошқариш усуллари.

Укитиш муайян ташкилий формалари амалга оширадиган, биз уларни дарс утиш, экскурсия, амалий лаборатория машгулотлари, семинар, лекция, ишлаб чиқариш ва педагогик практика, уй иши ва бошқалар тарзида тушунамиз.

Группа усулида ва индивидуал тарзда укитиш тарихан таркиб топган ва ривожланмокда. Индивидуал тарзда укитиш деганда укитувчи ёки мураббий ҳар бир укувчини унинг укув материаллини узлаштиришда шахсий суръатига ва қобилиятига қараб алоҳида укитиш тушунилади. Индивидуал тарзда укитиш укувчи шахсининг хусусиятини ва унинг билиш хусусиятларини чуқурроқ урганишга ёрдам беради.

Группа усулида укитиш укитувчининг укувчилар группаси билан иш олиб боришини таъкид қилади. Аввалдан энг аввало вақт, яъни укитиш ишининг унимдорлиги масаласидадир. Бир укитувчи айни бир вақтнинг узида бир эмас балки укувчиларнинг бутун бир группасини укатади.

Мактабда укув машгулотларини ташкил этишни дарстан ташқари бошқа формалари ҳам мавжуд: амалий ва лаборатория машгулотлари, мустиқил уй иши, экскурсиялар, укув устахоналар ва цехларда ишлаш қабилар. Машгулотларни бундай турлари синф дарс системасини тулдирди ва такомиллаштирди. Сунги йилларда олимлар томонидан нашр қилинган педагогик адабиётларда дидактик принциплар турлича группалаштирилмокда. Ана шуларга асосланган ҳолда қуйдагича таълим принциплари курсатиб утиш мумкин:

1. Таълимнинг илмий бўлиши принципи.
2. Таълим ва тарбиянинг бирлиги принципи.
3. Таълимнинг системали ва изчил бўлиши принципи.
4. Таълимда назариянинг амалиёт билан боғлиқ бўлиши принципи.
5. Таълимда онглиқ, активлиқ ва мустиқиллиқ принципи.
6. Таълимда курсатмалиқ принципи.
7. Таълимда укувчиларга мос бўлиш принципи.
8. Таълимда билим, қуниқма ва малақаларини пухта ва мустиқамланиш принципи.
9. Укувчилар қоллективига таълим бериш жараёнида ҳар қаландай укувчига ҳос хусусиятларни ҳисобга олиб укитиш принтипи.

3 ДАРСЛИКЛАР ВА КИТОБЛАР БИЛАН ИШЛАШ.

Мактабда урганиладиган ҳар бир предмет инсоният ижтимоий тарихий тажрибасининг бир қисмидир. Асосан бу фанлардан бири бўйича билимларнинг махсус ишлаб чиқилган системасидир. Шунга биноан укув предмети рус тили, математика, химия ва шу қабил номларни олади, укув предмети инсоният тажрибасининг бошқа томонларининг: санъат ва маданиятни, меҳнат, жисмоний тарбия ва ҳоқозоларни ҳам акс этириши мумкин.

Ҳарбир предмет билимларни узлаштиришни, амалий қуниқмалар ва малақаларни шаклланишини қузда тутди. Мактабнинг муайян типда урганиладиган барча укув предметларни жами укувчилар эғаллайдиган билимлар, қуниқмалар малақаларни белгилайди.

"Умумий таълим ва ҳунар мактабларини ислоҳ қилишнинг асосий йуналишлари"нинг мазмуни укувчилар, айниқса, усмирларни қасб танлаш ва меҳнатга йуллашга эътиборни қаратади. Ҳуқуматнинг қарорларига биноан мактабларида укувчиларнинг махнатга жалб этиш учун шароитлар яратилмокда. Ҳар бир урта мактабни бирор қорхона оталиққа олиб, укув жараёнини техника воситалари ва замонавий усқуналар билан жиҳозлашга, шунингдек, юқоир синф укувчиларнинг умумий меҳнатда иштирокини ташкил этишга ёрдам курсатади. Професионал малақ ва қуниқмаларни шакллантириш учун қулай шароитлар вуждга қелади. Масалан, қишлоқ мактабларининг юқори синф укувчилари автомобил, агро техника, қорвачилиқ асослари, тарктор қомбайн ва бошқа машиналарда ишлашни урганиш имқониятига эга бўладилар. Мактаблар аро укув ишлаб чиқариш қомбинатлари вужудга қелтиралаётгандир.

Фан-техника таракқиёти, замонавий фан ва ишлаб чиқариш маданияти, санъат мактаб таълими мазмунига доимо таъсир курсатмокда. Мактабнинг вазифаси ҳам укувчилар билимини замонавий фанга ишлаб чиқаришда, замонавий маданиятга яқинлаштиришдан, меҳнат қилиш иштиёқини тарбиялашдан ва қелғусидаги меҳнат жараёнига жалб этишдан иборатдир. Шу сабабли мактаб

таълимининг, укув материалининг системаси ва структурасини такомиллаштиришга, барча иккинчи даражали ва такрорланувчи нарсалардан холи килишг, энг оммабоп укув программалари ва дарсликлари яратишга қаратилган доимий тенденция вужудга келаётдир.

Укув предметларининг мазмуни дарсликларда очиб берилади. дарслик укув предмети мазмуни прогаммага мувофик баён килиш ва характерлаб беришдан иборатдир. Укувчиларнинг билимларини узлаштириш мувоффақияти дарсликалр сифатига боглик.

Яхши дарсликнинг асосий белгилари куйдагилардан иборат: тушунарли илмий баён укувчида фикрлашнинг мантикий, исботли булишини, билим олиш соҳасидаги активлик ва кизикишларини шакллантириш:

Амалий куникмалар ва малакалар системаси ва характерини белгиловчи назарий коидалар етакчи рол уйнаши:

Илмий материал мазмунини узлаштириш имконини берадиган фактлар тушунтиришлар, мисоллар, расимларнинг пухта танланиши:

Кизикарли машклар, амалий ишлар, топкирлик, фикр уткирлиги буйича топшириклар:

Укув материалининг кишиларнинг меҳнат турмуши ва ҳаётининг янги жамият қурилишидаги мувоффақиятлар билан алоқаси:

Яхши безатилган булиши:

Дарслик мактаб прогаммасига мувоффик булиши керак. Бошлангич, урта мактаблар юкори синфларнинг купгина дарсликлари ана шу хусусиятларга эга.

Бита предмет буйича бир неча дарслик булиб, уларда битта программанинг узини турлича баён килиниши, улар материални анализ килишнинг турли методлардан, исботлар, машклар, мисолларнинг турли воситалари ва усулларида фойдаланилган булиши мумкин. Бу нарса укутувчининг илмий билимларига, педагогик маҳорати ва тажрибасига боглик.

Замон фан ва техника тараққиёти халқ ҳужалигининг ҳамма соҳасида, шу жумладан уқиш-уқитиш соҳасида ҳам янги-янги техника воситаларида фойдаланишни, мактаб таълими самарадорлигини оширишга қаратилган ижодий изланишларни тобора купрок талаб қилмоқда. Шу муносабат билан мактабларда олиб борилаётган ташаббускорлик узининг яхши натижаларини курсатаётир. Ҳозирги кунда программалаштирилган таълим икки йуналишда:

машина воситаси билан ёки машина воситасисиз олиб борилади.

Машина воситасида программалаштирилган таълим укувчилар программа ҳажмидаги илмий билимларини узлаштириб олишлари учун зарур бўлган иш, ҳаракат ва операцияларни шунга боглик куникма ва малакалар билан қуроллантириш ҳамда укувчиларни билиш қобилиятини узлаштиришга қаратилгандир. Ҳозирги кунда бундай дидактик мақсадларни амалга оширадиган машиналар асосан уч гурппага бўлинади:

1. Информациа (илмий маълумотлар) берувчи ва унинг узлаштиришини текширувчи машина;

2. Машқ қилдириш учун ишлатиладиган "тринажер" деб аталадиган машина, ҳудди шу вазифани бажарадиган "репетитор" деб аталадиган машина;

3. Узлаштиришни текшириб қурадиган (экзаминатор) деб аталадиган машина;

Юкоридаги ҳар уччала машинанинг хизмати бажарувчи алоҳида машина ҳам мавжуд.

Информациа берадиган машиналар орқали маълум бир варақдаги текстни уқиш, чет тиллардан қилинган таржималарни, формулаларни, рақамларни ва турли тасвирларни баён қилиб бериш мумкин.

Шундай қилиб фан-техника ривож қилган мактаб таълимининг самарадорлигини оширишда улкан урин эгаллайди.

4. ТЕХНИКА ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ.

Таълимнинг қурғазмалли булиши мактабларимиз тарихида узок вақтлардан бери давом этиб келади ва унинг аҳамияти гоят каттадир. Кейинги йилларда мактаб таълими самарадорлигини оширишга қаратилган янги ва қуддан - қуд техника воситалари яратилди ва улар улкан ижодий натижалар бермоқда. Сунги йилларда мактабларимиз практикасида Аудиовизуаль яъни эшитиш ҳам қуриш техника воситалари (кино фильмлар, телевидения ҳам радио эшиттиришлари патефон магнитофон ленталари) кенг қуламда қулланилмоқда.

Кинофильмлар, шу жумладан : укув кинофильмлари қуддан бери укув жараёнидан урин олиб келмоқда. Айниқса, рангли тасвирлар ва оддий қуд билан қуриш мумкин бўлмаган объектларнинг намоиш қилиниши таълим жараёнида муҳим аҳамиятга моликдир.

Шунингдек укувчиларнинг узлари ҳам кинога олиш аппаратлари оркали таълим учун зарур булган объектларнинг кинога олишлари табиат ходисаларининг тадбирийд ривожид, ер катламлари табиий манзаралар, тарихий жойлар ва ёдгорликлар, ишлаб чиқаришдаги операцияларни урганишда катта имкониятлар яратиб беради.

Телевидение-таълим самарадорлигини оширишда муҳим рол уйнайди. Аввало шунини айтиш керакки, телевидение воситасида бир йўла куп сонли укувчилар группалари йирик мутахассислар, фан, техника ва санъат арбобларининг лекцияларидан фойдаланишлари мумкин. Телевидение нисоятда катта имкониятларга эга: унда турли муассасалар, экин майдонлари, фермерлар, илмий лабораториялар, музей ва выставклардан олиб курсатиш имконияти мавжуддир.

Бу гоёт муҳим дедактив аҳамиятга эга. Минглаб укувчиларимиз мактабларда ажратилган алоҳида хоналарда, мактабдан ташқари белгиланган муҳсус жойларда Республикамизда ташкил этилган укув эшитиришлари, айниқса математика, чет тиллари бўйича утқазилаётган машгулотлардан кенг суръатда фойдаланиб келмоқдалар.

Айниқса ишлаб чиқариш, кишлок хужалиғи ва уларнинг кенг тармоғида олиб бориладиган иш жараёнлари яъни техникадан фойдаланиш шунингдек, мактаб лабакратория ва кабинетлари амалга ошириш мумкин бўлмаган тажрибаларни телевидение оркали намойиш қилиш жуда муҳим дедактив қимматга эга. Тутри телебвидение машгулотларида тингловчилар билан алоқа урнатиш мумкин эмас.

Шунга қарамай уқитувчи машгулот олдидан укувчиларни баён қилинажак масалалардан хабардор қилиши вამалум даражада тайёргарлик қуришлари, шунингдек, эшитиришдан сунг машгулот юзасидан суҳбатлар утқазиш хулосалар ясаши, ях=ши самара беради.

РАДИО- марказий ва маҳаллий радио станциялар оркали мактаб укувчиларга оид эшитиришлар бериб борилмоқда. Шунингдек, айрим мактаблар уз радио узелларига эга. Радио оркали физкультура, музыка ва чет тиллари бўйича дарс олиб бориш катта урин эгаллайди.

Чет тиллар юзасидан олиб борилган машгулотлар уквчиларни чет сузларини тутри талаффуз қилиш, ифодали уқиш ва умуман болаларнинг нутқини устиришда муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, радио узелларида укув грам запислари, фанограммалар, эшитириш, классик адабиётлар намуналаридан ёзиб олинган парчалар текстни эшитириш, ашулла ва физкультура дарсларда ёзиб олинган музыкалардан кенг фойдаланилмоқда.

ПАТЕФОН ВА МАГНИТАФОН ленталари (пластинкалар)га ёзиб олинмаган материаллар, хусусан, чет тилларини урганишда кенг қуланилади. Булар айниқса, чет сузларини тутри талаффуз қилишда гап тузишда зарур булган малакалар билан қуроллантиради. Адабиёт, музыка, ашулла дарсларини утқишда машхур артислар, бастакорлар, хонандалар ижросида ёзиб олинган бадий уқишлар, музыка ва қушиқларни эшитириш кенг қуланилади ва у катта самаралар бермоқда.

АДАБИЁТЛАР:

1 С. П. Баранов, Л. Р. Болотина, Слостенин " Педагогика".

Тошкент." уқитувчи" 1990й.

2 С.Р.Ражакбов. "Педагогика". Тошкент. " уқитувчи"1981й.

САВОЛЛАР:

1 Уқитиш усулларини қандай тақсимлаш мумкин ?

2 Группа усулида ва индивидуал тарзда уқитишнинг бир-биридан фарқи нимада?

3 Мактабда укув машгулотларини ташкил этишнинг дарсдан ташқари қандай формалари мавжуд? Уларнинг аҳамияти?

4 Уқувчи телевидение ва радио оркали қандай имкониятларга эга бўлади?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Группа, идевидуал, укув машгулотлари, дидактив, таълим методикаси.

МАВЗУ № 16: ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ШАКЛЛАРИ ВА УЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.

РЕЖА:

1. Укув жараёнини ташкил этиш хақида.
2. Таълимда синф дарс тизимининг келиб чиқиш ва такомиллашиб бориши хақида.
3. Дарсда укув жараёнининг тузилиши.
4. Дарс турлари ва тузилмалари.

УКУВ ЖАРАЁНИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИШ ХАҚИДА.

Мактабнинг тарихан тараккий этиш даврида таълимни ташкил этиш шакллари турлича булган. Таълимни ташкил этиш шакллари маълум ижтимоий тузум ва шу тузумнинг манфаатларига мос ҳолда шаклланган. XVI асрнинг охири ва XVII асрнинг бошларида буюк чех педагоги И.А.Коменский (1592-1670) тарихда биринчи бўлиб мактаб таълимида синф-дарс тизимини яратди.

Я.А.Коменский таълими ташкил қилиш хақидаги қарашлари бир қатор хиссий қаршиликларга учраган бўлса ҳам, Гарб мамлакатларига жуда тез тарқалди ва таълимни ташкил этишни бирдан-бир шакли деб эътироф этилди. Ўзбек мактаби октябр тунтаришидан кейин синф-дарс тизимига ўтди. Октябр тунтаришига қадар марказий осийда урта аср мактабларига ҳос таълим тизими давом этиб келди. Бир ўқиш хонасида 6 ёшдан 15-16 ёшгача болалар ғруҳи билан бир вақтда машғулот олиб бориладди. Шунингдек, бир ўқиш хонасида ғи укувчининг билим даражаси ҳам турлича булар эди. Эндиликда мустақил жумхуриятимиз халқ таълими олдиға қуйган талаб ва эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда мактаб таълимини ташкил қилишнинг янги -янги шакллари яратилмоқда.

Синф-ёши ва билими жтхатдан бир хил булган маълум миқдордағи укувчилар ғруҳидир.

Дарс деб бевосита ўқитувчининг раҳбарлиғида муайян укувчилар ғруҳи билан олиб бориладиган таълим машғулотига айтилади. Мактабларимиз босиб ўтган тарихий давр ичида таълимнинг ташкил қилиш шакллари ўзгарди, ривожланди.

ТАЪЛИМДА СИНФ-ДАРС ТИЗИМИНИ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ВА ТАКОМИЛЛАШИБ БОРИШИ.

Ҳозирғи мактабларимизда қулланилаётган синф-дарс тизими қулидағи ташкилий шаклларда олиб борилади.

1. Хар қайси синф ёши ва билимиға қура бир хил даражадағи болаларнинг доимий ғруҳиға эға бўлади.

2. Дарс машғулоти асосан 45 минутға ммўлжалланган бўлиб, қатъий жадвал орқали олиб борилади

3. Дарс бевосита ўқитувчининг раҳбарлиғида жамоа ва якка шаклда олиб борилади.

4. Дарс ўқитилаётган материалнинг мазмунига қараб хилма-хил усул билан олиб борилади, таълим тизимининг бир қисми сифатида, албатта тўғалланган билим берилади ва навбатдағи билимларнинг ўзлаштириш учун замин яратадиган қилиб ўйштирилади.

Айни пайтда, мактабларимизда таълимни ташкил қилиш шакллари икки турда олиб борилмоқда.

1. Синф-дарс шаклида олиб бориладиган машғулот.

2. Амалий ва тажриба ишлари шаклида олиб бориладиган машғулотлар.

Синф-дарс шаклида олиб бориладиган машғулот ўқитувчининг қундалиқ укув материалини тизимли баён қилиб беришни, хилма-хил усуллардан фойдаланишни, укувчиларни билим, қуниқма, малақаларини изчиллик билан ҳисобға олиб беришни, укувчиларни мустақил ишлашға ўргатишни ўз ичига олади.

Амалий ва тажриба ишлари шаклида олиб бориладиган машғулотлар синф шароитидан ташқарида, укув устахонасида, тажриба ер участкалари ва қолхоз-совхоз экин майдонларида ишлаш, саёҳатлар ўтқизиш йули билан олиб борилади.

Ҳозирғи замон дидактикаси қўп йиллар давомида тўплаган ўқитиш қоидалари, қан ютуқларива илғор тажрибалар асосида олиб борилмоқда. Лекин мактаб олдида турган янги вазифалар ва эҳтиёжлар укувчиларға бериладиган таълим ва тарбия сифатини оширишни, уни янада ривожлантиришни ва юқори босқичға қутаришни талаб қилади.

ДАРСДА УКУВ ЖАРАЁНИНИНГ ТУЗИЛИШИ.

Дарс,юкорида айтиб утилганидек,укитишни ташкил этишни узгармас шакли эмас.Укув амалиёти ва педагогик тафаккур доимо уни такомиллаштириш йулини излайди.Турли туман фикр мулохазаларни хисобга олган холда дарс куйидаги умумий дидактик талабларга жавоб берише лозим.

1. Хар бир дарс маълум бир максадни амалга оширишга қаратилган ва пухта режалаштирилган бўлмоғи лозим.

2.Хар бир дарс мустахкам гоёвий-сиёсий йуналишга эга бўлмоғи лозим.

3 Хар бир дарс турмуш билан ,амалиёт билан боғланган бўлмоғи лозим.

4Хар бир дарс хилма-хил усул,услуг ва воситалардан унумли фойдаланган холда олиб борилиши лозим.

5.Дарсга ажратилган хар бир соат ва дақиқаларни тежаб,ундан унумли фойдаланиш лозим.

6.Хар бир дарсда уқитувчи ва уқувчининг фаоллиги бирлигини таъминламоғи лозим.

7.Дарсда укув машғулотларини мазмунига оид курсатмали қуроллар,техника воситалари ва компьютерлардан фойдаланиш имкониятларини яратмоқ лозим.

8.Дарс машғулотларини бутун синф билан ёппасига олиб бориш билан хар қайси уқувчининг индивидуал хусусиятлари,унинг мустақиллигини ошириш хисобга олинади.

9.Хар бир дарс мазмуни характеридан келиб чиқиб,халқимизнинг бой педагогик меросига мувожаат қилиш ва ундан фойдаланиш лозим.

ДАРС ТУРЛАРИ ВА ТУЗИЛИШЛАРИ.

Бир соатлик барсга мулжалланган дастур материалнинг мазмунини баён қилиш учун дидактик мақсад ва талабларга мувофиқ равишда ташкил қилинган машғулот турлари деб юритилади.Таълим тизимида энг қўл қўлланиладиган дарс турлари қуйидагилар:

1.Янги билимларни баён қилиш.

2 Утилган материалларни мустахкамлаш дарси.

3.Уқувчиларнинг билим,малака ва қўникмаларини текшириш ва баҳолаш дарси.

4.Тақрорий умумлаштирувчи ва қириш дарслари.

5.Аралаш дарс(юкоридаги дарс турларининг бир нечтасини бирга қўлланиши).

Маълум бир дарс тури билан олиб бориладиган машғулотларда иккинчи,хатто учинчи бир дарс турининг элементлари бўлиши мумкин.

Демак,дарс бошдан-оёқ бир дастур билан олиб борилмади,балки шу дарсда янги билимни баён қилиш билан бирга уни мустахкамлаш (иккинчибир дарс тури элементлари-савол-жавоб утқазуш),янги билимлар устидамашқ утқазуш (учинчи дарс тури элементи-масала ва мисоллар ечиш,грамматик тахлилишларини олиб бориш,уйга вазифа,бошқа бир дарс элементи-тушунтириш,йўл-йўриқлар қўрсатиш)қабил бошқа элементларихам бўлиши мумкин.Бирок,дарс турлари тузилишидаги хар қандай қисм-дидактик усул дарс тузимини ташкил қила олади.Яъни дарс тузумининг узғариши биланок дарс олиб бориш усули ҳам узғаради.Демак ,дарснинг шу қисмига келиб,дарснинг шакли ҳам бўсули ҳам узғаради.Бу билан дарснинг янги бўсқичи бўшланади.Масалан: аралашдарс турининг тузилиши;

1.уй вазифаларини сураш,текшириш;

2.янги материалларни баён қилиш;

3.янги материалларни мустахкамлаш;

4.уй вазифаларини топширишни уз ичига олади;

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР:

1.А.К.Мунавваров"Педагогика" Тошкент."Уқитувчи".1996.

2.И.И.Турсунов,У.Н.Нишоналиев"Педагогика курси".Тош. "Уқитувчи". 1997.

3.М.Мирқосимов"Дарс қўзатиш ва уни тахлил қилиш".Халқ таълими.1995.

4.Р.А.Мавлонова"Узлуқсиз таълим" "Маърифат".1992 йил 26-июнь.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ.

1.Синф-дарс тизимини 1-яратувчиси қим?.

2.Дарс турлари.

3.Таълимни ташкил қилиш шакллари.

4.Дарс жараёнида куйиладиган талаблар.

5.Аралаш дарсга тушунча беринг.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Таълим тизими,синф -дарс тизими,синф ,дарс синф-дарс тизимини марказий осиёга кириб келиши, дарс турлари.

МАВЗУ № 17: БОШЛАНГИЧ СИНФЛАРДА ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИ УЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.

РЕЖА:

1. Бошлангич синфдаги дарсларнинг таълимий, тарбиявий ва ривожлан-тирувчи вазифалари.
2. Бошлангич синфларда дарс тузишни узига хослиги.
3. Кичик мактаб ёшидаги болалар билан табиат кучогида укув машгулотларини утказиш.

БОШЛАНГИЧ СИНФЛАРДАГИ ДАРСЛАРНИНГ ТАЪЛИМИЙ, ТАРБИЯВИЙ ВА РИВОЖЛАНТИРУВЧИ ВАЗИФАЛАРИ.

Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигига эришгандан сунг иктисодий ҳамда ижтимоий ривожланишнинг узига хос йулига эга булди. Мустақиллик омили таълим соҳасини ҳам тубдан янгилаш имконини берди.

"Таълим тугрисидаги конун"нинг "Давлат таълим стандарти" тугрисидаги еттинчи моддасида белгилаб берилганидек, давлат таълим стандартлари умумий урта, урта махсус, касб-хунар ҳамда олий таълим мазмунига бисфатига, қуйиладиган талабларни белгилайди. Давлат таълим стандартларини талаблари ва меёрий курсаткичлари белгилаб қуйилади.

"Таълим тугрисидаги конун"да таъкидланганидек: "Мактабнинг 1-синфига болалар 6-7 ёшдан қабул қилинади. "бошлангич таълим концепция"сида эътироф этилганидек 6 ёшга тулган ҳар қандай бола ақлий, рухий ва жисмоний жihatдан мактабга уқиш учун тайёр булганда мактабнинг моддий техник баъзаси бундай болаларга таълим бериш учун етарли деб ҳисоблаганда ҳамда укувчилар педагогик ҳамда психологик жihatдан олти ёшли болаларни уқишга тайёр булганда уларни мактабга қабул қилиш мумкин. Бунинг учун 6-7 ёшли болалар, мактабнинг моддий техник баъзаси ҳамда укутувчилар педагогик ва психологик талаблар асосида катъий диагностика қилиниши шарт".

Ўзбекистон Республикаси да "Умумий урта таълим тугрисидаги Низом"да таъкидланганидек; "Бошлангич таълим уқиш, ёзиш, санаш, укув фаолиятининг асосий малака ва қуникмалари, ижодий фикрлаш ҳислатлари бузини-узи назорат қилиш укуви, нутқ ва ҳулқ-атвор маданияти, шахсий гигиена ва соғлом турмуш асослари эгаллаб олишини таъминлаши даъват этилган". Шу асосга қура Бошлангич синфларда укувчиларнинг умуммаданий ва ахлокий қуникмалари, дастлабки саводхонлик малакалари шакллантирилиши лозим. бошлангич таълим жараёни болаларнинг мантикий тафаккур қила олиш салоҳиятини, ақлий ривожланишини, дунё қарашини, қомуникатив саводхонлигини ва уз-узини англаш салоҳиятини шакллантиришда, жисмонан соғлом булишга, моддий борлик гузалликларини ҳис эта олишга, гузаллик ва нафосатдан завқлана олишга, миллий урф-одатларни ҳис эта олдишга ва ардоқлашга, уларга риоя қилишга ургатади.

Тарбиявий мақсад: укувчиларга гоъвий-сиёсий тарбия бериш, уларда ақлий меҳнат, малака ва қуникмаларни ҳосил қилиш, шунингдек укувчиларнинг билишга булган фаолиятини ошириш қуйидагиларни уз ичига олади:

- укувчиларни ватанпарварлик ва поклик руҳида тарбиялаш;

- ҳар томонлама ривожланган, маънавий жihatдан бой мустақил фикрловчи шахсни шакллантириш;

- ростқуйлик, узга ҳақга, унинг қадриятларига ҳурмат билан қарашлик, иймон, эътиқод, дустлик, уз қадрини билиш ва иродалилик қабил сифатларни шакллантириш.

Тарбиявий (ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, ахлокий поклик қабил) мақсад амалга оширилади. Тарбиявий мақсадни амалга оширилишига мулжалланган матнлар эса дарслик, қуланма ва бошқа адабиётларда уз ифодасини топади.

Таълимий мақсад: таълимий мақсад деганда-дарс жараёнида укувчиларни тафаккурини устириш ва фанларни узлаштиришни эгаллаган билимларини ривожлантириш тушунилади.

Ривожлантирувчи мақсад укувчи шахснинг ақлий, ҳиссий ва мотивацион (ички туртки) ҳусусиятларини ривожлантиришни ифода қилади. Ривожлантирувчи мақсад нуткий ҳаракатлар туфайли юзага чиқади. Ривожлантирувчи мақсад укувчиларни дарс жараёнида ва дарсдан ташқари вақтларда мустақил булиб уқиб урганишга йуналтирилади.

укувчиларни тайёргарлик даражасига қуйиладиган мажбурий минимал талаблар.

умумий урта таълим икки босқичдан иборат булиб, бошлангич (1-4 синфлар) ва умумий урта таълим (1-9 синфлар)ни қамраб олади.

Умумий урта таълимнинг давлат таълим стандарти бошлангич ҳамда умумий урта таълим нисбатига ўқувчилар эгаллаши лозим бўлган билим,қуникма ва малакаларни минимал даражасига белгилаб беради.

2.БОШЛАНГИЧ СИНФЛАРДА ДАРС ТУЗИШНИ УЗИГА ХОСЛИГИ.

1-4 синфлар она тили ва ўқиш.

Бошлангич синфларда ўқувчилар она тили ва ўқиш бўйича қуйидаги билим,қуникма ва малакаларни эгаллашлари шарт:

А).ўқиш техникаси бўйича:

микдорий курсатгич:бир дақиқада 80-90 сўзни ўқий олиш.

Талаблар:

- харфларни тугри талаффуз қилиш;
- сўзларни тугри ўқиш;
- гап охангиги риоя қилган ҳолда раво ва образли ўқиш;
- гапдаги тиниш белгиларни талаффузда ақс эттириш;
- санаш ва ажратиш охангларида тугри фойдаланиш;
- сўз ургуларига риоя қилиш;
- охангга риоя қилиш;
- илмий атама ва рамзларни тугри талаффуз этиш;

Б).матн мазмуни ва узглар фикрини ақлаш малакаси бўйича; Микдорий курсатгич:10 дақиқада 4-5 саҳифали матнни ўқиб,қайта сўзлаб бера олиш.

Талаблар:

- огзаки нутқнинг тугри,раво,аниқ,тушунарли таъсирчан бўлиши; -монологик нутқнинг раво бўлиши;
- диалогик нутқда таъсирчан,изчил,мантаний жихатнинг аниқ бўлиши;

В).диктант ёзиш малакаси:

Микдорий курсатгич:75-80 сўздан иборат диктант ёза олиши. Талаблар:

- имло хатоларга йул қўймаслик;
- ижодий матннинг мантикий жихатдан изчиллиги;
- берилган изоларнинг аниқлиги;
- лугатларни тугри ва аниқ берилиши;

Ўзбек тили.

Таълим тилидан бошқа тилларда олиб бориладиган мактабларнинг 1-4 синфларда давлат тили таълимидан ўқувчилар қуйидаги билим,қуникма ва малакаларни эгаллашлари шарт:

- ўзбек тилидаги 700 та сўзни нутқларида қўлай олиш;
 - мамлакатимиз мустақиллиги рамзлари ва байрамлари ҳақида сўзлаб бериш;
 - ёзма ва огзаки нутқларга эга бўлиш;
 - фикр баён қилиш учун зарур бўлган айрим грамматик воситаларни ўз ўрнида қўлай олиш;
 - боғланишли нутқ элементларида тугри фойдаланган ҳолда содда матн туза олиш;
 - халқ огзаки ижоди ҳамда болалар адабиёти намуналаридан олинган парчаларни ўқиб тушуна олиш;
- Математика.

Бошлангич синфларда ўқувчилар математикадан қуйидаги билим қуникма ва малакаларни эгаллашлари шарт:

- сонларни ўқиш ва ёзиш,уларнинг ҳона қўшилувчиларини йигиндиси қўрилишидаги сонларни тушуниш;
- натурал сонларни тугри таққослаш"катта","кичик"ва "тенг"белгиларини тугри қўллаш.
- сонларни ёзма қўйиш,ўч ҳонали ва турт ҳонали сонларни айириш,бир ҳонали ва икки ҳонали сонга қўпайтириш ва бўлиш;
- қўйиш,қўпайтириш,айириш ва бўлишнинг ҳолларда юз ичида огзаки ҳисобларни бажара олиш;
- "йигинди","айирма","қўпайтма" ва "бўлинма"атамаларини маъносини тушуниш ва сонли ифодаларни ўқишда қўлай олиш;

Жисмоний камолотга оид:

- инсон саломатлигини ва жисмоний камолотига оид тушунчаларни билиш;
- чиникиш моҳиятини ақлаш;
- гимнастика машқларини бажара олиш;

- шахсий гигиена меёрларига амал қилиш;
- жисмоний машқларни инсон камолотини таъминлашдаги аҳамиятини англаш; -жисмоний тарбия машқларни хавфсизлик қоидаларига риоя қилган ҳолда бажара олиш;
- миллий уйинлар қоидаларини билиш;
- турли спорт уйинларини элементларини қуллаш олиш;

Музыкага оид:

- музыка бадиий санъат эканлигини билишлари;
- халқ музыка мероси ҳақида тушунчага эга бўлиш;
- чолгу асбобларини билиш ва товуш тембрларидан уларни фарқлаш олиш;
- музыкага оид оддий атамаларни билиш;
- нота ёзувларини билиш ва амалда қуллаш олиш;
- биргаликда ва яққа ҳолда қуллаш олиш;
- музиканинг ифода воситаларини билиш;
- ижрочилар турларини ижро соҳаларидан фарқлаш олиш;

Тасвирий санъатга оид:

- тасвирий санъат ва унга оид ибораларни билиш;
- асосий рангларни фарқлаш олиш;
- бадиий материаллар,асбоблар ва жихозларни фарқлаш олиш;
- рассм ишлаш босқичларини билиш;
- нақшлар ва уларнинг хусусиятини билиш;
- бўёқни уз урнида ишлата олиш;
- табиат манзараларини қулатиш ва тасвирлаш олиш;
- буюмлар яшаш ва уларни безата олиш;
- турли рангларни ҳосил қила олиш;
- бадиий тасвирларнинг жамият ҳаётида тутган урнини билиш;

Инсоннинг моддий ва маънавий эҳтиёжига оид:

- Ватан тушунчасига эга бўлиш;
- давлат тушунчаси,давлатнинг рамзий белгиларини,она Ватан туйғусини англаш;
- Ўзбекистон аҳолиси ва миллий таркибини билиш;
- мамлакат ҳаётидаги буюк саналарни ва байрамларни билиш;
- ахлоқ ва қийиниш меёрларини билиш;
- уй-тутишни билиш;
- мехмонга,атрофдагиларга мулозамат қурсатиш;
- дастурхон тузатишни билиш;
- орасталик меёрларини билиш;
- уз тугилган жойи ва улқаси ҳақида тушунчага эга бўлиш;
- техник моделлаштиришга оид ишларни бажара олиш;
- уй рўзгор ишларини бажара олиш;
- соғда конструкторлик ишларини бажара олиш;
- дуррадгорликка оид соғда ва енгил ыишларни бажара олиш;
- оддий бичимли тикиш ишларини бажара олиш;
- инсон меҳнатини фаолият турларини англаш;
- хуқуқ ва хуқуқбузарлик тасаввурига эга бўлиш;
- қишлоқ ва шаҳар аҳолиси ҳаётини билиш;
- уй хужалиғи ҳақида маълумотга эга бўлиш;
- оила ва унинг қандай ташкил топишини билиш;
- инсоннинг пулға бўлган эҳтиёжини англаш;
- пул бирликларини билиш;
- нард ва унинг узгарувчанлигини билиш;

3.КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАР БИЛАН ТАБИАТ КУЧОГИДА УКУВ МАШГУЛОТЛАРИНИ УТҚАЗИШ.

Болаларни теварак атрофга табиат билан таништириш,уларда табиат ҳодисаларини қандай юзага қилиши ҳақида бошланғич тасаввур ҳосил қилиш,илмий дунёқараш қуртакларни

шакллантириш,табиатга мухаббат уйготиш ва ундан окилона фойдаланишни ургатиш,табиат таълим соҳаси оркали амалга оширилади.

Табиат таълим соҳаси буйича стандарт курсаткичлар боланинг табиат ва ундаги ходисалар хақидаги тасаввуларига эга булиши,уларни фарклай олиш,кискача тавсифлаб бериш ҳамда амалда куллай олишга урганиш нуктаи назаридан белгиланади.

"Атрофимиздаги олам" фани 1-11 синфларда укитилади,курснинг вазифаси болаларнинг предмет ва табиат ходисаларини,ижтимоий ҳаёт хақидаги тасаввурларини кенгайтириш,системага солиш,уларнинг ахлокий куникмаларини бойитиш,одамлар ҳаёти ва меҳнатига кизикиш уйготиш, оила, мактаб, жамоат жойларида узини тугри тутиш куникмаларини шакллантиришдир.

Болаларнинг атроф олам хақидаги тасаввур ва тушунчаларини шакллантириш билан боглик холда уларнинг суз бойликларини ошириш зарур.Атрофимиздаги олам билан таништириш жараёнида асосий диккат эътибор экологик муаммоларга каратилади.Бунда инсоннинг табиатга таъсири,усимликларнинг усимлик билан,усимликларнинг хайвонлар билан, хайвонларнинг хайвонлар билан узаро алоқаси ва богликлиги урганилади.Дастур куйидаги булимлардан иборат:

- 1.Атрофимиздаги олам жисмлари,жисмлар хусусиятлари,жисмларнинг фазода жойлашиши.
- 2.Она табиат.
- 3.Якин атроф муҳит билан танишув.
- 4.Согликни саклаш.
- 5.Саёҳат.

Усимлик ва хайвонларнинг баъзи турларини чуқуррок урганиш"усимлик ва хайвонлар"мавзуларида кузда тутилади.Бу мавзуларни урганишда баъзи турларнинг узига хос белгиларини ажратиб олиш мақсадида аник предметларни таккослашга катта аҳамият берилган.

Хайвонларни тасвирлашда укувчилар улар танасининг факат асосий қисмларини айтадилар.Тананинг бошқа қисмлари бу қисмларнинг яққол ажратиб турган характерли ёки шакли таниш белгиси булиб,бир хайвонни бошқасидан ажратиш учун хизмат қилган холда курсатилади.

"Усимликлар ва хайвонлар"мавзулари буйича билимларни мустаҳкамлаш учун укувчиларнинг табиий материал билан ишлари кулланилади.Укувчилар аник мисолларда табиатдаги узаро алоқаларни куриш,жонсиз табиат,жонли табиат билан кандай богликлиги,бир хил организмлар бошқа хиллари билан кандай богликлиги,табиатдаги озикланиш занжирини билишлари керак.

Болаларни жамият ҳаёти билан таништиришнинг турли хил шакли,услуг ва воситалари мавжуд:экскурсиялар,саноат ва кишлок

хужалиги ишчилари билан учрашувлар,музей,театр,клубларга бориш,сухбат ва уқишлар, кинофильмлар, диафильмлар, теле ва радио курсатувлари томоша қилиш ва байрамларга тайёргарлик куриш ва х.к.

Атрофимиздаги олам предмет ва объектлари хақида шаклланган тасаввурларни укувчилар укув машгулотлари,дидактик ва ижодий уйинлар, уз-узига хизмат қилиш ва ижтимоий фойдали меҳнат қилиш жараёнида амалий мустаҳкамланган.Шу тарзда атрофдаги олам билан танишиш буйича материалларни урганишда укувчиларнинг билим фаолиятини фаоллаштириш ва уларнинг ҳар тарафлама етук шахс булиб ривожланиши мақсадида таълимий,тарбиявий ва ривожлантирувчи масалалар ҳал қилинади.

Табиатшунослик фанини урганишда кузатиш,экскурсия,тажриба,амалий ишлар етакчи урин тутади.Болаларни кузатиш усулларига ургатиш,уларнинг натижаларини кундалик дафтарга белгилаш,улар асосида ҳулоса ва умумлаштиришлар қилиш давом эттирилади.Экскурсиялар утказишда,табиат ашёлари ва воқелигини табиий холда урганишга катта эътибор берилади.Бу юкори курғазма асосида синфларда утказиладиган дарсларга ҳам тегишлидир.

Шунинг учун табиатшунослик дарсларини утказишга алоҳида эътибор бериш зарур.

Саёҳат:1.Жонли ва жонсиз табиатнинг турли асосий жойларини курсатиш.2.Инсонлар таъсири оркали табиатдаги узгаришлар.3.Табиатни асраш(ботаника богига,хайвонот богига ,экологик йулак ва бошқалар).

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

- 1.Умумий урта таълимнинг давлат таълим стандарти ва укув дастури.
"Бошлангич таълим"Таълим тараққиёти.7-махсус сон.
- 2.Умумий урта таълимнинг таълим стандарти ва укув дастури.
Таълим тараққиёти.5-махсус сон.14-бет.54-58 бетлар.

3. "Бошлангич таълим" журнали. 1-январ-февраль. 2000 йил.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Тарбиявий мақсад, Таълимий мақсад, предмет, объект, уқув машғулоти.

САВОЛЛАР.

1. 6-7 ёшли болаларни мактабга қабул қилиш борасида "Бошлангич таълим концепцияси" да нималар аътироф этилган?

2. Онда тили ва уқиш фанларига қуйиладиган талаблар нималардан иборат?

3. Болаларга атроф олам ҳақидаги тасаввурларидан бериш қандай амалга оширилади?

МАНЗУ № 18: УКУВЧИЛАРНИ БИЛИМ КУНИКМА ВА МАЛАКАЛАРИНИ ХИСОБГА ОЛИШ ВА БАХОЛАШ.

РЕЖА:

1.Укувчиларни билим куникма ва малакаларини ҳисобга олиш ва баҳолаш.Унинг таълимий ва тарбиявий аҳамияти.

2.Билимларни текширишга қуйиладиган педагогик талаблар.Уларни турлари ва ташкил этиш йуллари.

Хадемай,жонажон фарзандларимиз мактабга илк бор кадам қуядилар.Хуш,улар бугун мактабга тайёрма?. Бу тайёргарлик жараёни богчага катнамайдиган болалар билан қандай амалга оширилмоқда?.Яқинда Халқ таълими вазирлиги ҳамда Тошкент шаҳар халқ таълим бош бошкармаси"Таълим тугрисидаги Конун"ва"Кадрлар тайёрлаш миллий дастури "ни амалга ошириш буйича"Болаларни мактабга тайёрлаш"мавзусида Республика анжумани утказилди.Бир неча кун давом этган бу анжуманнинг утказилиши бежиз эмас.Ахир,"Кадрлар тайёрлаш миллий дастури"да болаларни мактабга тайёрлаш узлуксиз таълимни илк-асосий босқичи эканлиги алоҳида таъкидланди.Бугунги кунда Республикамизда 80% кичкинтойларнинг богчага катнашмаслиги сир эмас.Ваҳоланки,болаларимиз мактабдаги таълимга тайёр бўлиб ,хар жихатдан етук шаклланган ҳолатда бўлиши керак.Уйдан келган бола богча боласининг фикр доираси,дунёкараши турлича бўлиб,у руҳан эзилиши керак эмас.шундай экан,анжумандан ҳулоса чиқаришимиз лозим!

Аввало,замин -услубийадабиётлар туплами,кейин шахс тайёр бўлиши ва ниҳоят,таркатма материаллар керак.Ана шундай қилингандагина қузнанган мақсадга эришиш мумкин.

"Таълим тугрисидаги Конун"да мавжуд таълим тизимида жиддий узгаришлар амалга оширилмоқда.Лицей,коллежлар энг керакли,энг иқтидорли болаларни танлаб олиш ва уларни таълим жараёнига тайёрлаш ишларини бевосита улар 9-синф битирганларида эмас,балки эртарок,яъни мактабнинг 1-синфига бораётган вақтларидаёқ ёки ундан эртарок бошлашлари яна ҳам яхшироқ натижа бериши мумкин. Ҳукуматимизтомонидан болаларни 1-синфга қабул қилишга,6-7 ёшдаги болаларни уқитишга катта эътибор берилмоқда, Ваҳоланки,болаларни 1-синфга қабул қилиш борасидаги қулланиб келаётган анъанавий усуллар бугунги кун талабига етарлича жавоб бермайди.Болалар у ёки бу таълим муассасасига бугунги кунда танлаб олиш ва таълим-тарбия ишларини ташкил қилишда дунёнинг энг ривожланган давлатлари тажрибаларини узлаштириш илгор психодиагностик воситалардан кенг фойдаланиш зарурдир.Аммо бу ишларни амалга оширадиган,махсус тайёргарликдан утган,малакали амалиётчи психолог мутахассис кадрлар камчил.иккинчидан,бизнинг этник,худудий хусусиятларимизга мувофиқлаштириб,тегишли меъёрий маълумот ҳисобга олинган психодиагностик воситалардан бирини педагогларимиз ёътиборига ҳавола этишни лозим топдик.Қуйида берилаётган материаллардан Республикамизнинг ҳар бир мактаби ва мактабгача тарбия муассасаларида фаолият курсатаётган мутахассилар фойдаланиши мумкинлигини ҳисобга олган ҳолда методикаларни батафсил ёритишга ҳаракат қилдик.

Болаларни 1-синфга қабул қилаётганда,уларнинг мактаб таълимига умумий етуклик даражасини аниқлаш буйича психологик амалиётда кенг қулланиб келаётган тадбирлардан бири Керн-Йирасек томонидан таклиф қилинган-"болани мактабга умумий етуклик даражасини аниқлаш" методикасидир.

Бунинг ёрдамида тадқиқот ишларини бола мактабга қилишидан бир неча кун олдин утказиш мақсадга мувофиқдир.

1.Топширик.

Одам расмини чизиш.

Болага қуйидаги топширик берилди:

"Мана бу коғозга одам расмини чиз.Угил боланинг расминими,киз боланинг расминими ёки амаки ёки ҳоланими,кимни хоҳласанг ушанинг расмини чиз".

Болага берилган шу курсатмадан бошқа ҳеч нима дейилмайди.бола топширик юзасидан саволлар берса ҳам ортиқча ҳеч нарса дейилмайди.Нимани қандай чизиш керак қабилдаги курсатмалар айтилмаслиги керак.Бола расмини узи қандай хоҳласа ва қандай чиза олса шундай чизиши керак.Ундан қушимча тузатишлар киритиш ҳам талаб қилинмайди.

Натижалар таҳлили:

Болалар томонидан бажарилган ишлар қуйидагича баҳоланади:

1-балл-Бош,иккалакулок,кошлар, огиз, тана, буйин,икки кул (бешта бармоги билан), оёқлар (оёк кийими билан ёки уларсиз),гавдининг пастки кисмидан ажратилган одам шакли чизилган расмга берилади.

2-балл-Агар сочи,бармоклари йук булса ёки уларнинг хаммаси чизилмаган булса.

3-балл-Буйин,куллар, соч, кийимлар, бармоklar тасвири йук булса.

4-балл-Содда,оддий тасвирларга.

5-балл-Бош оёкли,бетартиб тасвир чизилган булса.

Методиканинг асл варианты берилишича боланинг мактаб умумий етуклик даражаси юкори баллар олади.

5-баллдан 9-баллгача-Боланинг мактаб таълимига тайёрлик даражаси уртача эканлигини билдиради.

Баллдан юкори курсаткичлар боланинг рухий ривожланишида камчилик,нуксонлар мавжудлиги эхтимолини билдиради.

Мактабга чикиш арафасида боланинг тайёргарлик даражаси кандай эканлиги хакида,унинг индивидуал хусусиятлари хакида маълумотларни хисобга олган холдакейинчалик бола билан индивидуал ёндашиш,бошлангич таълимнинг илк кунларида олиб борилган ишлар тарбия самарадорлигини оширади.

математика дарсларида укувчиларнинг билим фаолиятини ривожлантириш,фанни урганишига кизикишни уйготишда,муаммоли таълим элементларини ва мустакил ишларини тахлил килишда табакалаштирилган топширикларинироли каттадир.Улар бир неча турга ажратилади.

1.Тахлил килиш пайтида ёрдам берувчи топшириклар киради.

А).Кумаклашувчи топшириклар мураккаб машкларни таркибий кисмидан иборат,масалан:укувчилар куйидаги мураккаб масалаларни ечишлари керак:"Тепаликда 15 киз бола ва 12 угил бола чана учмокда эди.Кейин 5 та киз уйларига кетишди.Киз болалар угил болаларга караганда нечта кам колди?".

Баъзи укувчилар масаланинг зарурий элементларини ажратиб олишга кийналадилар ва кандай сонлар ни таккослашкераклигини тушунмайдилар. Агар улар дастлаб куйидаги содда ёрдамлашувчи масалани ишлашса, мазкур ишлар анча осонлашади."Чана учишга 10 та киз бола ва 12 угил бола колди.Киз болалар угил болаларга караганда канча кам колди?".

Бу содда масала.Унинг таркибида олдингисига ухшаш учта эмас,балки факат иккита маълумот иштирок этади.Бу ерда чана учаётган болалар сони билан чана учишда колган киз болалар сонини таккослаш кераклигини пайкаш кийин эмас.

Б).Кумаклашувчи саволлар ва курсатмалар.

Бундай топширикларнинг максади -укувчиларнинг диккати тахлил килиш учун мухим булган,аммо масала шартида ажратилмаган ,кандайдир кисмига карашлидир.Шундайтопшириклардан мисол келтирилади.

1.Йигиндини сонга кандай булиш мумкин?.Натижани топинг.

$$(15+35):5=$$

$$(24+48):8=$$

кумаклашувчи саволнинг максади:йигиндини сонга кандай булиш мумкин?-бундай йигиндини сонга булиш назарий осон эканлигини ифодаловчи билим баён килинади.

2.Кушимча аниклаштириш билан ечилган топширик.

Бу ерда тахлилнинг енгиллаштириш учун ишлатиладиган расм ва чизмалар куринишидаги кушимча аниклаштирилган топшириклар назарда тутилади.Бунга айтиб утиш керакки,1-2-синфларда расмлар,чизмалар,шу жумладан,схематик чизмалар хам ишлатилади.

Масалан:

1-топширик:масалани ечинг:"саватчага 4 та,ликобчага эса 2 та ортик олма куйилди.ликобчага канча олма "куйилган?".Бу масала саватчага ва ликобчага тасвирланган расмлар оркали тушунтирилади.

2.Назарий маълумотномали топширик.

Ёдингизда тутинг:тугри туртбурчакнинг юзини хисоблаш учун унинг узунлиги ва энини топиб, чиккан сонлар купайтмасини аниклаш керак.Шу коидадан фойдаланиб,масалани ечинг:

"Узунлиги 40 см ва эни 30 см булган картонни елимлаш учун неча кв. см когоз керак?"

3.Мулохазалар билан берилган топшириклар."Бирининг узунлиги 2см,2-ники эса ундан 3марта узун булган 2та кесма чизинг".

Мулохаза килинг 1-кесма узунлиги 2 см, 2-чисиники эса ундан 3 марта узун, демак унда 2смдан 3 кесма бор, кесмаларни чизинг.

Хулоса килиб айтганда, юкорида курсатилган табакалаштирилган топшириклар укувчиларга амалга оширишлари керак булган фаолиятнинг максоди ва ахамиятини ту шунтиришга, билимларини мустакил эгаллашга эhtiёж тугилишига, муаммоли вазият ва унинг асосида пайдо булувчи масалаларни ечишда катта ёрдам беради.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Билим, куникма, малака, тарбиявий мохият, педагогик талаблар, балл.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ:

1. Укувчиларни билимини ошириш учун педагоглар олдидаги талаблар.
2. Билимларни текширишга куйиладиган педагогик талаблар.
3. Билимларни текшириш турлари.
4. Билим, куникма, малакани хисобга олиш ва бахолаш.
5. Таълим тизимидаги узгаришлар.

МАВЗУ № 19: АЖДОДЛАРИМИЗ МЕРОСИ-КАДРИЯТЛАРИМИЗ АСОСИ.

РЕЖА:

1. Аждодларимиз мероси-кадриятларимиз асоси эканлиги хакида тушунча.
2. Боболаримиз уз Ватанларининг келгуси авлодларини равнаки ривожланиши ҳамда узларини умр бокий булиб қолишларини кузлаб, ҳам маданий, ҳам моддий бойликларни қолдирганлиги хакида.
3. Кулолчилик, наққошлик, дурадгорлик, мармартошдан турли-туман буюмлар яшаш каби хунарлар ҳам ота-бободаримиздан қолган мерослиги хакида.
4. Уз элининг ор-номусини, динини, ғимонини, тилини маданиятини ҳимоя қилиб чиққан қанча-қанча давлат арбобларимиз, шоиру ёзувчиларимиз, илму-урфон соҳиблари халқ душманига айлантирилиб, ота-онаси, болалари жазага тортилганлиги хакида.

1. АЖДОДЛАРИМИЗ МЕРОСИ-КАДРИЯТЛАРИМИЗ АСОСИ ЭКАНЛИГИ ХАКИДА ТУШУНЧА.

Бизнинг буюқ аждодларимиз асарлари қилган савоб ишлари ва ажойиб тарифга эга хунарпеша, уста-олиму фозил кишилар бизнинг аждодларимиздир. Улардан бизгача жуда қўп хунарлар етиб қолган.

Масалан: меъморчилик, кулолчилик, наққошлик, дуппи-дузлик, заргарлик ва бошқа шу каби хунарлар.

Туркистон халқининг қўллари қадок, қалби соф, нигоҳлари меҳр билан оламга назар ташлаган ва ундан маънавий озуқа ололган кишилар яшаган. Бунга мисол қилиб бутун жаҳонга донги кетган Бухоро, Самарқанд обидалари, Риштон қўлолчилиги, Чуст, Марғилон дуппи-дузлиги бизни маданият ва маънавиятимиз булиб, улар қадриятларимиз асосидир. Халқимиз хотира си ажойиб номларга бой, бутун жаҳонга донги кетган Беруний, Хоразмий, Ибн Сино, Ат-Термизий, Навоий, Аҳмад Яссавий, Ал-Фарғоний каби қўп алломалар маънавияти кенг, улуғ қадриятларимиз сиймосидир. Биз учун улар қадри булган қадрият ҳисобланади. Қадриятни узи йққига булинади. Моддий ва маънавий қадрият. Қадрият номанфий тушунча булиб, у тушунчалар қаторидан урин тутди. Қадрият тарихий амалиёт жараёнида кишилар томонидан ёйилган.

Урта Осиёда қадрият масаласини олға сурган улуғ мутафаккир Фаробий, Навоий, Увайсий ва бошқа шу каби буюқ олимлардир.

Фаробий урта асрлар шароитида таълим-тарбия, ахлоқ маданияти, маърифат, эътиқод, тинчлик ва меҳнат сингари умуминсоний қадриятларни улуғлайди. Ибн Сино уз асарларида ахлоқ қадриятларини улуғлайди.

БОБОЛАРИМИЗ УЗ ВАТАНЛАРИНИНГ КЕЛГУСИ АВЛОДЛАРИНИНГ РАВНАКИ, РИВОЖЛАНИШИ ХАМДА УЗЛАРИНИНГ УМР БОКИЙ БУЛИБ ҚОЛИШЛАРИНИ КУЗЛАБ, ХАМ МАДАНИЙ, ХАМ МОДДИЙ БОЙЛИКЛАРНИ ҚОЛДИРИБ КЕТГАНЛАРИ ТУГРИСИДА.

Аждодларимиз буюқ қалб эгалари булганлар. Биз юни бизга улардан мерос қолган (Роладхона, макбараи масжид, Қасру қошона, қутубхоналару мадрасалар ва уз замонасининг етук авлодлари ёзиб қолдирган ноёб қитоблар) мисолида қўришимиз мумкин. Буларнинг бари утмиш маданияти ва маънавиятимизни белгилаб берувчи қадриятларимизга асос була олувчи мерос ҳисобланади. Бу табарруқ меросимизни урганиш, уни қўз қорачиғидай асраш, қелгуси авлодга етказиш биз учун ҳам қарз, ҳам фарздир. Биз ёш авлод боболардан қолган меросдан бугунги қўнда жуда қўп фойдаланмоқдамиз. Улар яратган қашфиётлар, буюқ асрлар биз олаётган, урганаётган билимнинг асоси ҳамда мустанкам пойдеворидир.

Масалан: Ибн Синонинг "тиб қонунлари" асари бюугунги тиббиётимизда кенг фойдаланилмоқда.

Берунийнинг ер шари айланма шаклида эканлигини қашф этиши эса ҳозирги қўндаги астраномларнинг олиб бораётган ишларида пойдевор булиб хизмат қилади.

оламга донги кетган азим шаҳарлар Самарқанд, Шаҳрисабз, Хива, Қўқон сингари шаҳарлар яратувчилари булмиш улуғ аждодларимизнинг йжодиёти узини улуғворлиги ва гузаллиги билан ҳозир ҳам йнсонни лол қолдирмоқда.

Улуғбек қўрдирган расадхона нафакат узбеклар, балки бутун йлм-фан оламига улкан меросдир.

шеърят ва маърифат дунёсининг улуғи булмиш Навоий ёзган дилқўшо газаллар рубоийлар қар хил миллат қалбидан жой олган.

3. ҚУЛОЛЧИЛИК, НАҚҚОШЛИК, ДУРАДГОРЛИК, МАРМАРТОШДАН

ТУРЛИ-ТУМАН БУЮМЛАР ЯСАШ КАБИ ХУНАРЛАР ХАМ ОТА-БОБОЛАРИМИЗДАН КОЛГАН МЕРОСЛИГИ ХАКИДА.

Ота боболаримиздан бизгача нафакат улар қилган ишлар,балки уларни хунаромандчилик усуллари ҳам мерос қолган.Президентимиз

И.А.Каримов айтганидек ,биз бу меросларни авайлаб,саклаймиз ва келажак авлодга етказишимиз керак.Кулолчилик урта Осиёда жуда кенг ривож топган,Коратог,Гиждувон,Риштон,Шахрисабзда сапол идишларни сирлаш,безашни узига хос усуллари вужудга келган. ҳамда болалар адабиёти намуналаридан олинган парчаларни укиб тушуна олиш;

Математика.

Бошлангич синфларда укувчилар математикадан қуйидаги билим қуникма ва малакаларни эгаллашлари шарт:

-сонларни уқиш ва ёзиш,уларнинг хона қушилувчиларини йигиндиси қуринишидаги сонларни тушуниш;

-натурал сонларни тугри такқослаш"катта","кичик"ва "тенг"белгиларини тугри қуллаш.

-сонларни ёзма қушиш,уч хонали ва тугрт хонали сонларни айириш,бир хонали ва икки хонали сонга қупайтириш ва булиш;

-қушиш,қупайтириш,айириш ва булишнинг ҳолларда юз ичида оғзаки ҳисобларни бажара олиш;

-"йигинди","айирма","қупайтма"ва "булинма"атамаларини маъносини тушуниш ва сонли ифодаларни уқишда қулай олиш;

Жисмоний қамолотга оид:

-инсон саломатлигини ва жисмоний қамолотига оид тушунчаларни билиш;

-чиниқиш моҳиятини англаш;

-гимнастика машқларини бажара олиш;

-шахсий гигиена меёрларига амал қилиш;

-жисмоний машқларни инсон қамолотини таъминлашдаги аҳамиятини англаш; -жисмоний тарбия машқларни ҳавфсизлик қоидаларига риоя қилган ҳолда бажара олиш;

-миллий уйинлар қоидаларини билиш;

-турли спорт уйинларини элементларини қуллаш олиш;

Мусикага оид:

-мусика бадиий санъат эканлигини билишлари;

-халқ мусика мероси ҳақида тушунчага эга булиш;

-чолғу асбобларини билиш ва товуш тембрларидан уларни фарқлай олиш;

-мусикага оид оддий атамаларни билиш;

-нота ёзувларини билиш ва амалда қуллаш олиш;

-биргаликда ва яққа ҳолда қуйлай олиш;

-мусиканинг ифода воситаларини билиш;

-ижрочилик турларини ижро қиларидан фарқлай олиш;

Тасвирий санъатга оид:

-тасвирий санъат ва унга оид ибораларни билиш;

-асосий рангларни фарқлай олиш;

-бадиий материаллар,асбоблар ва жиҳозларни фарқлай олиш;

-расм ишлаш босқичларини билиш;

-нақшлар ва уларни ҳусусиятини билиш;

-буёқни уз урнида ишлата олиш;

-табиат манзараларни қузатиш ва тасвирлай олиш;

-буюмлар ясаш ва уларни безата олиш;

-турли рангларни ҳосил қила олиш;

-бадиий тасвирларнинг жамият ҳаётида тутган урнини билиш;

Инсоннинг моддий ва маънавий эҳтиёжига оид:

-Ватан тушунчасига эга булиш;

-давлат тушунчаси,давлатнинг рамзий белгиларини,она Ватан туйғусини англаш;

-Ўзбекистон аҳолиси ва миллий таркибини билиш;

-мамлакат ҳаётидаги буюк саналарни,байрамларни билиш;

-ахлоқ ва қийиниш меёрларини билиш;

- уй тутишни билиш;
- мхмонга,атрофидагиларга мулозамат курсата олиш;
- дастурхон тузатишни билиш;
- орасталик меъёрларини билиш;
- уз тугилган жойи ва улкаси хакида тушунчага эга булиш;
- техник моделлаштиришга оид ишларни бажара олиш;
- уй-рузгор ишларини бажара олиш;
- содда конструкторлик ишларини бажара олиш;
- оддий бичимли тикиш ишларини бажара олиш;
- инсон меҳнатини фаолият турларини англаш;
- хукук ва хукукбузарлик хакида тасаввурга эга булиш;
- кишлок ва шаҳар аҳолиси ҳаётини билиш;
- уй хужалиги хакида маълумотга эга булиш;
- оила ва унинг кандай ташкил топишини билиш;
- бозор,сотувчи,харидор каби тушунчаларни билиш;
- инсоннинг пулга булган эҳтиёжини англаш;
- пул бирликларини билиш;
- нарх ва унинг узгарувчанлигини билиш;

3.КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАР БИЛАН ТАБИАТ КУЧОГИДА УКУВ МАШГУЛОТЛАРИНИ УТКАЗИШ.

Болаларни теварак атрофга,табиат билан таништириш,уларда табиат ходисаларини кандай юзага келиши хакида бошлангич тасаввур ҳосил қилиш,илмий дунёқараш куртакларини шакллантириш,табиатга муҳаббат уйғотиш ва ундан оқилона фойдаланишни ургатиш,табиат таълими соҳаси орқали амалга оширилади.

Табиат таълим соҳаси бўйича стандарт курсаткичлар боланинг табиат ва ундаги ходисалар хакидаги тасаввурларига эга булиши,уларни фарқлай олиш,қискача тавсифлаб бериш ҳамда амалда қўллай олишга урганиш нуқтаи назаридан белгиланади.

"Атрофимиздаги олам" фани 1-2-синфларда ўқитилади,курснинг вазифаси болаларни предметлар ва табиат ходисаларини,ижтимоий ҳаёт хакидаги тасаввурларини кенгайтириш,системага солиш,уларни ахлокий қуникмаларини бойитиш,одамлар ҳаёти ва меҳнатига қизиқиш уйғотиш,оила,мактаб,жамоа жойларида ўзини тугри тутиш қуникмаларини шакллантиришдир.

Болаларнинг атроф олам хакидаги тасаввур ва тушунчаларини шакллантириш билан боғлиқ ҳолда уларнинг суз бойликларини ошириш зарур.Атрофимиздаги олам билан таништириш жараёнида асосий диққат эътибор экологик муаммоларга қаратилади.Бунда инсоннинг табиатга таъсири,усимликларнинг усимлик билан,усимликларнинг ҳайвонлар,ҳайвонларнинг ҳайвонлар билан узаро алоқаси ва боғлиқлиги урганилади.Дастур қуйидаги бўлимлардан иборат:

- 1.Атрофимиздаги олам жисмлари,жисмлар хусусиятлари,жисмларнинг фазода жойлашуви.
- 2.Она табиат.
- 3.Яқин атроф муҳит билан танишув.
- 4.Соғлиқни сақлаш.
- 5.Саёҳат.

Усимлик ва ҳайвонларнинг баъзи турларини чуқурроқ урганиш "Усимликлар ва ҳайвонлар" мавзуларида қўзда тутилиди.Бу мавзуларни урганишда баъзи турларнинг ўзига хос бўлишларини ажратиб олиш мақсадида аниқ предметларни такқослашга катта аҳамият берилган.

Ҳайвонларни тасвирлашда ўқувчилар улар танасининг факат асосий қисмларини айтадилар.Тананинг бошқа қисмлари бу қисмларнинг яққол ажратиб турган характерли бўёғи ёки шакли танишбелгиси бўлиб бир ҳайвонни бошқасидан ажратиш учун хизмат қилган ҳолда қўр-сатилади.

"Усимликлар ва ҳайвонлар" мавзулари бўйича билимларини мустаҳкамлаш учун ўқувчиларнинг табиий материал билан ишлари қўлланилади.Ўқувчилар аниқ мисолларда табиатдаги узаро алоқаларни қўриш жонсиз табиат жонли табиат билан кандай боғлиқлиги,бир хил организмлар бошқа хиллари билан кандай боғлиқлиги,табиатдаги оқикланиш занжирини билишлари керак.

Болаларни жамият ҳаёти билан таништиришнинг турли хил шакли услуб ва воситалари мавжуд;экскурсияли,саноат ва кишлок хужалиги ишчилари билан учрашувлвр,музей,театр,клубларга бориш,сухбат ва укишлар, кинофильмла, диофильм, теле ва радио курсатувларини томоша килиш,байрамларга тайёргарлик куриш ва х.к.

Атрофимиздаги олам ва предмет ва объектлари хакида шаклланган тасаввурларни укувчилар укув машгулотларини,дидактик ва ижодий уйинлар уз-узига хизмат килиш ва ижтимоий фойдали меҳнат килиш жараёнида амалий мустаҳкамлайдилар.Шу тарзда атрофдаги олам билан танишиш буйича материалларни урганишда укувчиларнинг билим фаолиятини фаоллаштириш ва уларни ҳар тарафлама етук шахс булиб ривожланиши мақсадида таълимий,тарбиявий ва ривожлантирувчи масалалар ҳал қилинади. Табиатшунослик фанини урганишда кузатиш,экскурсия,тажриба,амлий ишлар етакчи уринни тутати.Болаларни кузатиш усуллариға ургатиш, уларнинг натижаларини қундалик дафтарға белгилаш,улар асосида ҳулоса ва умумлаштиришлар килиш давом эттирилади.Экскурсиялар утказишда,табиат ашёлари ва воқеийлигини табиий ҳолатда урганишға катта эътибор берилади.Бу юқори қурғазма асосида синфларда утказиладиган дарсларға ҳам тегишлидир.Шунинг учун табиатшунослик дарсларини утказишға алоҳида эътибор бериш зарур.

Саёҳат:1).Жонли ва жонсиз табиатнинг турли асосий жойларини курсатиш.2).Инсонлар таъсири орқали табиатдаги узгаришлар.3).Табиатни асраш (ботаника боғига,хайвонот боғига,экологик йулак ва бошқалар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР.

- 1.Умумий урта таълимнинг давлат таълим стандарти ва укув дастури."Бошлангич таълим" Таълим тараққиёти. 7- маҳсус сон.
- 2.Умумий урта таълимнинг давлат таълим стандарти ва укув дастури.Таълим тараққиёти.5- маҳсус сон.14-54-58 бетлар.
- 3."Бошлангич таълим" журнали.1- январ-февраль 2000 йил.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР:

Тарбиявий мақсад,таълимий мақсад,предмет,объект,укув машгулотлари.

САВОЛЛАР:

- 1.6-7 ёшли болаларни мактабға қабул қилиш борасида "Бошлангич таълим концепцияси" да нималар эътироф этилган ?.
- 2.Она тили ва уқиш фанларига қуйиладиган талаблар нималардан иборат?
- 3.Болаларға атроф олам хақидаги тасаввурларни бериш қандай амалға оширилади ?.

Р Е Ж А :

1. Педагогикада тарбия усул ва воситалари муаммоси.
2. Тарбия усулларига тавсиф.
3. Тарбия воситаларига тавсиф.
4. Тарбия усул ва воситаларини самарали танлаш.

Тарбия усуллари (методлари) деганда тарбияланувчиларда ижтимоий талаб ва эҳтиёжга мос сифат, ҳислат, фазилатларни таркиб топтириш, тарбия учун эҳтиёж ҳиссини уйғотиш, узини тута билиш куникмаларини узлаштириш йулларига айтилади.

Тарбия воситалари деганда шахсни камол топтирувчи фаолият тури тушунилади. Бунга меҳнат, муомила-муносабат, уйин, жисмоний маданият, унумли, ижтимоий меҳнат, спрот каби фаолият турлари киради.

Тарбия гоятда мураккаб жараён бўлиб ҳар даврнинг ижтимоийсиёсий ҳаётини узида акс эттиради. Минтақа, миллат, элатнинг хусусиятларига мос бўлади. Унинг усуллари восита ва омиллари асрлар давомида шаклланиб, такомиллашади, узини оқлаган урф-одатлар анъанага айланади.

Тарбия ҳар бир халқнинг уз удуми, усули тарихан шаклланган ва тажрибада синалган дунёкараши тарбия воситаси бўлади. Шунинг учун тарбия миллий ва тарихий заминидан узилмаслиги керак.

Тарбия усуллари урганиш, таҳлил учун қуйидаги гуруҳга ажратиб оламиз:

1. Ижтимоий онғни шакллантирувчи усуллар (маъруза, тушунтириш, суҳбат, ҳикоя, нумуна).
2. Фаолият жараенида ижтимоий ҳуққ ва тажрибаларни шакллантириш усуллари (машқ ва урганиш усуллари: топшириқлар, пед.талаб).
3. Уз-узини тарбиялаш усуллари (уз-узини таҳлил қилиш, уз-узини баҳолаш).
4. Жазолаш ва рағбатлантириш усуллари (ишонч билдириш,макташ, эсдалик совға,мақтов ерлиги бериш, стипендия бериш,хурмат тахтасига фото епиштириш,қуллаб-қувватлаш,миннатдорчилик, газета ва радиода эълон қилиш).

Халқ педагогикасидан қуйидаги тарбия усуллари курсатиг мумкин:

1. Тушунтириш (ургатиш, одатлантириш, машқ қилдириш).
2. Намуна (маслаҳат бериш, узр сураш, урнат бўлиш, яхшилиқ ҳақида сузлаш).
3. Насихат бериш, угит (ундаш, қундириш, илтимос қилиш, елвориш, тилак-истак билдириш, мақуллаш, раҳмат айтиш, дуо қилиш,оқ йул тилаш....).
4. Қоралаш ва жазо (тақиқлаш, тана, танбех бериш, мажбур этиш, қойиш, айблаш, уялтириш,қукитиш, нафратланиш,онт-қасам ичириш, уриш, қалтақлаш ва ҳоқазо).

Ишонтириш тарбия усули сифатида.

Таянч иборалар:

1. Тарбия усуллари.
2. Тарбия воситалари.
3. Уз-узини тарбиялаш.
4. Намуна.
5. Насихат.
6. Жазолаш усули.
7. Рағбатлантириш.
8. Тушунтириш.
9. Ишонтириш.
10. Машқ қилдириш.

Савол ва топшириқлар:

1. Тарбия усуллари гуруҳланиши.
2. Халқ педагогикасида тарбия усуллари.
3. тарбия усуллари қуйиладиган педагогик талаблар.

Адабиетлар:

1. А.К.Мунавваров. "Педагогика" Т."Уқитувчи" 1996 йил.

2. И.Й.Турсунов, У.Н.Нишоналиев."Педагогика курси" Т."Укитувчи" 1997 йил.

Мавзу № 21: Одоб ахлоқ тарбияси.

Р Е Ж А :

1. Одоб-ахлоқ шахс фаолиятининг беазаги сифатида.
2. Одоб-ахлоқ тарбияси моҳияти.
3. Одоб-ахлоқ тарбияси йуналишлари.
4. Мактабда ахлоқий тарбияни амалга ошириш йуллари.

Ахлоқ-одоб - бу жамиятда, кишилар уртасида кундалик турмушда зарур булган хатти-харакатлар, урф-одатлар нормалари, қоидаларидир. Барча норма ва қоидаларини кишилар томонидан адо этилишини назорат этиш ва тартибга солиш ижтимоий, юридик асосда таъминланади. Ахлоқ - одоб қоидалари ва нормалари ҳар бир халқнинг қадриятларида муҳим урин эгалайди. Унда уша халқнинг турмуш тарзи маданий савияси, анъаналари гуруҳи, дини ифодаланади, акс этади. Шунинг учун ахлоқ-одоб қоидалари ва нормалари уша халқнинг битмас тугалмас маънавий бойлиги ҳисобланади ва миллат даражасида шаклланганлик даражаси деб қаралади. Ахлоқ-одоб норма ва қоидалари жамият таракқиети билан ривожланиб, узгариб боради. Бунда қардош халқлар, минтақада яшовчи халқлар, миллатлар урф-одатлари бир-бирига таъсир қурсатади. Илгор, қулай урф-одатлар, анъаналарга, анъаналар эса қадриятлар даражасига қутарилади.

Бугунги кунда ешларни юксак маънавий гоё ва миллий урф одат, анъаналар асосида тарбиялаш долзарб малалага айланган. Юксак маънавий гоё ва урф-одатлар қулаи ниҳоятда кенг ва серқирра булиб, улардан энг муҳимлари: иймонлилик, ватанни севиш, инсонпарварлик, дустлик, уртоклик, биродарлик, онгли интизом, ижтимоий фаоллик, ҳалол меҳнат, оила, давлат ва жамият олдидаги бурчни англаш, тинч тотув яшаш учун қурашиш, ҳуфқирлилик қабилар.

Ахлоқ-одобни бир биридан ажратиб булмайдиган уч тартибий қисми булиб, улар бир бутунлиқни ташкил этади.

Гоёвий - ахлоқий онг - ижтимоий ҳаётнинг шахс тасаввурлари, қарашлари ва эътиқодларига акс этиши ва ифодаланишидир. У шахс фаолиятида қулланиладиган ҳаётий тамойиллар булиб, у еки бу муаммони ҳал этиш, хатти-харакат ҳуқ қоидаларини танлашда намоен булади.

Гоёвий - ахлоқий қадр қиммат - шахснинг у еки бу хатти-харакат ва урф-одатларига муносабати ва уларни яхши емонга ажратиб баҳолашда ифодаланади. Бунда шахснинг бутун ҳаёти давомида интилишлар, ҳаёт мазмунини белгилаб берадиган идеаллари муҳим роль уйнайди.

Ахлоқий ҳиссиётлар эса шахснинг узига, бошқаларга ижтимоий ҳодисаларга муносабатида ифодаланади. Шахснинг ахлоқий ҳиссиётлари гурури, ор-номус, виждод, уят, нафрат, ҳудбинлик, мағрурлик қабии шаклларда намоен булади.

Ватанпарварлик ва байналминаллик ахлоқий тарбияда алоҳида урин тутайди. Ҳодису Шарифда Ватанни севмон иймондандир, деб бежиз айтилмаган.

Тарбияси ва уқитувчи болаларда ватанга муҳаббат, фахрланиш, халқ ва мамлакат ютуқларидан қувониш, уни душманларига нафрат туйғуларини тарбиялайди. Болаларни Ватан равнақи йулида ва фидокорона меҳнат қилишга тайерлайди.

Байналминаллик ахлоқий қоида сифатида ватанпарварликни бойтайди, уз миллий қобигига уралиб қилишга йул бермайди. Барча халқлар билан дуст булиб, тинчлик ва таракқиёт учун қурашга қорлайди.

Уқувчиларни ватанпарварлик ва байналминаллик руҳида тарбиялаш уларда инсонпарварлик ҳиссини улғайтайди, турли миллат ва элатлар билан дуст-иноқ яшашга ургатади.

Меҳнат ахлоқий муносабатни тарбиялаш - шахснинг бутун маънавий йуналишини белгилайди, чунки ишламай, қурашмай яшаш мумкин эмас. Меҳнат - яшаш манбаи.

Бу ахлоқий муносабат шахснинг меҳнат қараенида намоен буладиган юксак онгида, меҳнатнинг ҳаётдаги ролини англашида, ҳусусий ва жамоа меҳнатига тайерлик, меҳнатни ҳурмат қилиш ва меҳнатсеварликда ифодаланади.

Уқувчилар меҳнат қабҳаларида иштирок этишлари орқали узаро ердам, муваффақиятдан қувониш, узии ва уртоғи меҳнاتини адолатли баҳолаш қазилатларини шакллантирайди.

Атрофдаги кишиларга ахлоқий муносабат-шахснинг жамоатчилиқ, қупчилиқ манфаатидан устун қуишдир.

Жамоатчилиқ уқуқида инсонпарварлик, меҳнатга муносабат, онгли интизомни шакллантиришда ердам беради.

Шахснинг узига, уз хулкига ахлокий муносабатни тарбиялашни - бу укувчини уз-узини онгли интизом рухида тарбиялашга ургатишдан иборатдир. Интизом ахлокий норма бўлиб, шахснинг фукаролик киефасини белгилайди.

Мактаб укувчиларини куйидаги интизом нормаларига куниктириш керак:

1. Кабул килинган интизом коидаларига уқишда, меҳнатда, буш вақтларида риоя қилишга эҳтиёж сезиш;
2. Уз-узини назорат қилиш ва уз хулқини идора қилиш;
3. Жамоада тартиб бузаётган, интизомсизлик қилаётган болаларга қарши фаол курашиш.

Интизом асосида онг этади, уни ирода бошқаради. Онгли интизомни таъминлайдиган катъийлик, ташаббускорлик, мустакиллик, узини тута билиш, уюшқоқлик иродавий сифатлардир. Онгли интизом виждон ва ростгуйлик билан боғлиқ.

Ахлокий муносабатлар даставвал оилада шаклланади. Сунг оиладаги муносабатлар ясли ва болалар боғчаларида, мактаб ва олий укув юртларида, жамоа жойларида такомиллашади. "... тарбияни, - дейди Абдулла Авлоний - тугилган кундан бошласак, вужудимизни қувватландурмак, фикримизни нурландурмак, ахлокимизни гузалландурмак, зехнимизни равшандурмак лозим экан. Тарбияни қимлар қилур? Қандай қилинур? Бу саволга "биринчи уй тарбияси" деб жавоб бермак лозим". Демак, адиб ҳам оила тарбиясига аҳамият берапти.

Мактабда ахлокий тарбия беришга хилма-хил усуллар қулланилади. Куйида шу усуллардан намуналар келтирамиз:

1. Ахлокий тарбия уқитиш жараени билан қушиб олиб борилади. Буюк немис педагоги А.В.Дистерверг айтганидек, яхши уқита билган уқитувчи яхши тарбиялайди ҳам.

2. Ахлокий тарбия жараенининг муваффақиятли укувчилар ва уқитувчилар жамоасининг савиясига боғлиқ. Бунинг учун жамоа ахил ва иноқ болалар интизомли бўлиши керак.

3. Тарбиявий ишларнинг режали бўлиши ва ҳамжихатлик билан амалга оширилиши ахлокий тарбиянинг муваффақиятини таъминлайди. А.С.Макаренконинг "10 та юкори малакали, уз ҳолича ишлайдиган уқитувчидан малакаси паст, бир екадан бош чиқарадиган 5 та уқитувчи афзал" деганини унитмаслик керак.

4. Мактабда ижобий эмоционал шарт-шароит яратиш ахлокий тарбия жараенига фойдали таъсир этади. Масалан: Республика мустақиллиги куни, "Навруз" байрами .

5. Барча укувчиларнинг мактабдаги умумий ва ягона тартиб коидага риоя қилишларига эришиш;

6. Ахлокий тарбияда онгни, тушунчаларини шакллантиришда тушунтириш, уқитиш, суҳбат, мунозара, лекция, рағбатлантириш, жазолаш усулларида фойдаланиш;

7. Ахлокий одобни шакллантиришда машқ, болаларни турли фаолиятини уюштириш;

8. Тарбиявий соатлар, (одобнома) дарсларини савиясини ошириш;

9. Меҳнат илгори, илм-фан ходимлари, меҳант ва уруш фахрийлари, қуп болалали оналар, иймонли қариялар, ҳожилар билан укувчилар учрашувларини уюштириб бориш;

10. Мактабда турли-туман тадбирлар, адабий кечалар, байрам, олимпиада, фестивал, мусобақалар утқизиш, кинотеатр, телевидение курсатувларидан, жумладан, "Оталар сузи-ақилнинг кузи", "Маърифатнома" эшиттиришларидан янги ташкил этилган "Маънавият ва маърифат" маркази тавсияларидан фойдаланиш;

11. Дарс жараени, синфдан ва мактабдан ташқари машғулотларда Шарқ қадриятлари ва миллий анъаналари ақс этган Куръони Қарим, Ҳадис, "Ҳатамнома", "Одобнома", "Ҳикматнома", "Бозорнома", Қайковуснинг "Қобуснома", Юсух Хос Ҳожибнинг "Қутадғу Билиг", Носир Ҳисравнинг "Саодатнома", Ибн Синонинг "Донишнома", Саддийнинг "Ғулистон", "Бустон", А.Навоийнинг "Маҳбубул қулуб", Бобурнинг "Бобурнома", А.Авлонийнинг "Туркий ғулистон ехуд ахлоқ", шунингдек, Ҳамза, Фитрат, М.Исмоилий, Х.Тухтабоев асарларини уқиб урганиш лозим.

Таянч иборалар:

1. Ахлоқ-одобнинг лугавий маъноси.
2. Ахлокий тарбия
3. Ватанпарварлик
4. Байналминаллик

Савол ва топшириқлар:

1. Шахснинг ахлокий ҳислатлари.
2. Ахлокий тарбия мазмуни.

3. Ахлоқ тарбияси усуллари.

4. Мактабдаги "Одобнома" дарсларининг ахамияти.

Адабиётлар:

1. А.К.Мунавваров "Педагогика" Т."Уқитувчи" 1996 йил.

2. И.Й.Турсунов. "Педлаогика курси" Т. "Уқитувчи" 1997 йил.

3. У.Махкамов "Ахлоқ одоб сабоклари" Т. "Фан" 1994 йил.

4. А.Авлоний "Туркий Гулистон ехуд ахлоқ" Т.1993 йил.

Р Е Ж А

1. Нафосат ва бадий тарбия тушунчалари ва вазифалари
2. Нафосат тарбиясининг мазмуни
3. Нафосат тарбиясини амалга ошириш шакл ва усуллари

Эстетика кенг маънога эга бўлиб, шахсни табиат ва жамиятдаги гузалликларни идеал нуктаи назардан идрок этишга ургатади. Шунингдек эстетик фаолиятига, воқеликни, гузаллик конун қоидалари асосида узгартиришга қобилиятли шахсни тарбиялайди.

Эстетик ривожлантириш-бу шахснинг эстетик онги, муносабатлари ва эстетик фаолиятининг вужудга келиши ҳамда такомиллашувидан иборат узок давом этадиган жараёндир. Бу жараён ёш ва ижтимоий омиллар билан белгиланади турли босқич ҳамда даражага эга.

Эстетик тарбия шахснинг жамият эстетик маданиятини эгаллаб олишига боғлиқ бўлиб, турли йўللار ва шакллар ёрдамида амалга оширилади. Жамият ва айрим шахснинг эстетик маданияти тушунчалари мавжуд. Жамиятнинг эстетик маданияти деганда инсоният бутун ривожланиши тарихи жараёнида туплаган моддий ва маънавий қадриятлари мажмуи тушунилади.

Уқувчи шахснинг эстетик маданияти унинг жамият маданий меросини фаол, ижодий узлаштириши натижасида ҳосил бўлади. Шахснинг гузаллик билан узаро муносабати, шунингдек шахснинг айрим сифатларини узаро таъсири натижасида эстетик маданияти доимо узғариб туради. Шахс эстетик маданиятининг асосий таркибий қисмлари бу эстетик онг эҳтиёжлар, муносабатлар ва эстетик фаолиятлардир.

Эстетик маданиятининг бу таркибий қисмлари узига хос мураккаб тузилишига эгадир. Эстетик онг, эстетик идрок, билим, мулоҳаза, баҳс, эстетик идеални қамраб олади. Эстетик эҳтиёжлар ва муносабатлар эса, онг аввало шахснинг эстетик қизиқишлари, диди, эстетик ҳиссиётларида ифодаланади. Эстетик онг ижтимоий воқелик табиат, санъат билан бевосита мулоқот жараёнида-назариялар қарашлар, бадий таълим ва тарбия натижасида шаклланади.

Эстетик идрок-бу атроф воқеликдаги бўюмлар, ҳодисаларнинг эстетик моҳиятини бутун таркибий қисмлари билан биргаликдаги акс этиришидир, яъни идрок этилган нарсаларни шахсда мавжуд бўлган ҳиссий ва аклий нарсаларга қиёслаш жараёнидир. Эстетик идрок гузаллик билан учрашганда юзага келади ва аниқ мақсадга қаратилганлиги билан тавсифланади. Тулақонли эстетик, идрок эстетик тушунчалар ва эстетик мулоҳазаларни шакллантириш билан биргаликда содир бўлади.

Эстетик мулоҳаза-шахснинг аниқ бир эстетик ҳодисага муносабатини билдирувчи аклий ҳаракатида ифодалайди. Шахснинг эстетик мулоҳазаси, чуқурлиги, такомиллашганлиги, мураккаблиги, юқори ёки пастлиги билан ажралиб туради.

Эстетик мулоҳаза даражаси шахснинг ҳулқ атвори ва билим савиясига, эстетик тажрибасига боғлиқдир. Шахснинг муайян ҳодиса ёки миймога эстетик қоидалар, гоёлар асосида берган баҳоси эстетик баҳо дейилади.

Эстетик баҳо беришда шахснинг ижтимоий яшаш тузуми, ижтимоий қелиб чиқиши яққол қузга ташланади, чунки гузаллик ва ҳунуқлик, чиройлилик ёки бадбаҳшаралик қабил категориялар турли ижтимоий тузумда турлича баҳоланиб қелинган.

Эстетик идеал-бу шахснинг табиат ва жамият, санъатдаги мақсад тарзида идрок этадиган, такомиллашган гузаллик борасидаги баҳосининг акс этишидир. Эстетик идеалнинг муҳим белгиси шахснинг дунёқараш хусусиятига қура аниқланади.

Эстетик эҳтиёж деб, шахснинг воқеликни эстетик жихатдан қилиб олишга ундовчи субъектив омилларига айтилади. Эстетик эҳтиёжлар, эстетик ахборотга қизиқишни қучайтиради. Эстетик қизиқиш шахсни эстетик фаолиятига, воқелик ва санъат асарларини эстетик жихатдан узлаштиришга қиришишида ифдаланади.

Эстетик қизиқишнинг асосий белгиси уқувчида эстетик фаолиятга интилиши, узиди ектирган саъат асарларини йигиб туплаб қориши, тақрор қилиб идрок этиши, уша асарлар ҳақида фикр қилиришга интилиши, бошқаларнинг шу масалага доир фикрини қилишга қизиқиши, муайян санъатлар, жанр, йўналиш қабиларни афзал қилишида намаён бўлувчи танлаш хусусиятининг

мавжудлиги билан ифодаланади. Масалан, укувчини кизиктирган санъат устасининг расмларини, асарларини туплайдилар, кайта-кайта укиб чикадилар.

Укувчилар эстетик кизикишларининг кенглиги, чуқурлиги, барқарор еки беқарорлиги билан ажралиб туради. Бу уларнинг фаоллик даражаларида ва атроф ҳаётга эстетик муносабатларида яққол намоён бўлади. Укувчидаги эстетик кизикиш даражаси педагогик таъсир натижасида юқорига кутарилиши еки сусайиши ҳам мумкин.

Эстетик кизикшлар укувчида эстетик эҳтиёж тугилишига сабаб бўлади. Эстетик дид-шаҳсда унинг шахсий ва ижтимоий хусусиятларининг кушилиши натижасида ҳосил бўладиган мураккаб ҳодисадир. Эстетик тарбия укувчиларда эстетик билим, қуниқма ва малакаларни шакллантиришни ҳамда, эстетик ҳис-туйғу, кизикиш, эҳтиёж, баҳо бериш каби ҳислатларни тарбиялаш масаласини ўз ичига олади. Укувчиларда гузаллик ҳақидаги билимлар, ҳаёт воқеалари, бўюмлар, уларнинг ранг-баранглиги, турларини, ҳамда санъат асарларини эстетик ўзлаштириши жараёнида тарқиб топади.

Укувчилар теварак-отроф, ҳаёт, табиат манзаралари ва ҳар хил жанрдаги санъат асарлари: графика, ранг тасвир, ҳайкалтарошлик, амалий санъат, адабиёт, мусика асарлари билан танишиб борадилар ва шу баробарида билимларни ўзлаштириб оладилар. Укувчилар гузаллик ва тубанлик, фожиялилик ва қулиқликнинг асосий мезонларини англаб етишлари, эстетик малака ва қуниқмалардан ҳаётда фойдалана олишга урганишлари лозим.

Укувчилар асосий эстетик категория-гузаллик тугрисидаги билимларини ўзларини ураб турган теварек атрофдаги турмуш ашелари: қийим-кечак, ўйинчоқлар, оила аъзоларининг ўзаро маданий самимий муносабатлари, саранжон ҳовли, гулзор, санъат асарлари: мусика, ашула, чиройли сурат воситасида эгаллайдилар.

Гузаллик тугрисидаги билим ва тушунчаларидан укувчилар ўз ҳатти ҳаракатларини, қишлар фаолиятини ва табиат ҳадисларини баҳолашда фойдаланадилар.

Педагог укувчиларга санъат турлари ҳақидаги билимларини бериш билан бирга уларнинг эстетик ҳиссиётини бир жойга туплайди, ҳамда мазмунли эстетик мулоҳаза юритишга ургатади.

Укувчилар эстетик тарбия жараёнида эстетик малака ва қуниқмаларни ҳам эгаллашлари лозим. Мусика фаолиятига доир ижрочилик, қушиқ айтиш, мусика асбобларини қилиш қабиларни эгаллаб олиш қўзда тутилади. Улар тасвирий санъат асарларини диққат билан қўзата қилиш, уларнинг мазмуни ва ифода воситаларини, яъни композиция, қолорит қабиларни таҳлил қилишни, жанрларни бири-биридан фарқлаш малакаларини эгаллайдилар.

Мусика ва расм дарсларида педагог укувчилардан мустиқил изланиш, ижод қилишга доир қуниқмалари ривожлантиради. Укувчиларда ижодийлик малакалари мавжудлигини педагог уларнинг кизикиши, қобиляти, ижодий ишлашга муносабати, ижодий ҳаракат усуллари ва ижодий ишлари сифатига қўра аниқлаш мумкин бўлади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Нафосат ва буюдий тарбия ҳақида.
2. Нафосат тарбия вазифаси ва воситалари
3. Нафосат тарбияни шакл ва усуллари
4. Эстетик кизикишнинг асосий белгилари.
5. Эстетик ҳис туйғуни тарқиб топтиришда ота-онанинг роли.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Эстетик тарбия, эстетик ривожлантириш, эстетик дид, шакллантириш усуллари, буюдий тарбия.

АДАБИЁТЛАР

1. А.Қ.Мунавваров. Педагогика. Тошкент 1996
2. Халқ таълими. 1997 й. 8 сон
3. Бошланғич таълим. 1998 й 7 сон

Р Е Ж А

1. Иймон - эътикод тушунчалари
2. Иймон одамларни инсоф-диенатга, ростгуйлик, ва халолликка, меҳр-мухаббатга чорловчи олам.
3. Куръони Карим ва Хадиси Шарифа иймон-эътикод хакида.

1. Иймон - арабча суз булиб, лугавий маъноси - ишончдир. Шариатда эса каноб пайгамбаримиз Мухаммад алайхиссалом Аллох таоло тарафидан келтири келтирилган барча хабарларига тил билан икром этиб, дил билан тасдиқлашга иймон дейилади, яъни Куръони Карим ва Хадиси шарифлар оркали Аллох тугрисида, жаннат ва дузах, киёмат каби гайбий нарчалар хакида берилган хабарларга ишонч-иймондир.

Ишониб иймон - келтириш хар бир мумин-мусулмонга зарур булган энг асосий нарсаларнинг етти ададга кискартирилган шакли бор. У иймон муфассал дейилади. Иймони муфассалнинг узбекчаси шундай: Иймон келтирдим Аллохга, унинг фаришталарига, китобларига, пайгамбарларига, киёмат кунига, яхши-ёмон ва улгандан кейин тирилтиришига. Булар иймоннинг энг асосий рукнлари - устунлари хисобланади. Шу билан оят ва хадисларда берилган бошка нарсаларга ҳам ишониб иймон келтириш шартдир.

Аллохни инкор этиш ёки унга ширк келтиришдан кура катта гунох булмагани дек, унга иймон келтиришдан кура катта савобли иш ҳам йукдир. Хайрли, савобли ишлар солик амаллар амаллар килинганда мусулмон кишининг иймони зиёда булади, яъни иймоннинг нури янада равшанлашади.

Гунох ишлар килинганда эса иймон нури хиралашади.

Мусулмон булишни истаган хар бир одам "Ла илаха иллаллоху Мухаммадун Расулуллох" деб узини ислом динига кирганини эълон килса, у бешак мусулмон хисобланаверади. Урф-одатимиз буйича ислом динидаги одамни мумин деб ҳам, мусулмон деб ҳам атайвераимиз. Лугавий маъноси буйича мумин-бу ишонувчи, мусулмон-мусулмончиликка амал килиб, ибодатларни бажарувчи демакдир.

Мумин-мусулмон дейиш ва шундай булиш янада дурустдир. Калбида иймони булмаган одам хар канча савобли иш килса ҳам унга савоб ёзилмади. Ибодат ва солик амалларнинг кабул булиши учун иймоннинг булиши шартдир.

Кискача килиб, айтсак, уч нарсани бутунлигидан иймон хосил булади: эътикод, икром ва амал.

Эътикод-динга ичдан чукур ишониш;

икром-сузда буни тан олиш;

Амал-яхши ишлар билан исботлаш.

Эътикод бу уз фикри ва карашларига махкам, собит кадамлик билан ишониш ва узгаларни ҳам узидек хисоблаб, уларнинг лафзига самимийт билан ишонишдир. Эътикодли одам энг аввало ёлгон гапирмайди. Ёлгон сузламагн одам узгаларни ҳам ростгуй деб билади. Лафзида турмайдиган кимсани бебурд деб хисоблаб, ундайлардан хазар килади.

Эътикод тушунчаси инсон хаётининг маъносини, унинг узига хослигини ва мохиятини англаш билан богликдир. Инсон бошка махлукотдан фарк килиб, онгга, уз-узини англаш кобилиятига эгадир. шцу туфайли илмга интилиш, уз хаётининг махсад ва мазмунини билишга тиришиш, гузаллик яратишга, хар томонлама баркамол булишга уриниш барча давр ва миллат кишиларига хос булган умум-инсоний, бокий фазилатлардир.

Бу умуман инсон мохиятига хос нарса булиб, у бу ёруг оламда нима учун яшаётганини англашга, келажагига замин хозирлашга интилади. Хар бир соғлом фикрли одам, инсониятнинг умр бокийлигини идрок этади ва узидан оиласига, фарзандларига, инсониятга нимадир колдириб кетишни истади.

Шундай килиб чикиб, умрининг махсади ва мазмунини белгилайди. Худди шу нарса унинг эътикодини ифодалайди. Эътикод журъатни, мардликни, фидойиликни такозо килади. Иймон ва илмий далилар хар кандай инсон фълида кандайдир мутлок кодир куч борлигига ишонч туйгуси мавжуд.

Бу аклнинг самараларидан биридир. Борликка назар солинса ва коинотдаги нарсалар синчиклаб урганилса, барча нарсалар уз-уздан пайдо булиб колмаганининг, балки улар бир яратувчи томонидан яратилганининг гувоҳи буламиз. Инсоният тарихи ва тафаккур тараккиёти тарихи урганилса яраталувчи кучга булган эътикод уша яратувчининг борлигига курсатиладиган далиллардан олдин вужудга келгани айн булади.

Умуман яратувчига нисбатан акиоанинг пайдо булган вақтини аниклаш кийин. Зеро, акила одамда бошқа билимлар катори узимиз сезмаган ҳолда пайдо булган. Қадимий инсон Аллоҳга булган эътиқоди ривожлана боргандан сунг Аллоҳ пайгамбарларини одамларга тугри йўлни курсатиш учун учун даъват этиб, уларни муъжизалар билан куллаб-куватлади.

Муъжиза инсоннинг қудрати етмайдиган одатдан ташқари амаллар булиб, уни кургандан сунггина одамлар пайгамбарларнинг ҳақиқий аллоҳнинг элчилари эканлигига ишонганлар. Ислолда эса инсонларни Аллоҳида ишонтириш учун аклни ишга солиш услуби кулланган. Бу ҳолат бошқа динларда учрамайди. Қуръон оятлари ҳам Аллоҳга иймон келтириш учун ақлий далилларга суянишга чақирган.

Инсон доимо узининг ақлидан кучли ақл ва узининг маҳоратидан кучли маҳорат борлигини сезиб туради. Мана шунинг узи ҳам Аллоҳга булган ишонга - иймонга олиб келади. Инсон моддий далилар билан Аллоҳнинг борини исботлаш кийин. Шунинг учун ҳам Аллоҳнинг борлигига тулик ишониш учун моддий далилларнинг ёнида рухий далиллар ҳам булмоғи керак, яъни бу кенг борликдаги моддий нарсалар тугрисидаги маълумотларимизни узимиздаги муаммоли хис туйғулар, меҳр муҳаббат ва турли сезгилар билан аралаштирганимизда тулик иймонга эришамиз.

2. Ислол оламидаги барча буюк зотлар раиятни иймонли булишига чорлаб келганлар ва узлари ҳам мустаҳкам иймонли булиш бобида халққа ибрат курсатганлар. Алишер Навоийнинг "Маҳбуб ул-қулуб" асарида ушбу сатрларни уқиймиз: "Вафосизда ҳаё йук, ҳаёсизда қафо йук", "Хар кимда бу икки йук - иймон йук ва хар кимда иймон йук-андин одамийлик келмак имҳони йук". Яъни иймонимиз - одам эмас.

Тилимизда иймон сузи кенг кулланилади, жуда кучли ва уткир тушунчаларни билдиради. Халқимизда "Иймонсиз" дейишдан ортик ҳақорат булмаса керак. Бу ҳақорат замирида худога ишонч - эътиқоди йук, худодан, диндан қайтган, даҳрий маъноларидан ташқари виждонсиз, виждонфуруш, ярамас, разил, диёнатсиз тушунчалари ҳам ифодаланади. Бу шундай ашаддий ҳақоратки, утмишда бу ҳақоратга асоссиз дучор булган орияти кучли одам ҳақорат этувчи кимса устидан қозига шикоят қилишгача борган.

Бизнинг замондошимиз булмиш иймонли одамни қискача шундай тавсифлаш мумкин: эътиқодли, узининг аниқ маслагига эга, такводор, ҳамиятли, ориятли, ор-номусли, шарм-ҳаёли, виждонли, андигали, инсофли ва шу қаби фазилатлар соҳибидир.

Мамлумки, илм-фан тараккиёти инсоннинг ахлоқий қамолга етишида қатта аҳамиятга эга. Шунга қура хулқ одоб қоидаларини таркиб топширишга "Қуръон" да асосий эътибор берилади.

Хар бир шахснинг, жамиятнинг равақ топишида ахлоқнинг асосий роли тасвирлажи. Зеро, жамият аъзоси булган хар бир кишининг ахлоқсизлиги жамиятга қай даражада зарар етказса, яхши ахлоқли кишилар унинг равақига шунча хисса қууадилар.

"Қуръон" да хар бир мумин мусулмон бажариши зарур булган яхши хулқлар инсонни ҳақиқий қамолотга ундовчи инсоний фазилатлардир, ёмонликнинг олдини олиш, кишиларга ёмонликнинг хунук оқибатларини тушунтириш ҳамда уларни доимо тугри йўлда юришга қақиришдан иборатдир.

"Қуръон" да инсонида иймоннинг узига ҳос меъзони саналган саҳоват, меҳмоннавозлик, инсоф-диёнат, ростғуйлик, ҳолаллик, жасорат, сабр қаноат, вафодорлик, меҳр-муҳаббат, содиқликка қатта эътибор берилган.

Иймон одамларни инсоф-диёнатга, ростғуйлик ва ҳалилликка, меҳр оқибатга чорловчи оламдир.

3. Ислол ақидаларининг, унинг ахлоқий-ҳуқуқий тамойилларининг асосий манбаи "Қуръон"дир. Ислолнинг шаръий маъноси - бу Аллоҳ ягона деб эътикод қилиб, унга бўйсунмоқлик ва бутун қалб билан унга ихлос қилмоқдик ва Аллоҳ буюрган диний эътиқодга иймон келтирмоқлик демақдир.

илоҳиётда ислол дини иймон, ислол ва эҳсондан иборат, деб эътироф этилган. Иймон талаблари ва Аллоҳга эътиқод, қаришталарга муқаддас қитоб ва пайгамбарларга, оҳират қунига, тақдир азалга ва улгандан кейин тирилишига ишонишдир.

Мусулмон таълимотига кура хар бир мусумлом ушбу бешта асосий рунни бажариши зарур: биринчиси "Ла илааха иллаллох ва Мухаммаду-р-расуллох" деб шаҳодатлик бериш; иккинчиси, намоз уқиш; учинчиси закот бериш, туртинчиси - рамазон ойила руза тутиш; бешинчиси имконига кура хаж қилиш.

"Қуръон"да инсонда иймоннинг узига хос меъзони саналган саховат, меҳмоннавозлик, сабр-қаноат, тугрилик, вафодорлик ва содиқликка катта эътибор берилган. Шундаки, инсондаги ахлокий ҳислатлардан энг муҳими хайру сон ҳақида алоҳида фикр юритилади. Эҳсон-инсоннинг табиий вазифаси бўлиши кераклиги талкин этилади. Чунки Аллох барча неъматларни инсонга эҳсон этган, инсон ҳам шу неъматларни узила башқаларга эҳсон этиши керак: "Аллох сенга эҳсон қилгани каби сен ҳам инфок - эҳсон қил", - дейилади "Қасас" сурасининг 77-оятда

"Қуръони Қарим" да эҳсонга лойиқ кишиларга биринчи навбатда ота-оналар киритилади ва ота-она ҳақи белгилаб берилади. "Ал-Исро" сурасининг 23-24 оятларида ота-онага яхшилик - Аллох таоллага ибодат қилишдан кейин иккинчи вазифа сифатида таъкидланади. Ота-она қандай инсон бўлишидан қатъий назар, фарзанд уларга нисбатан ҳурмат саклаши, уларнинг сузларини қайтармаслиги, ота-она ҳам болани дунёга келтириши билан бирга фарзандга таълим тарбия ҳам берганлигини унутмай, ҳаққига доимо тайёр туриши таъкидланади.

"Қуръон" да факат ота-она эмас, оиланинг бошқа аъзоларига: қариндошлар, етимлар, қамбағаллар, қуви-қушиларга ҳам яхшилик қилиш таъкидланган. "Нисо" сурасининг 36-оятда "Ота-онангизга ҳамда қариндош уруғ, етим ва мискинларга, қариндош қушни ва бегона қушница, ёнингиздаги ҳамроҳингизда, йуловчи мусофига яхшилик қилингиз! дея кишиларни бир-бирига яхшилик қилишга ундайди.

"Қуръон" да сабр қаноатга юксак ахлокий фазилат сифатида катта эътибор берилади. Шунинг учун ҳам сабр "Қуръон" да, энг қуп зикр этиладиган ахлокий ҳислатдир. "Қуръон" да таълим берилишича сабр инсонда қуйидаги ҳислатларни қамол топтиради. Масалан, шижоат қийинчиликларга сабр қилиш натижасида намоён бўлса - шаҳваний ҳрисга сабр қилишдан иборат, ҳалимлик - жалҳга сабр қилиш меъзони сифатида талқил этилади.

"Қуръон" да инсонда, иймонда таркиб топиши керак бўлган олий ҳислатлардан яна бири садокат, деб таълим берилади. Хар бир ҷамиятнинг равақи шу ҷамиятда яшаётган кишиларнинг ватанига, ҳалқига, садолқатига ҳам боғлиқдир. Садокат бор ҷойда иймон ишонч, эътиқод мавжуд бўлади. Бу ҳислат ҷамият учун не чоғлиқ зарур бўлса оила учун ҳам шунчалиқ муҳимдир. "Қуръон" да садокат барча яхшиликларнинг дебочаси сифатида талқин этилади. Факат садокат орқали кишиларда бир бирига ишонч пайдо бўлади. Шунга кура Аллох мусулмонларни бир бирларига садокатли бўлишига ундадан "Эй муминлар, аллоҳдан қурқингиз ва иймонларида садокатлилар билан бўлингиз", - дейилади.

"Қуръон" да кишилар уртасидаги узаро муносабатларни яхшилаш тугрисида ҳам гап борали ва бу олий даражадаги инсоний ҳислат бўлиб, пок қалбий кишиларгина бунга эриша олади, дейилади. Бу ҳислат ҷамият миқёсида бўлсин, хоҳ одамлар орасида бўлсин, тинчлик осойишталик келтиради. Шунинг учун ҳам кишиларнинг узаро алоқасини мустаҳкамлаш мусулмончилик талабаларидан саналади. "Ҳужурат" сурасининг 10-оятда: "Муминлар ҳеч шак-шубҳасиз ота-инилардир. Бас. Сизлар икки оға мингизнинг уртасини унглаб қуйинглар", - дейилади.

Ижтимоий ҳаётда хар бир шахс ёки ҷамият кишиларининг фаровон ва бахтли ҳаёти уларнинг тинч тотув яшашига қуп ҷихатдан боғлиқ. Шунга кура "Қуръон"да кишилар уртасидаги узаро ёрдамга алоҳида аҳамият берилади. Яхшилик ва тақводорлик йулида бир бирига ёрдам беришга қақирилади.

"Қуръон"да яхшилик тушунчаси остида ростғуйлик, қаноат, саҳийлик, шиҳоат ва бошқа барча фазилатлар назарда тутилади.

"Қуръон" да инсонни маънавий пок бўлиш, ҳавойи нафсан сакланиш масалаларига ҳам эътибор берилган. Ҳаойи нафсга берилишнинг асосий сабаби сифатида киши иродасининг занфлиги ва илмсизлиги ёки илмнинг қамлиги қурсатилади. Чунки инсон билимсизлиги туфайли ҳаойи нафсга маҳқум этилади, шунга кура ақлини ишлатиб, ҳаётда тугри йул тутишга даъват этилади. Масалани "Анъам" сурасининг 119 оятда "Шубҳасиз қуп кишилар уз ҳаю-ҳаваслари билан билмаган ҳолларида узларини йулдан оздирурлар. "Рум" сурасининг 29-оятда "Золим қимсалар бирон билим - ҳужжатсиз ҳавойи нафсларга эргашиб Аллох гаширқ келтирдилар" қаби фикрлар бунинг далилидир. Аллоҳга ширқ келтириш эса иймонсизлик ҳисоблашади.

"Куръон" да яна инсонни ахлокий камолга етказишга зид хусусиятлар яъни иймон нуруни хиралаштирувчи: манманлик, арокхурлик ва киморбозлик, ёлгончилик, бошкаларни камситиш, бадгумонлик. чакимчилик, гийбатчилик, майший бузуклик, газабноклик, хасадгуйлик, очкузлик кабилар хусусида ҳам ибратли фикрлар билдирилган. "Аъроф" сурасининг 146-оятида "Энди ерда ноҳақ кибру ҳаво килиб юрадиган, агар барча оят-муҷизаларни курсалар ҳам, уларга иймон келтирмайдиган, тугри ҳақ йўлни курсалар уни йўл килиб олмайдиган, агар залолат - нотугри йўлни курсалар уни йўл килиб оладиган кимсаларни уз оят муҷизаларимдан буриб юборурман, яъни англаб етмайдиган килиб куюрман дейилади.

ислом дини таълимотида "Куръони Карим" дан кейин асосий манба ҳадислардир. Ҳадис илми билан шугулланиш асосан VIII - асрнинг иккинчи ярмидан бошланиб, унга ёнг билимдон, муътабар шахсларгина тартиб берган.

Мухаммад аллахиссаломнинг ибратли ишлари, эътикод, поклик ва инсонга ҳос маънавий ахлокий хислатларни ифодаловчи сузлари, панд насихатлари унинг номи билан боғлиқ ҳадисларда муҷассамланган.

Ҳадисларда инсоннинг камолига етиши учун талаб этиладиган инсоний фазилатлар акс эттирилган бўлиб, улар меҳр оқибат курсатиш, саҳийлик, очик кунгилчилик, ота она ва катталарга, қариндошларга ғамхурлик, ҳурмат, ғақр-бечораларга мурувват, ва танга муҳаббат, меҳнат ва қасб ҳунарни улуглаш, ҳалоллик, полик, узаро дуст, тинч тотув бўлиш ва бошқалардан иборатдир. Бундан ташқари инсонни узини ёмон иллатлардан тийиш, яхшилик сари интилиш қераклиги борасидаги панд насихатлар ҳам уз ифодасини тоғаники. буларнинг барчаси Куръони Карим қрусатмаларидан келиб чиқади қва қомил инсонни шакллантириш меъзони саналади.

Аввало, Ислом ақидасга биноан ҳар бир мусулмон иймонли бўлиши қерақдир. Куръони Қарима таъқидланганидек, ҳадиснинг ҳам биринчи қитоби иймон қитобидир. Исломдан муқрод иймон демақдир. Иймоннинг муқаммал бўлмоғининг уч шарти курсатилади: тугри эътиқодли бўлмоқ;

- уқишилар билан яхши муносабатда бўлмоқ; қиши уз устида ишламоғи ва узини ибодат ва итотатга қиниктирмоғи зарур.

Иймон дарахтга тенглаштирилади ва унинг 6 % дан ортик шохлари бор деб, иймон белгилари санаб утиладики, буларнинг ҳар бири маънавий қиёфасининг муқаммалашувига таъсир этувчи хислатлардир. Булар қуйидагилардан иборат: "Қули билан ва тили билан узғарларга озор бермаган қиши мусулмондир"; "Узи яхши қурган нарсани биродаринғизга раво қурмағунинғизча ҳеч биринғиз қинақам муқкин бўла олмайсиз". "Уқта хислатни узида муҷассам қилган қишининг иймони муқаммал бўлғайдир":

- инсоқли ва адолатли бўлмоқ;
- барчага салом бермоқ
- қамбағаллиғида ҳам садақа бериб турмоқ".

Бундан ташқари қишилар учун ҳос бўлмаган мунофиқлик иллатлари ҳам курсатиб утилади: Расулulloх саллолдох у алайҳи васаллам айтганлар: "Қуйидаги туртга иллат қимда бўлса, аниқ мунофиқ бўлғайдир, қимдақи улардан биттаси бўлса, уни тарқ этмағунча мунофиқликдан бир иллати бор экан дейиладир.

- омонатга ҳиёнат қилғайдир;
- сузласа ёлгон сузлағайдир;
- шартнома тузса шартида турмағайдир;
- урушиб қолса қек сақлағайдир ва ноҳақлик қилғайдир

Ҳадисларда инсоний хислатлардан эзғулик ифғат сабр қаноат шукроналик қаби ахлокий хислатлар улугланса, исрофғарчилик, таъмағирлик, очкузлик, нафсу ҳавога, шахвоний хислатларга, ҳиссиётларга берилиш, баҳиллик, жоҳиллик қаби иллатлар қараланди. "Яхши сийрат, қиройли ҳайъат ва ҳар бир ишда иқтисодчилик етмиш хислатдан бири бўлағидир" дейилади ҳадисларда. Бунда яхши сийрат деганда яхши муомала; қиройлик ҳайъат - бу ташқи қуринишни яхшилаб юриш; иқтисод ҳар бир ҳатти ҳарактда меъёрни назарда тутилади. Мазқур ҳадислар Расулulloхнинг "Сизларнинг уқта ишинғиз учун Аллох таолло рози ва уқта ишинғиз учун газаблик бўлади: биринқиси ибодатдан оллохнинг узигағина қилиб, ибодатга бошқа нарсаларни унга шерик қилмаслиғинғизга; иқкинқиси оллох таолланинғдини ва "Қуръонига эътиқод қилмоғинғизга; уқинқиси, Аллох таолло Сизга қилиб қуйган қишига ҳайри ҳох бўлмоғинғизга рози бўлса. булар бўлмас ғапни нақл қилишиб

юрмогингизга, куп суриштираверишлик ёки сурашлик (гадойлик килиш) ва молни ноурин ерларга сарф килиб зое килмогингизга газалбланади".- деганларни исботлайди.

Демак, хадислар Мухаммад пайгамбарнинг суннатлари булиб, мазмунан хар бир муминнинг ишончини, эътиқодини мустахкамлаблайди ва шу билан инсонни маънавий камолотга даъват этади. Исломи дини маърифатга асослангани учун ҳам хар бир шахсни аклий жисмоний, ахлокий жihatдан камолга етказишга оид эътиқод ва иймон булиб, факат эзгуликка хизмат килиш, олийжаноб булиш, покиза юриш, лукмани халол килиб ейиш, жахолитга йул куймаслик, уз биродарнинг кариндош уругларнинг, милатининг ва Ватанининг кадриятларини асрашдан иборатдир.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Иймон, эътиқод, мусулмон, Куръони Карим, Хадиси Шариф, икром, амал, иймони ташкил килувчи мукоммал уч хислат, мунофиқлик иллатлари.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Иймонни хосил килувчи уч омил?
2. Иймонли одамни кандай тасаввур киласиз?
3. Иймон талаблари кайсилар?
4. иймон нуруни хиралаштирувчи кишилардаги учрайдиган хусусиятлари кайсилар?

АДАБИЁТЛАР

1. Хадис. 1,2,3 китоблари. Тошкент "Мерос" 1991
2. Мухаммад Найгамбар Хадислари. Тошкент Мерос 1991
3. Куронни Карим оятлари. Тошкент. Мерос. 1991
4. Ахлоқ-одобга оид хадис намуналари. Тошкент Фан 1990

Мавзу № 24: ЭКОЛОГИК ТАРБИЯ

РЕЖА

1. Экологик тарбия бугунги кун - долзарб масаласи.
2. Инсон ва табиат.
3. Болаларда табиат ва жониворлар дунёсига мухаббатни тарбиялашни шакл ва усуллари.
4. Бошлангич синф уқитувчилари иш тажрибасидан намуналар "яшилбой дустларимиз".

Экологик тарбия бугунги кунни -долзарб масаласи

Экологик тарбия бугунги кун-долзарб масаласи экан, биз бу экологиянинг фойдасини, уни асраб-авайлашни болаларга кичик синфларданок тушунча бериб боришимиз керак, экология бу атроф мухит демакдир.

Табиат-кишиларнинг моддий ва маънавий талабаларини кондириш манбаи. Одам хаёт кечириши учун зарур булган ҳамма нарсани табиатдан олади, (озик-овкат, кийим-бош, бинокорлик материаллари, сув, хаво ва хакозо). Инсон фойдаланадиган ҳамма нарса табиат моддаси билан меҳнатнинг махсулидир. Табиатдан оқилона фойдаланиш, унинг бойликларини муҳофаза килиш ва купайтириш жамиятимизнинг энг асосий вазифаларидан биридир.

Табиатни муҳофаза килиш тадбирларини амалга оширишда кенг жамоатчилик катнашади. Бу ишда катнашган хар бир кишида табиатга мухаббат хисси уй ишларида кишилар табиатга, Ватанга мухаббат руҳида тарбияланади. Табиат жуда гузал, кишиларга эстетик завк беради. Табиатни, унинг бирор элементини, масалан: бирор гулни диққат билан кузатчангиз, унинг канчалик нозик, канчалик гузал, рангларининг хилма-хиллигини курасиз ва Сизга канчалик эстетик завк беришини жуда яхши биласиз.

Аммо, минг афсус хозирги кунда табиат яъни экология ифлосланиб кетмокда, бунга сабаб завод ва фабрикаларни хар хил чиқиндилари, аҳолини ташландик ахлатларини куча буйларида келиб кетишидир. Биз болаларга бахор келиши билан кучат утказишни ва дарахтларни ахамиятини

тушунтириб утишимиз даркор. Уларга, кушларга озор етказмаслик, жониворларни кийнамасликларини, улар бизни дустларимиз эканлигини, уларга етаза олсак экологияни оз булса-да, мухофаза килишга, табиатни бойитишга уз хиссамизни кушган буламиз.

Хозирги кунда экологик тарбия хар-бир билим олиш масканларида асосий фан сифатида киритилган. Бу фаннинг киритилишининг асосий сабаби- экологияни яъни атроф мухитни мухофаза килиш ва уни келажак авлодга соф холда етказиш демакдир.

2. Инсон ва табиат

Инсон ва табиат хар доим бир-бири билан боғланган.

Инсоннинг табиатга таъсири одам пайдо булган вақтдан бошланган. Лекин, ибтидоий жамоа тузуми вақтида одамнинг табиатга таъсири унчалик сезилмаган, одамлар табиатга кучи етмай, уни илохийлаштирганлар, айрим нарсаларга сизинганлар, бунинг натижасида баъзи хайвон ва усимлик турларининг сакланиб қолиши имкони яратилган. Кейинчалик куролларни яратилиши хайвонларнинг қирилишига сабаб булди.

Дехкончилик ва чорванчилик ривожланиши натижасида баъзи табиий усимлик ва хайвонлар деярли қискарди.

Хозирги вақтда техника таракқиётининг чиқиндилари тирик мавжудотнинг бундан бўёнги ҳаётини хавф остида қолдирмоқда. Одамнинг таъсири натижасида табиатдаги мувозанат қескин ўзгариб қетиши мумкин. Яна бир хавfli томони шуни, одам табиатдаги мураккаб боғланишларни ҳали етарлича билиб олгани йук, қанча миқдорда усимлик ёки хайвон йукотилса, ердаги ҳаёт бузилиб қетиши мумкинлигини қандай ўзгарганда ҳалокат юз бериши мумкинлигини билмайди.

Шундай экан, тоза сув ва фойдали хайвонларгина эмас, балки йиртқич, зарарли деб ҳисобланган хайвонларни ва ҳатто бегона ўтларни ҳам мухофаза қилмоқ керак. Аслини олганда, фойдали хусусиятлари аниқланмаган ўтларни бегона ўт деймиз. Эҳтимол уларни фойдали эканлиги келажакда аниқланар.

Мамлакатимизда табиатни мухофаза қилиш юзасидан жуда катта қонунлар ва тадбирлар амалга оширилмоқда.

Бирок, бизнинг мамлакатимизда ҳам табиатдаги мураккаб боғланишларни тушуниб етмаслик, айрим мутахассислар, ноқобил раҳбарнинг нотўғри қарашлари, ҳатолари, баъзи ҳужалик ходимларининг бефарқлиги натижасига табиатга қаттагина зарар етказилди. Орол денгизни майдони қискарди, сувнинг шурлиги ошиб қетди, денгиз суви чекинган ерлардан шамоқ туз қанг-тузонни ўчириб, бутун урта Осиёга ёймоқда, Оролбўйининг экологик аҳволи ёмонлашди.

Юқоридаги табиатдаги ўзгаришлар ҳаммаси эмас албатта, ҳозирги кунда инсонни табиатга таъсири қанчалик ёмон томонга ўзгарганини юқоридагилар яққол намунасини кўрсатди.

3. Болаларда табиат ва жониворлар дунесидagi муҳаббатни тарбиялашни шакл ва усуллари

Экология таълими ва экологик тарбия тугрисидаги дастлабки элементар тушунча урта мактабларда бошланади. Мактабда ўқитилган назарий экология, биология фанлари асосида ўқитилиб, ўзаро иқтисодий ёрдам қенгазининг мутахассислари қўрсатганларидек, ўқувчиларни актив меҳнат фаолиятига тайёрлаши, ташқи мухитни эҳтиёткорлик билан мухофаза этиш тарбияланишга ёрдам бериши керак.

Экология таълими ва тарбияси қуйидаги асосий бўлимларни ўз ичига олади:

1. Студент ва ўқувчиларни табиат гузалликларини севиш, улардан эстетик завқ олиш руҳида тарбиялаш.

2. Жонли ва жонсиз табиатнинг ривожланиши қонуниятлари, табиат билан ҷамият ўртасидаги мураккаб ўзаро муносабатлар ва шунингдек, инсон ҳужалик фаолиятининг табиатга таъсири оқибатлари ҳақида билим бериш.

3. Студент ва ўқувчиларда экологик маданиятни тарбиялаш.

Табиатни сева билишни, ундан тўғри ва онгли равишда фойдалана билишни тарбиялаш экологик тарбия ва экологик маданиятнинг асоси бўлиб, қишлоқларда табиат олдида масъулиятнинг аниқлаш ҳиссиётини ҳосил қилади. Ватанни севиш ва манпарварлик Ватан табиатини севишдан бошланади. Бинобарин, ўқувчиларда табиатга ҳақиқий муҳаббат тўғрисида ҳосил қилмай туриб,

уларни Ватанпарварлик руҳида тарбиялаш мумкин эмас. Инсоннинг табиат кучоғида бўлиши уни руҳан тетиклаштириб, унинг меҳнат қобилияти ва ижодий фаолиятини оширади.

Табиат муҳофазаси масаласи, юқорида курсатиб утилганидек, мураккаб, қўй қиррали масала бўлиб, унинг педагогик аспекти энг муҳим соҳалардан биридир.

Табиатга муҳаббат, табиат гузалликларини севиш ва табиатдан рационал фойдаланиш ҳолатларини бошланғич ёшлигидан сингдириб бориш ва бу тарбияни урта ва олий мактабда уқиш жараёнида давом эттириш зарурдир. Фақат шу йўл билангина табиатга эҳтиётлик билан муносабатда бўлиш мамлакатларини кишилар онгига сингдириш мумкин.

Болаларда табиатга нисбатан муҳаббат ва ғамхурлик туйғулари оила ва мактабда тарбияланади. Болаларни табиатга муҳаббат руҳида тарбиялашни ёшлиқдан бошлаш зарурлигини машҳур прогрессив педагоглар ўз асарларида таъкидлаб ўтишган. XVII асрда яшаган машҳур педагог Я.А.Коменский ўзининг "Сезиларли нарсаларни расмларда ифода этиш" номли китобида алоҳида курсатиб ўтган. Бу китоб болалар тушунадиган энциклопедиядан иборат бўлиб, болаларга табиатни севишга, унинг ҳаёти ва тузилиши билан танишишларига ёрдам берадиган шаклда ёзилган.

Табиат муҳофазаси ишларида инсонпарварлик - гуманизм максадлари, яъни кишиларга яхшилик, ғамхурлик қилиш муҳим урин тутади. Ҳамма машҳур педагоглар ўқувчиларни ёшлигидан бошлаб инсонпарварлик, табиатпарварлик руҳида тарбиялашни таъкидлаб келганлар.

Болаларнинг бевосита табиат кучоғида бўлиб, унинг гузал манзараларидан эстетик завқ олиш, уларда табиатга нисбатан гуманизм туйғуларини уйғотишга ёрдам беради. Табиат билан бу ҳилда бевосита алоқада бўлмаган ёки ўқитувчилар бу масалага эътиборсизлик билан қараган ҳолларда болалар табиатга, унинг манзаралари ва бойликларига бепарво қарайдиган ётишадилар.

4. Бошланғич синф ўқитувчилари иш тажрибасидан намуналар "Яшилбой дустларимиз"

Биринчи синф болалари билан табиатга экскурсия ўтказиш катта аҳамиятга эга. Бундай экскурсияларда табиат муҳофазасига оид турли материаллар тўплаш, тушунтириш ишлари олиб бориш, болаларни инсон учун фойдали бўлган ҳайвон ва ўсимликлар билан таништириш зарур. Бепарволик оқибатида табиатга зарар етишини мисоллар билан курсатиш керак. Болаларга фойдали қучатлар ўтказиш, қўшлар учун ясама ўялар ўрнатиш эса табиий ресурсларни қўпайтириш воситаси эканлигини аёнлаштириш керак.

Мактабларда табиат муҳофазасига оид қисқа метражли кинофильмлар курсатиб бориш ҳам катта аҳамиятга эга. Табиат ва унинг гузаллигига оид санъат асарлари, чиройли расмлар, шеър ва ҳикоялар ҳам болаларда табиатга яхши муносабатда бўлиш туйғусини уйғотади.

Ўқувчиларнинг табиат, табиий бойликлар ва уларни муҳофаза қилиш тугрисида синфда олган билимлари синфдан ташқарида олиб бориладиган амалий машғулотларда мустаҳкамланади.

Табиат муҳофазасига оид ишлар мактаб тажриба участкасида олиб борилади. Мактаб участкасида тажриба богчаси, гулзор манзарали дарахтлар экилган майдон, бутазор бўлиши зарур, ўқувчилар буларни сақлаш, парвариш қилиш билан шугулланадилар.

Мактабларда табиатни муҳофаза қилиш жамиятининг бошланғич ташкилоти ташкил этилиши зарур. Унга ўқувчилар, мактабнинг бошқа ходимлари, ўқувчилар аъзо бўлиб қиришлари лозим. Ота-оналар ҳам аъзо бўлса яхши бўлади. Табиат муҳофазасига бағишланган махсус кечалар ўтказилиши, уларда "Табиатни муҳофаза қилиш", жамият ва унинг ишлари. "Ўзбекистон қуриқхоналари ва уларнинг фаолияти" мавзуларида докладлар, суҳбатлар ўтказилиб турилиши керак.

Синфдан ташқари бундай ишларда ҳар бир ўқувчи ўз меҳнати билан иштирок этиши жуда фойдали, ўз қучли билан қучат ўтказган бола уни парваришини қилади, синдирмайди, қўшларга ўя ясаб, уни дарахтга ёки бошқа жойга ўрнатган бола қўш ўяларини бузмайди.

Мактабларда "Яшилбой дустларимиз" ташкилотлари ҳам тузилиши мумкин. Ўлар табиатни муҳофаза қилиш аъзолари яъни ўсимликлар қуриқчилари бўлиб ҳисобланадилар.

Мактаб ўқувчиларини табиатни муҳофаза қилиш руҳида тарбиялаш ишида туристик юришлар ва экскурсиялар яхши самара беради.

Туристтик юришлар ва экскурсиялар ўлкашуносликка катта ёрдам беради, ўқувчилар йиккан намуналар мактабни ва шаҳар ўлкашунослик музейини қимматли материаллар билан бойитади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Табиат муҳофазаси ва экология. Тошкент Укитувчи 1986 йил.
2. Табиат ва экология.
3. Муноваров А.К. Оила педагогикаси. Т. Укитувчи 1994 й.
4. Мунавваров А.К. Педагогика. Тошкент Укитувчи 1966 й.

НАЗОРАТ САВОЛЛАР

1. Табиатни муҳофаза қилиш деганда нимани тушунасиш?
2. Хозирги кунда инсониятни табиатга муносабати?
3. Техника таракқиётининг табиатга таъсири?
4. Экология таълими ва тарбиясини асосий бўлимлари

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Табиат, экология, экологик тадбирлар, табиатни муҳофаза қилиш, табиат қўйнига саёҳат уюштириш.

Мавзу № 25: МАКТАБНИ БОШҚАРИШНИНГ ВА УНГА РАХБАРЛИК ҚИЛИШНИНГ КОНУН-ҚОИДАЛАРИ

Р Е Ж А

1. Бошқариш ҳақида умумий тушунча.
2. Мактабни бошқаришда демократиялаштириш.

1. Бошқариш ҳақида умумий тушунча.

Бошқарув таракқиётнинг ҳар қандай босқичида жамиятга ҳос бўлган ички хусусиятдир. Бу хусусият умумий характерга эга. Бошқарув халқ манфаатини қўзлаган ҳолда демократик услуб негизида амалга оширилади. Ўз-ўзидан равшанки, бундай бошқарув жараёнида инсон омилига, хусусан, миллат манфаати ва миллий кадриятларни такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилади.

Бошқарув меҳнати инсоннинг бошқарув вазифалари амалга ошириш жараёни бажариладиган ҳаракат ва жараёнларда узининг аниқ ифодасини топади. Бошқарув вазифалари ёрдамида эса системанинг ҳаракатлари, ривожланиш ва такомиллашуви, унинг барқарорлиги ва ҳаётчанлиги таъминланади. Қўйидаги бош вазифаларни ажратиш курсатиш мумкин: қарорларнинг бажарилиш жараёни педагогик таҳлил қилиш, ривожлантириш, ташкил этиш, назорат қилиш ва тартибга солиш туриш.

Педагогик жараённинг самарадорлиги мактаб раҳбарининг бошқарув вазифаларини сифатли бажаришлари, уларнинг фаол ва уйғун ҳамкорлиги билан баб-баробар белгиланади, улардан бир-бирининг аҳамиятларини пасайтириб юбориш муқаррар равишда бутун система бирлигининг бузилишига олиб келади.

Режалаштириш илмий бошқариш ва раҳбарларнинг марказий бутунлигини ва асосини режа ва ҳар қандай жамоа фаолиятининг аниқ мақсадлари ҳамда вазифалари ва унга эришиш воситаларини белгилаб беради. Режанинг аҳамияти яна шундан иборатки, у провард натижада факат нимага эришиш кераклигини эмас, балки буни қандай уйдлаш, режани бажаришнинг қандай риводланиш кераклигини курсатиб бермаслиги керак. Режалаштиришга факат келажак эмас, балки утмиш, утмишнинг тажрибаси ҳам таъсир қилар экан.

Мактаб ички режалаштириш масалалари қўпгина педагогик олимларнинг ишлари билан асосланиб берилган. Режалаштиришнинг моҳияти мактаб ходимларини қўйилган мақсадга эришиш, қабул қилинган қарорларни амалга ошириш учун зарур бўлган жамоа тарзига ва яқка тартибдаги меҳнатни вақт жиҳатидан оқилона тақсимлашдан иборатдир.

Мактаб раҳбари режалаштиришнинг ташкил этишнинг мунтазам ёндашувига амал қилмоғи лозимдир, бу ёндашув режалаштиришнинг мақсад ва вазифалари, уларнинг тузилиши ва мазмуни, режалаштириш методлари ва унинг бажарилишини ташкил этиш хусусиятларини диалектик бирлиги ва узаро боғлиқлигини режалаштиришнинг бошқа бошқарув вазифалари билан узаро ҳаракатларини назарда тутати.

Мактаб режаларининг хилма-хиллигини қўпгина белгиларига қўра вақт бўйича (беш йил уқув йили, ярим йили, чорак, ой, ҳафта) шаклига қўра (ёзма, график детал) тузилиши бирлигига қўра

мактабнинг иш режаси, уқувчилар ташкилотлари, уқитувчилар, синф раҳбарлари, метод бирлашмаларининг ва уларнинг уз-узини бошқарув органларининг иш режасини таъкидлар эканмиз, биз мактаб ишини уқув йилига режалаштириш билан боғлиқ булган масалаларга қараб чиқиш билан чегараланамиз ва мазкур масала моҳиятини ана шу нуқтаи назардан ёритиб берамиз.

Мактабни бошқаришни демократиялаштириш

Халқ таълими тизими ва мактабни бошқаришнинг энг муҳим қондаси-демократиялаштиришдир. Бу ақида ҳозирги мустақиллик даврида жамиятни янада демократиялаштириш муҳим аҳамият касб этмоқда. Шунинг алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳужалиқни бошқариш тизимининг энг асосий шарт булган демократик қонданинг ҳолат макбул шакиллариини излаб топиши бутунги муҳим ва долзарб муаммолардан биридир. Мактабларни бошқаришда, айниқса, демократик ақида, қонун қондалари ниҳоятда муҳимдир.

Мақтабдаги уқитиш жараёнида, мактаб фаолиятини тартиби ва қонун қондаларига жуда қуп узғаришлар қиритилди. Бу узғаришлар ҳар битта инсонларнинг дунё қарашини ва билим доираларини қенгайиш сабабидир. Аввало уқувчилар билим олишлари учун жуда ҳам қенг шароитлар яратилган. Чуқурлаштирилган гимназиялар, музейлар уқувчиларнинг билим доираларини чуқурлаштиришга қенг йул очиб бермоқда. Чуқурлаштириш - бу аввало уз устида ишлаш, изланиш дегани демақдир.

Ана шундай гимназия ва лицейлар учун эса қобилиятли, билимли уқувчиларни саралаб, уларни қелажакларига поудевор ясашга қенг йул қуйилди. Албатта, бу поидеворни билимдон мутахассис уқитувчилар тайёрлайди. Энди ана шундай уқитувчиларни саралаб улар ичидан энг билимдонларини танлаб олиш пайти етиб қелди. Бу эса уқитувчи ва булажак педагогларни уз устида тинмай ишлашини талаб этади. Чунки, бундай қобилияти билимдон уқитувчиларга талаб ва эҳтиёж жуда қатта булади.

Мутсақил Ўзбекистон жаҳонга юз тутди. Шу сабабали ундаги яшовчилар инсонларнинг билимлари жиҳатидан қенгайиб бормоқда. Ҳозирги замонамиздаги уқувчилар ана шундайлардандир. Ҳаёт қанчалиқ олдинга борган сари улар ҳам шунчалиқ қуп нарсани билиб олмоқдалар ва буни устозларидан талаб этмоқдалар. Бу эса уқувчиларни, устозларини дарс утиш жараёнини анализ қилиб боради, уларнинг дарс утишини ёқмаса, ошқора билимдон усулларини талаб қилишлари мумкин.

Дарс утишда аввалом бор булган анъанавий режа буйича дарс утиш бекор қилинди. Чунки, уқитувчи синфга қиради, утилган дарсларни тақрорлайди. Янги мавзу утади, ана шундай тартибда ҳар доимги дарслар тақрорланади. Ноанъанавий дарс утиш усули ҳар бир мактабга қириб бормоқда.

Мавзуни болалар онгига етқизиш, уқувчини узини маҳоратига боғлиқ. Маҳоратли уқитувчиларимиздаги услубиётларини уқитиш улардани илғор тажрибаларни алмаштириш уқув жараёнини қенгайишига ва мустақамлашига қенг йул очиб беради. Мактабларда мактаб раҳбарларини сайлаш ошқора овозга қуйиш орқали фикр мулоҳазалар, тақлифлар қиритиш орқали амалга оширилмоқда.

Урта, олий билим юртларига қолаверса, мактабга қабул қилиш ва уқитиш шароитларига тест синовлари қиритилди. Бу эса аввалги имтиҳон ва синовлардан анча аълорок ва муқаммалроқдир. Юқорида айтиб утганимиздек, мактаб директорларини сайлаш ҳуқуқи уқитувчиларга берилади. Мактабда ушиб уқитиш, битираётган уқувчиларни ютуқ ва қамчиликларни мактаб жамоасига тегишли ва аҳамиятлидир.

Аввало мактабларда бошланғич синфларда турли типдаги синфлар ташкил этиб, уларни синфлар орқали саралаб, иқтидорли синфларга айлантирилмоқда. Ота-оналаримиз ҳам ҳозирги қунда фарзандларимиз истиклол қелажагини янада мустақамлаш учун фарзандларига пуллик курсларга талаб эҳтиёжлари ортмоқда. Уларни бу интилишларини мактаб жамоаси эътиборга беришга ҳаракат қилмоқдалар.

Иқтидорли уқувчиларни қелажагини порлоқ қилиш учун турли қил мусобақа, олимпиадаларга қатнашишларини таъминлаб, уларнинг ютуқлари учун бор билим ва тажрибаларини ишга солмоқдалар, Илғор уқитувчиларни ҳар қил унвонларга тавсия этиш, ошқоралиқ тарзида мактабга меҳнати синган, илғор, тажрибалари қатта, қенг оммалаштирилган уқитувчилар тавсия этилмоқда.

Уқув жараёнида янги замонавий фанлар қиритилмоқда. Фан ва техниканинг ривожланиш тараккиётига қенг йул очиб бериш учун мактаб уқув жадалга қомпьютер техникани урганувчи фанлар қиритилди.

Одобнома фанлари эса укувчиларни миллий урф одатларимиз, одоб ахлокимиз, тарбияни мустахкамлаш учун одобнома фанлари киритилди.

Авлод-аждодларимиз асарларини, уларнинг тарихини уқитиш учун эски ёзув фани ҳам дарс каторларидан урин олди.

Ўзбекистонда юксак чуққига эришиши, бошқа мамлакатлар билан мустахкам алоқа урнатиши учун, бошлангич синфларга инглиз тили фанлари утказилмокда.

Хаммамизга маълумки 2000 йилда жамиятимиз лотин ёзуви асосида янгидан тикланади. Шунинг учун болаларни лотин ёзувчига асосланган алифбо ёрдамида уқитиш жуда кенг оммалаштирилди.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Мактабни ички режалаштириш, гимназия, лицей, махоратли уқитувчи, замонавий фанлар, уқитиш воситалари, кургазмали куроллар

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Мактабдаги уқитиш жараёнига ҳозирда қандай ўзгаришлар киритилди.
2. Мактабдаги ички режалаштириш масалаларининг моҳияти нимадан иборат
3. Ёш авлодни ҳар томонлама етук, ақлли, билимли бўлиб етишиши учун қандай ишларни ошириш керак.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. "Педагогика" Мунавваров. Тошкент "Уқитувчи" 1996
2. "Ёш директор мактаби". А.Фролов. Тошкент 1992
3. "Педагогика" С.Баранов, Л.Болотина, В.Сластенин. Тошкент 1990

Мавзу № 26: МАКТАБЛАРНИ ЗАМОНАВИЙ ТЕХНИКА ВОСИТАЛАРИ БИЛАН ЖИХОЗЛАШ

Р Е Ж А

1. Мактабларда таълим тарбия ишларини ташкил қилиш
2. Мактабларни укув ва техникавий асосини мутсахкамлаш

Мактабларда таълим тарбия ишларини ташкил қилиш

Таълим самарадорлиги-уқитувчи меҳнатининг асосий мезони. У аниқ мақсад ва пухта режа натижасида юзага чиқади.

Педагогика тарихидан маълумки, таълим ҳеч қачон тарбиядан ажратиб текширилмаган.

Ҳозирги кунда ҳам таълим тарбия жараёни оммавий тусда олиб борилди. Бунда таълим жараёни уқитувчилар томонидан билим, иқтидор, қуниқмаларини шакллантиришга қаратилган. Тарбия эса одам тарбияланганлигининг мезони сифатида шахсий ҳислатларини шакллантириш билан қаратилади.

Масалан: айрим мутахассислар билиш даражаси билан юқори туради, лекин тарбияланганлик маданияти шаклланмаган бўлади. Шу сабабли ана шу қаби муаммолар бугун бартараф этилади. Бугунги кундаги тараккиёт мамлакатимизда таркиб топган таълим тизимини ҳам ислох қилиш, уни юртимиздаги ҳал этилаётган ривожланиш масалалари томон буриш, таълим тизимининг келажакдаги тараккиёт йулини белгилаб олиш вазифасини илгари сурмокда. Шу тарика "Таълим тугрисидаги" янги қонун қабул қилинди.

Таълимнинг ташкил этишининг таълим жараёнида уқитувчи ва уқувчиларнинг маълум бир белгиланган тартибда амалга ошириладиган фаолиятини белгилайди. Таълимнинг ташкилий шакллари уқитувчи ва уқувчининг ҳамжихатликдаги фаолиятини аниқлаб беради, оммавий таълим ва алохида ҳолдаги таълимнинг нисбатларини белгилайди.

Таълимнинг ташкилий шаклда дарс давомида уқув машғулоти уқитувчининг раҳбарлигида, бир хил ёшдаги ва маълум муддат мобайнидаги тайёргарлик даражаси ҳамда урнатилган жадвалга кура доимий булган уқувчиларнинг гуруҳи билан машғулоти олиб борилади. Дарс давомида уқитувчи томонидан катта микдордаги уқувчиларни бир вақтда уқитиш муқимлиги имқониятлари тугилади.

Таълим тугрисидаги қонун қабул қилинган яъни таълимнинг янги модели ишга тушган, инсоннинг ҳаётдан уз урнини топиш жараёни тезланишди. Хар қандай одам ҳам усмирлик чогида, эндигина вояга етиб келаётган даврида жамиятдан муносиб урнини топиш керак, мазкур таълим орқали аввало ана шу вазиятнинг олди олинади. Колаверса, ёшларни муайян бир иқтисосга эга қилиб ҳаётга йуланма берилади. Дунёга умид билан қадам қуйиб келаётган навнихол инсон ҳаётдан муносиб урини топса, турмушидан, тақдирдан, ватанидан рози булиб яшайди умир буйи бунёдқорлик фаолияти билан машғул булади.

Бу гоят муқим ижтимоий - сиёсий аҳамиятга эга булган масаладир.

Маълумки, халқ таълимининг асосий бугинини узлуксиз таълим тизими ташкил этади. Шу сабабли бу масалага алохида диққат - эътибор қаратиш барқор. Шунинг учун ҳам умумтаълим дастурларини мактабгача тарбия, бошланғич, умумий таълим ва мактабдан ташқари таълим тарзида тузилган.

Ҳозирги қундаги мактабларда таълим тарбия ишларини ташкил қилишда:

- таълим тизимини тузилиш ва мазмун жихатдан ислох қилиш учун уқитувчиларни қайта тайёрлаш

- уқувчи ёшларни Ватанга садоқат юксак ахлоқ, маънавият ва маърифат, меҳнатга виждондан муносабатда булиш руҳида тарбиялаш;

-таълим муассаларини биринчи навбатда умумтаълим мактабларини давлат томонидан молиявий ва моддий-техникавий тулик таъминлаш меъёрларини ошириш ва унинг механизмини такомиллаштиришнинг долзарб масалалар ҳисобланади.

Мактабларни уқув ва техникавий асосини мустаҳкамлаш

Таълимнинг техник воситалари дарс самарадорлигини оширишнинг асосий омили булиб хизмат қилади. Информатикани, ҳисоблаш техникасини хар бир маълумотли киши, шунингдек, хар бир мактаб уқувчиси билиш керак.

Компьютер маориф соҳасида уқитиш воситаси:

- Педагогик бошқаришни тизими;

- Педагогик фаолиятининг илмий текширилиши тизими;

Йуналиши буйича қулланилади.

Уқув тарбия жараёнига компьютерлаштиришнинг чуқур таъсирини компьютерни қичик синфлардан уқитиш воситаси сифатида фойдаланилишида эришилади. Қуйин синфлардан компьютерни қулланишининг асосий максоди дунёқарашини, умуммаданиятли характерга эга булмоғи лозим. У боланинг шахсини ва фикрланишини ривожлантиришига қаратилиши керак. Хусусан, бошланғич синф уқитувчиларида компьютер маданиятининг элементлари, яъни информатиканинг энг бошланғич тушунчалари, булимлари шакллантирилади. Компьютер бошланғич синф уқитувчиларини муқийки ва эстетик таълим ва тарбиялашга ёрдам беради.

Бошланғич синфларда информатика ва ҳисоблаш техникаси асослари предметини алохида фан сифатида урганилмаса, бу турқумдаги дарсларни факультатив ва тугарак машғулоти шаклида уюштириш муқим. Мактаблардаги замонавий техникалардан яна бири микрокалькулятор ҳисобланади. Микрокалькуляторни ишлатишдан олдин уқувчи онгли равишда хар қандай масалаларни микрокалькуляторсиз ҳам ишлашни билиш керак. Бу микрокалькуляторлар хар бир партага жойлашган булиб, уқувчилар масала мисолларни тезроқ ишлаб, вақтдан ютишади ва бу орқали қуп билимга эга буладилар. Ҳозирги давримизда билимли ёшлар шу шароитлар натижасида жуда қупайиб бормокда. Президентимиз ҳам билимлийларни севади ва ҳурмат қилади.

Укитувчи дарсни ташкил килар экан, укувчилар укув фаолиятини активлаштирувчи ижодий фикрлаш куникмаларини шакллантиришнинг мукобил режаларини амалга оширишни кузда тутмоги лозим. Дарсга бир мунча тарбиявитй талабалар куйилади. Хар бир дарс маълум даражада гоёвий йуналган аник тарбиявий вазибаларни бажариши, олинган илмий билимлар асосида дунё карашни, юкори ахлокий фазилатларни, эстетик дидни шакллантириб таълимни хат билан мустикил ахлокларни таъминлаши зарур. Укувчиларда билимга кизикишини, билимларни мустикил эгаллаш, куникмаларни карор тобтириши, ижодий ташаббускорликни кулаб-куватлаш, уларнинг тасаввурларини чукурлиги, ривожланиш даражасини хисобга олиш хам дарсга куйиладиган талаблардан хисобланади.

Дарсни ташкил этишда турли туман воситалардан, укув-техник компьютер, стационар ва динамик кургазмали куроллардан фойдаланиши кузда тутилади.

Дарснинг таркибий тузилишини урганилаётган материалнинг мазмунига, дарсда фойдаланиладиган таълимнинг усулари ва метотларига укувчиларнинг тайёрланиши хамда ривожланиши даражасига, укув жараёнида дарснинг урнига боглик булади.

Дарслар жуда хам турли-тумантаркибий тузилишларга эга булиб, дарсларни бир марта доимий равишда мавжуд буладиган куриниши тарзда ривожлантиришни ва узгартирмайдиган котиб колган намуна асосида утказавериш мумкин эмас. Хар бир дарс бошка дарслардан хатто улар битта фан, битта мавзу юзасидан тенг, ёнма-ён синфларда утказилганда, хам узига хос жихатларига кура фарк килиши керак. Замонавий дарслар учун узлаштириш, кисмларга ажратиш такрорлаш ва мустихамлаш, янги укув материални эгаллаш хамда уни амалий жихатдан куллаш килиш каби таркибий кисмларнинг узаро богликликлари характерлидир.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Таълим самарадорлиги, замонавий дарс, техника воситалари хисоблаш техникаси, информатика таълим тугрисидаги конун, микрокалькулятор.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ :

1. Мактабларни техника билан жихозлаш таълим жараёнига кандай таъсир килади.
2. Хозирги кунда техника жараёнида кандай узгаришлар содир булмокда.
3. Мактабларда таълим-тарбия ишларини ташкил этишдаги долзарб муаммолар.
4. "Таълим тугрисидаги конун" дарс жараёнида кандай таъсир курсатади.
5. Мактабларни укув моддий техникавий асосини мустихамлашда рахбарнинг урни.

АДАБИЁТЛАР

1. И.Й.Турсунов, У.Н.Нишоналиева. Педагогика курси. Т. 1970 й.
2. "Педагогика" С.П.Баранова, Т. Укитувчи 1990 й.
3. Бошлангич таълим 1993 йил 5-6 сони
4. "Бошлангич таълим" 1996 йил 3 сони
5. Халк таълими 1995 йил 5 сон
6. И.А.Каримов Баркамол авлод орзуси. Тошкент 1999 йил

Мавзу № 27: МАКТАБНИ ИЧКИ БОШКАРИШ, ИЧКИ
НАЗОРАТ, УЛАРНИНГ ВАЗИФАСИНИ ТАШКИЛ
ЭТИШ УСЛУБИЁТИ

Р Е Ж А

1. Мактаб ичидаги бошқарув тизими ва тузилиши
2. Ички бошқарувнинг мақсади, мазмуни ва вазифалари

Мактабда ичидаги бошқарув тизими ва тузилиши

Мустақиллик туфайли Ўзбекистон тарихида янги давр бошланди. Шунинг учун ҳам ёшларимизнинг маълумот ва касбкор тайёргарлик даражаси XXI аср арафасида ижтимоий ривожланишимизнинг уллови бўлиб қолмоғи керак. Бу - ислохотларни муваффақиятли амалга оширишнинг энг яхши қўлатидир.

Ёшларимизга жаҳон таълим мезонларига мос ҳолда чуқур билим бериш, уларни Ватанга муҳаббат, миллий истиклол гоёларига содиқлик руҳида тарбиялаш масалалари таълим соҳасининг асосий вазифасидир. Бу эса ўз ўрнида таълим бошқаруви органлари, муассасалари, ўқув юртлари раҳбарларидан ташкилотчи ҳамда тадбиркор, юқори билим ва юқсак маданият эгаси бўлишини талаб этади.

Маълумки, аксарият умумтаълим мактаблари раҳбарлари халқ таълими ходимлари орасида энг қўп меҳнат сарф қилиб ишлаётганлар тоифасига қиради. Шунинг билан биргаликда улар фаолиятлари давомида жуда қўп қийинчиликларга дуч келадилар. Бундай аҳолининг объектив ва субъектив сабаблари бор, албатта. Уларнинг асосийлари қуйдагилардан иборат:

- таълим бошқарувининг назарий асослари тугрисида суғ билимга эканликлари;
- мактаб ички боқарувнинг самарасизлиги;
- мактаб бошқарувида инсон омилини ҳисобга олмаслик;
- қўғозбозлик ва бўйруқбозликка асосланган услубнинг

сакланаётганлиги;

- мактаб роаҳбарлари уртасидаги иш тақсимотининг амалда яхши ишламаётганлиги;
- малақа ошириш масаласига эътиборсизлик;
- кадрлар қўнимсизлиги;
- вақтдан ўнумли фойдаланмаслик ва ҳоказо.

Қўида бошқарувда асосий йўналишлари ҳисобланган мактаб ички назоратни ташкил этишнинг айрим масалалари тугрисида тўхталамиз. Умумтаълим мактабини ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида ўнга раҳбарлик қилиш, оғир ва масъулиятли вазифадир. Мактаб ички назорати:

- бу жамоанинг ўз олдига қўйилган мақсадга мувофиқ равишда ўқув-тарбия жараёнини ҳар томонлама урганиш ва таҳлил қилишдир. Доимий пўхта ўйланган назорат, муваффақиятларни тугри аниқлаш ва мустаҳкамлаш, педагогик жамоа фаолиятида мавжуд бўлган камчиликларнинг олдини олиш имконини беради. Мактаб ички назорати ўқитувчилар билан бир қаторда мактаб раҳбарларини ҳам интизомга ургатади. Бу иш режалар, мўнтазам, аниқ бир мақсадга қаратилган, қўплексу бўлиши, ўқув-тарбия жараёнининг ҳамма томонларини қамраб олиши зарур.

Назорат тадбирлари босқичларидан айримлари санаб ўтамиз:

- объект, мавзу танлаш, мақсад белгилаш (одитда бу мактабнинг йиллик режасида белгиланади);

- текшириш дастурини тузиш (саволлар тўплами, анкеталар, диагностик жадваллар, назорат тўпшириклари, тестлар ва бошқалар) назорат шакли ҳамда методларни танлаш;

- ишларнинг ҳақиқий аҳолини текширишни ташкил қилиш;

- текширув натижаларини педагогик-диагностик таҳлилини ўтказиш.

Ўқув-тарбия жараёнини муқаммаллаштириш бўйича тақсиянома ва тақлифлар ишлаб чиқиш;

- текшириш натижалари юзасидан қабул қилинган бошқарув қарори.

Мактаб ички назоратини режалаштириб ва ташкил қила туриб, мактаб раҳбарлари назоратнинг барча объектлари, йўналишлари тугрисида аниқ, пўхта тақаввурга эга бўлишлари лўзим. Таҳминан

куйидагича: укув режасидан айрим фанлари укитиш ахволи; дастур материалларини узлаштириш даражасининг давлат талабларига (давлат таълим стандартларига) мослиги; педагогик жамоанинг иктидорли ва қобилиятли укувчилар билан ишлаш тизими; мактабда юзага келган, асосий даражадан юкори маълумот олишни таъминлайдиган тизимнинг самарадорлиги ва рационаллиги (ихтиёрий фанлар факультативлар, махсус курслар ва бошқалар); суст узлаштирадиган укувчилар билан ишлаш тизими самарадорлиги; педагогик жамоанинг мажбурий таянч ва умумий таълимни таъминлаш буйича ишлари; методик ишлар; тарбиявий ишлар; мактаб ҳужжатларини юритиш; укув-моддий базадан фойдаланиш самарадорлиги; куни узайтирилган гуруҳларда укув-тарбия жараёнини ташкил қилиш ва бошқалар.

Даврий ребжалар асосидаги аттестациялар орасида иш фаолияти натижаларини аниқлаш, давлат аттестациясига пухта тайёргарлик қуриш мақсадида, таълим муассасаларига уз-узини аттестациядан утказиш тавсия этилади. Уз-узини аттестациядан утказиш мактаб маъмуриятидан пухта тайёргарлик қуришни талаб этади. Тажрибалар уз-узини аттестациядан утказишни икки босқичида ташкил этиш мақсадга мувофиқлигини курсатмоқда. Биринчи босқич давомида мактаб маъмуриятига қуйдаги масалаларни таҳлил қилиш лозим бўлади:

- мактаб укув-моддий базасини тавсифномаси;
 - укув-тарбия жараёнининг зарур воситалар, асбоб-ускунлар ва жиҳозлар билан таъминланганлиги ҳамда номативларга мослиги (аниқ ҳолати, инвентаризация актлари);
 - укув-тарбия жараёнининг, фан хоналарининг услубий таъминоти даражаси ва улардан фойдаланиш самарадорлиги;
 - бюджет маблағлардан фойдаланишнинг сунги уч йилдаги ахволи;
 - бюджетдан ташқари маблағларнинг мавжудлиги;
- укув-тарбия жараёнини компьютерлаштириш буйича олиб борилаётган ишларнинг ахволи ва х.к.

Биринчи босқичда, шунингдек, уз-узини аттестация этиш жараёнида тегишли текширув ишларини (назорат ишлари, тест синовлари, вкнетлар ва бошқалар) ишлаб чиқиш учун мутахассислардан иборат гуруҳлар тузилади. Таъкидлаш жоизки, бу мақсадлардан туман (шаҳар) халқ таълим бўлимлари ишлаб чиқилган материаллардан фойдаланиш лозим, улар бир нечта вариантда бўлса, ҳулосаларнинг объективлиги юкори даражада бўлади.

Иккинчи босқичда мактаб директори уз-узини аттестациядан утказиш учун метод бирлашмалар раҳбарлари ва аъзолавридан иборат комиссия тузади ҳамда унинг таркибини узининг буйруғи билан тасдиқлайди. Комиссия таркибига қушни мактабларнинг юкори малакали мутахассисларини жалб этиш тавсия этилади.

Комиссия қуйидаги ишларни амалга оширишлари жоиз:

1. Олдиндан, бир неча вариантда тайёрланган ҳамда конвертларга солиниб, муҳрланган материаллардан фойдаланган ҳолда текширув ишларини утказиш. (ҳар бир синфда камида 4-5 текширув ишларини утказиш мақсадга мувофиқдир).
2. Дарсларни кириб қуриш ва таҳлил этиш
3. Факультатив, синфдан ташқари машғулотлари ва тадбирларни қузатиш.
4. Тарбиявий ишлар самарадорлигини ва бошқаларни аниқлаш керак бўлади.

Мактаб жамоаси уз фаолиятини объектив тарзда баҳолаш учун сунги уч йил ичида бўлиб ўтган олимпиада якунлари, битирув имтиҳонлари, олий ва урта укув юртларига кириш учун топширилган тест натижалари ҳамда бошқа курсаткичлар таҳлил этилади.

Уз-узини аттестациядан утказганда сунг комиссия аъзолари томонидан ҳулосалар ёзилади ҳамда укув-тарбия жараёнини такомиллаштиришга қаратилган таклифлар киритилади.

Укув-тарбия жараёнини баҳолашда рейтинг усули ҳам кенг қулланилмоқда. Микдорий курсаткичлар асосида шахснинг сифат тавсифномасини аниқлаш жараёни рейтинг деб аталади.

Айрим укувчилар уқитувчиларнинг фанга интилишларини, дастурдаги материалларни узлаштириш даражасини аниқлашда, жорий, оралик ва якуний рейтингларни қуллайдилар. Жорий рейтинг мавзуни утиб бўлганда ёки мавзу жуда катта бўлса, бир неча дарсдан сунг (айрим уқитувчилар томонидан ҳар дарсда ҳам) утказилади. Асосий қулланаётган топшириқлар - назарий ва амалий тестлардир. Оралик рейтинг дастурининг бўлими ёки укув чораклари якунида бўлади. Тест топшириқлардан комплекс текширув ҳамда амалий ишлар утказилади. Унда укувчилар томонидан

тайёрланган маъруза, реферат ва бошқа ижодий ишлар баҳоланади. Якуний рейтинг укув йилнинг охирига мулжалланган. Текшириш жараёнида кулланилаётган усуллар оралик рейтингдагига ухшаш.

Укув йили охирида имтихонлар утказилса, укувчиларга кушимча баллар берилади.

Натижада узлаштиришнинг умумий баҳоси жорий, оралик, якуний ва имтихон балларининг йигиндисидан иборат булади.

Рейтинг балларидан одатдаги баҳоларга утиш усули куйидагича:

умумий баллардан:

85-100% - "5",

75-85% - "4",

60-75% - "3",

60% дан кам булса - "2" баҳо.

Шунингдек мактабларда уқитувчилар фаолиятини ҳам рейтинг асосида баҳолаш анъанага айланган. Бундан ташқари мактаб ички бошқарувида жиддий муаммолардан бири - мактаб ҳужжатларини юритиш устидан назоратни ташкил қилиш. Мактаб ҳужжатлари - мактаб - ишларининг кузгусидир, улар уз ичига қуйидагиларни олади: укув-педагогик, молия-ҳужалик ва иш юритиш ҳужжатлари. Укув-педагогик ҳужжатларининг айримлари устида тухталиб утамыз. Укувчиларнинг ҳаракат дафтари катта назорат ҳужжати ҳисобланиб, мактабда 50 йил сақланади. Мактаб директори узгарганда акт буйича янги директорга топширилади. Ҳаракат дафтарининг ёзувлари укувчилар сони, ҳаракати ва рўйхати тугрисида, тула, аниқ маълумот беради. Бу китобдаги ёзувларнинг тугрилигига мактаб директори жавоб беради. Шунинг учун бу ҳужжатнинг тугри юритилиши укув йили давомида 3-4 марта текширилади. Жумладан синф журналлари, кундаликлар, укувчилар дафтарларининг назорати ҳам мактаб раҳбарлари учун укув-тарбия ишларини назорат қилишнинг қулай ва зарур усулларида бири ҳисобланади.

Хуллас, мактабда ишига назоратни қучайтириш, педагогик жамоа фаолиятини оқилона ва тугри ташкил этиш, келгусидаги муваффақиятларнинг гаровидир.

Ички бошқарувнинг мақсади, мазмуни ва вазифалари

Ишлаб чиқаришни бошқариш омиллари деганда - бошқарув меҳнатининг махсус турларини, бошқарилувчи объектларга таъсир қурсатишнинг у ёки бу йўналишларини тушунмок керак. Режалаштириш, ташкил қилиш, созлаш, назорат қилиш, ҳисоб-китоб қилиш амаллари бошқарув омиллари ҳисобланади.

Режалаштириш - бошқарувчи объектларни ривожлантириш ва моделлаштиришни, прогноз қилишни ҳам уз ичига олади. Ташкил қилиш эса ишлаб чиқариш объектининг тузилишини ва бошқарув тузилишини танлаб олиш ҳамда шакллантиришдир. Тизимнинг элементлари уртасидаги муносабатларни узаро ҳаракатини белгилашдир.

Созлаш - тизимининг турли элементлари уртасидаги матлуб нисбатини тутиб туришга, бошқарилувчи объект ишлаётганда режа топшириклардан четга чиқиб кетишига йўл қуймасликка қаратилгандир. Бундан ташқри, ҳар бир ходимнинг фаолиятини созлаб боришни ҳам аниглайди.

Нazorat қилиш - ишлаб чиқаришнинг амалдаги жараёнини ва тараккиётини режага қанчалик мувоффиқлигини қўзатиб ва текшириб туришдан, шунингдек, ҳар бир ходим фаолиятини текширишдан иборатдир. Нихоят, ҳисоб-китоб қилиш эса режани ёки уни амалга оширишдаги муайян босқичларнинг қандай бажарилаётганлигига яқун ясашдир. Ҳисобга олиш ахборотларни яқунлашга, уни тизимга солишга имкон беради. Шунингдек, мазкур тизимнинг рейтинги даврга мулжалланган иш дастурини ишлаб чиқиш учун ахборот базасидан тулик фойдаланишга имкон беради.

Мактабда бошқарув меҳнати билан шугулланувчи кишилар (мактаб директори, директорнинг укув-тарбия ва ҳужалик ишлари буйича уринбосарлари, тарбиявий ишлар ташкилотчиси, услубий бирлашма раҳбарлари, қасаба уюшмаси ташкилотининг раиси) бошқарувчилик жамоасини ташкил этади.

Мактабда бошқарув тизими асосан 2 га бўлинади.

Мактаб раҳбарлари ва уқитувчилар, тарбиячилар, ёшлар ташкилотчиси, синф раҳбарлари, услуб бирлашмаларнинг аъзолари, техник ходимлар.

Бошқариш соҳасидаги ирочи ходимларни ҳам 2 асосий гуруҳга а) мутахассисларга (уқитувчи ва тарбиячиларга); б) техник ходимларга (лаборант, фаррош, электромонтер, мактаб қоровулли

кабиларга) булиш мумкин. Мактабга уқитувчи, тарбиячи ва техник ходимларни тугри ташлаш ва уларни жой-жоига куйиш мактаб ички бошқарувидаги муҳим масалалардан биридир. Мактаб ходимларининг танлаш бобида куйидаги коидага риоя қилиш бу борада муҳим аҳамият касб этади. Мактаб ходимларини танлашда уларнинг сиёсий билимини, ҳалолигини, ишни билишини ҳисобга олиш зарур.

Бу уринда ишнинг қузини билиш, ишчанлик, уюшқокликни таъминлаш бошқарув аппарати ишидаги асосий вазифа эканини англаш лозим.

Умумтаълим мактабларида бошқарувчиларнинг бошқариш маданиятини ошириш ва уни демократлаштириш ҳозирги бозор иқтисоди даврининг муҳим талабларидан биридир. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, ҳозирги ислохотлар давридаги ҳужаликни бошқариш ва унга раҳбарлик қилиш конституциявий қоидалар, илмий ақидалар асосида олиб борилади. Мактабни бошқариш шакллари ва усуллари жамхуриятимиз иқтисодий таракқиётининг ҳар бир босқичида жамият ҳал қилиши лозим бўлган вазифаларга мувофиқ узғариб, тақкомллашиб бориши мумкин. Аммо жумхуриятимиз иқтисодий таракқиётининг барча босқичларида ҳам, айниқса, ҳозирги ислохотлар даврида ҳам ҳалқ таълими соҳасининг бошқаришнинг қоидалари ва мазмуни у аҳамиятини сақланиб қолади. Демак, мактаб ички бошқарувчини тугри ташкил қилиш ҳозирги даврнинг муҳим талабларидан биридир. Биз ана шу бошқариш қоидаларига алоҳида тўхталиб ўтишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Ҳалқ таълими тизими ва мактабни бошқаришнинг энг муҳим қоидаси - демократиялашдир. Бу ақида ҳозирги мустақиллик даврида жамиятни янада демократлаштириш муҳим аҳамият касб этади. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, ҳужаликлар бошқариш тизимининг энг асосий шартини бўлган демократик қонуннинг ҳолати мактаб шаклларида излаб топиш бугунги муҳим ва долзарб муаммолардан биридир.

Бошқаришнинг илмийлиги ҳозирги бозор иқтисоди шароитида ижтимоий таракқиёт қонунларини тобора туларок билиб бориш билан белгиланади.

Мактабда педагогик меҳнатни илмий асосида ташкил қилиш муаммоси қўпинча дарсда вақтдан унумли фойдаланишдан, синфдан ташқари тадбирлардан ва уқитувчи-тарбиячиларни ижтимоий топшириқларни тартибга солишдан иборат деб қаралади.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Бошқарув, ислохотлар, таълим бошқаруви, педагогик жамоа, ишчанлик, иқтисодий, таракқиёт, омиллар, режалаштириш, назорат қилиш.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Ишлаб чиқаришнинг бошқариш омиллари деганда нималарни тушунасиш?
2. Демократиялаш қоидаси нима?
3. Бошқариш илмийлиги нима билан белгиланади?

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. И.А.Каримов. Баркамол авлод орзуси. Тошкент 1998
2. "Ҳалқ таълими" журнали. 1996 йил 2 сон
3. "Педагогика" А.К.Мунавааров таҳрири остида. Тошкент 1996
4. "Педагогика курси" И.Турсунов ва бошқалар. Тошкент 1996

Мавзу № 28: МАКТАБНИ ПЕДАГОГИК КАДРЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАШ, ИШЛАРИГА РАХБАРЛИК КИЛИШ

Р Е Ж А

1. Мактабни уз вақтида педагогик кадрлар билан таъминлаш
2. Укитувчи, тарбиячи кадрларнинг малакасини ошириш ва унга рахбарлик қилиш.

Мактабни уз вақтида педагогик кадрлар билан таъминлаш.

Инсон пайдо бўлибдики, тарбия жараёни мавжуд, тарбия пайдо бўлган вақтдан бери педагогик фаолияти узлуксиз давом этиб келмоқда. Укитувчилар, тарбиячилик касби барча ижтимоий тузумларда шарафли ҳамда ута маъсулиятли қийин ва мураккаб касб ҳисобланган.

Мутсакил Ўзбекистонимизда узлуксиз таълим тизимини ислох қилишни, янги таълим стандартлари асосида таълим ва тарбия жараёнини қайта ташкил этишга қиришилган ҳазирги кунда укитувчи фаолиятига, унинг педагогик маҳоратига алоҳида эътибор берилмоқда.

Мамлакатимизда кадрлар тайёрлаш миллий дастурини босқичма-босқич муваффақиятли амалга ошириш қўп жиҳатдан укитувчи фаолиятига, унинг касбий нуфузини оширишга боғлиқдир. Шундай экан, соғлом, ҳар томонлама баркамол авлодни етиштириш узлуксиз таълим тизимида меҳнат қилаётган педагогнинг савиясига, тайёргарлигига ва фидойилигига, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялаш ишига бўлган муносабатига боғлиқдир. Укитувчи жамиятнинг ижтимоий топширигини бажаради, шундай экан, ҳар томонлама етук мутахассисларни тайёрлашда укитувчи муайян ижтимоий- сиёсий, педагогик ва шахсий талабларга жавоб бериши лозим. Шундай экан, укитувчи мустақиллик ҳолатига эътиқоди, ҳар томонлама ривожланган илмий тафаккури, касбига тегишли маълумоти, яъни ўз фанининг чуқур билимдони, педагогик мулоқот устаси, педагогик-психологик ва услубий билим ва малакаларини эгаллаган бўлиши ҳамда турли педагогик вазиятларни тезда сезиши, урганиши ва баҳолай олиши. Педагогик таъсир қўрсатишнинг энг мақбул усул ва воситаларни танлай олиш қўбилиятига эга бўлиши лозим. У педагогик жараёнини бошқарар экан, педагогик билим ва маҳорат эгаси бўлиши лозим. Шундагина укитувчи педагогик ҳодисаларнинг моҳиятини ва диалектикасини, педагогик меҳнат методи, касб ва технологиясини ва профессионал педагогик маҳоратини эгаллай олади.

Педагогик билим ва маҳорат эгаси бўлган укитувчи аввал, педагогика фанининг методологик асосларини, шахс ривожланишининг қонуниятлари ва омилларини, кадрлар тайёрлаш миллий дастурининг моҳияти, мақсад ва вазифаларини билиши даркор.

Ўзлуксиз таълим тизимини амалга ошириш жараёнида ёш авлодни қўнғилдагидек ўқитиш ва тарбиялаш ҳақида гап борар экан, бу ҳолат мураккаб ва қўп қиррали вазифани фақат малакали педагогик маҳоратга эга бўлган укитувчи кадрлар билан амалга ошириш мумкин. Шундай экан, укитувчилик қатта санъатдир.

Педагогика маҳорат тўғрисида талант ёки наслдан-наслга ўтувчи хусусият эмас, балки изланиш, ижодий меҳнат маҳсулидир. Бу қўп қиррали педагогик фаолият заминида ижодий меҳнат ётади. Шунинг учун ҳам педагогик маҳорат ҳамма укитувчилар учун стандарт, яъни бир қўлипдаги иш усули эмас, балки у ҳар бир укитувчининг ўз ўстида ишлаши, ижодий меҳнати жараёнида ташкил топади ва ривожланади.

Дарс бериш санъатини эгаллашда укитувчи уюштирилган ўқув машғулотли, чуқур билим бериш воситаси бўлиши билан бирга, мутсакил Ўзбекистоннинг раънақи, эртанги қўнға бўлган ишонч, ҳалқимизнинг ақл-заковати ва меҳнатининг нималарга қўдирлиги, жамиятнинг муносиб фўқороси ва қўрувчиси бўлиш учун нималар қилиш зарурлигини қўрсатувчи қўзғу бўлиб ҳизмат қилади.

Ёшларимиз ўз мўраббийлари дарсидан ҳар жиҳатдан мамнўн бўлсинлар. Улар ўқув машғулотдан сўнғ олган баҳоқарни эмас, балки билим ва малақа ҳосил қилинганлиқларини, маънавий озик олганлиқларини ҳис қилсинлар. Шундагина, мамлакатимизнинг қелажақи бўлган ўқувчи ёшларимиз ўз мўраббийларини номини зўр эҳтиром, чуқур миннатдорчилик билан тилға оладилар. Бўнинг учун ҳар бир укитувчи Ўзбекистон Республикасининг таълим тўғрисидаги Қўнўнида

курсатилгандек, уз фанлари буйича тегишли маълумот эгаси, юксак касбий тайёргарлиги ва юкори ахлокий фазилят эгаси булишлари даркор.

Шундагина уқитувчи, кадрлар тайёрлаш Миллий дастури талаблари даражасида таълим жараёнини ташкил қилади ва бошқаради.

Уқитувчи, тарбиячи кадрларнинг малакасини ошириш ва унга рахбарлик қилиш

Узининг мураккаблиги ва қўп қирраллиги билан ажралиб турадиган касблардан бири-уқитувчиликдир. Педагогик фаолиятининг ута маъсулияти ва турли туманлиги меҳнат объекти-уқитувчи шахсининг узгариб туриш билан изоҳланади.

Республика Мустақиллиги шароитида миллий мактабни тиклаш даврида уқитувчилик касби янада ошади. Зеро таълим тарбияни босқичга қутаришда уқитувчи ҳал қилувчи шахс ҳисобланали. Уқитувчиларни таълим-тарбия масалаларини муваффақиятли ечишга тайёрлашда малака ошириш тизими муҳим урин эгаллайди. Педагогик ходимлар мақалакасини ошириш узлуксиз таълим тизимида асосий булганлардан биридир. У узлуксиз таълимнинг бугини сифатида алоҳида нисбий мустақил педагогик тизимни ташкил этади.

Педагогик тизим сифатида унинг мақсади, мазмуни, усул ва воситалари, унда иштирок этувчилар: ташкил этувчилар, дарс берувчилар, тингловчилар фаолияти ва муассасалар иқтисодий асоси ҳамда натижадан иборатдир. Модомики, малака ошириш узлуксиз таълим ва халқ маорифининг алоҳида тизими экан, унинг юкоридаги белгиларидан келиб чиқиб уқув жараёнини ҳам тугри ташкил этиш зарур. Энг аввало малака ошириш бу катталар таълимидир. Шунинг учун мутахассис катталарнинг рухий-педагогик хусусиятларини инобатга олиш керак. Хозир эса малака ошириш институти ва қўллийларидида қўпчилиқ ҳолатларда мактаб уқитувчиларини уқитиш мулоқоти услубий асоссиз равишда малака ошириш таълимида белгилувчи таълим ҳисобланади. Бундан ташқари таълим жараёнида тингловчиларнинг қизиқиш эҳтиёжлари ва нисбий тайёргарлик даражаси ҳисобга олинмайди. Шу билан бирга тингловчиларнинг малака оширишдаги фаолият, билими ҳам эътибордан четда қолмоқда. Бунинг оқибатида малака ошириш тизимидаги уқув жараёнини ноаниқ, уртамиена, ялпи булиб аниқ шахсга йўналтирилмайди. Малака ошириш катталар таълими сифатида уқитишнинг узига ҳос хусусияти билан ажралиб туради.

Малака ошириш уқитувчилар учун жуда фойдали, зарурий ҳамда шартли вазифа булиб ҳисобланади.

Уқитувчилар ҳар беш йилдан кейин албатта уз билим ва малакасини ошириш ва янгилаш учун уқишга юбориладилар. Бунда уқитувчилар таълим соҳасидаги узгаришлар, янгилақлар билан танишиб, уз билим тажрибаларига қўшимчалар қиритадилар. Малака оширишнинг яна бир ижобий томони шундан иборатки, ҳар бир район, мактаб, шаҳардан қелган уқитувчилар оммавий педагогик жамоа билан уз тажрибаларини алмашиб, дустона педагогик алоқалар урганишда муваффақ буладилар.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Узлуксиз таълим, педагогик кадрлар, малака ошириш, уқитувчи шахсига инсоний ва касбий талаблар, педагогик маҳорат, тажриба, касбий тайёргарлик

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Мактабни педагогик кадрлар билан таъминлашнинг асосий мақсадлари нимадан иборат?
2. Уқитувчиларнинг таълим-тарбия масалаларини муваффақиятли ечишда қайси тизим муҳим уринни эгаллайди?
3. Уқитувчи, тарбиячи кадрлар малакасини оширишда қўзда тутилган асосий мақсадлар нималардан иборат?
4. Малака оширишнинг уқитувчи учун қандай фойдали томонлари бор?

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. П.Т.Фролов. Ёш директор мактаби. Тошкент Уқитувчи 1991

2. И.А.Каримов Донишманл халкимизнинг мустахкам иродасига ишонаман. Фидокор газетаси 8 июн Тошкент 2000
3. Узбекистон Республикаси таълим тугрисидаги Конуни. Т.1997
4. Н.Гайбуллаев, Р.Ёдгоров, Р.Маматкулова, К.Тошмуродова. Педагогика Тошкент 2000

Мавзу № 29: УКУВ МЕТОДИК ИШЛАРНИ ЯХШИ ЙУЛГА КУЙИШ ТАДБИРЛАРИ

Р Е Ж А

1. Мактабда укув методик ишлар ва тарбиячиларнинг мустакил билим олишларини ташкил қилиш ва уларга рахбарлик қилиш
2. Мактаб тажрибаси билан танишиш.

Таълим Ўзбекистон халқи маътига яратувчилик фаоллигини бахш этади. Усиб келаётган авлоднинг барча энг яхши имкониятлари унда намоён бўлади, касб-кори, маҳорати узлуксиз такомиллашади, катта авлодларнинг доно тажрибаси англаб олинади ва ёш авлодга утади. Ёшлар, уларнинг иқтидорлиги ва билим олишга чанқоклигидан таълим ва маънавиятни тушуниб етиш бошланади.

Ёшларни тарбиялаш ишлаб чиқариш ва укув жамоаларида тарбиячилар, болаларнинг турар жойларидаги микрорайонлар, маҳаллалар, оиладаги ота-оналар, оммавий ахборот воситалари, адабиёт, санъат ва бошқа воситалар орқали амалга оширилади. Мазкур тизимда ёш авлодга тарбиявий таъсир курсатишнинг етакчи бугини умумтаълим мактаблари ҳисобланади.

Мактабга қуни узайтирилган тизим қиради, укув клублари, оромгоҳ ишлари ташкил қилинади, дарсдан ташқари вақтларида укувчиларга мактаб кабинетлари, спорт заллари ва кутубхоналардан кенг фойдаланиш имконияти очилади. Уларнинг мактаб муассаса, маданият муассасалари билан алоқаси кучаяди. Малакали педагогик ходимларга эга бўлган мактаб, оила ва корхона, турар жой жамоатчилиги билан биргаликда мунтазам ишни педагогик жиҳатдан йуналтирилади.

Болалар тарбияси бўйича мактаб, оила ва жамоатчиликнинг фаолиятини мувофиқлаштириш асосан қуйидаги ташкилий ишларда амалга ошади.

1. Мактаб педагогик жамоаси, ота-оналар кумитаси, корхоналар ва турар жойлари, клублар, кутубхоналар, спорт майдонлари бўйича жамоатчилик кенгашлари вазифасини аниқ тақсимланган ҳолда тарбиявий иш режаларига мувофиқлаштирилади.

2. Укувчиларнинг қучи билан ота-оналар ва жамоатчилик вакиллари болалар билан ишлашнинг энг самарали педагогик усуллари жорий қилади.

3. Тарбиявий ишларини бориши ва натижаларини синчковлик билан урганиш, топилган камчиликларнинг сабабларини аниқлаш ва бартараф этиш тадбирлари биргаликда амалга оширилади.

Мактаб шу йуллар билан укувчилар билимини яхшилашга ҳаракат қилади.

Мактаб халқ маорифи томонидан бошқарилади. Мамлакатда халқ маорифига давлат рахбарлиги, министрликлар комитетлар томонидан амалга оширилади. Министрликлар халқ маорифи тараққиётини ҳам уз таркибига олган, халқ ҳужалигининг келажақ ва яқин йилларга мулжалланган режаларини, республика бўйича укувчилар контингентини укувчилар сонини, иш ҳақи фондини тасдиқлайди. Республикаимизнинг халқ таълим тизими мактаблар, техник билим юртлар, техник билим юртлар, олий маорифига рахбарлик қилишнинг асосий принциплари мактабга рахбарлик қилишидаги яққабошлиқ ва коллегиялик, илмийлик, режалиликдан иборатю Яққабошлиқ ва коллегиялик принципи мактабнинг режалари ва укув - тарбиявий ишларнинг ҳисоботларини педагогик йиғилишларида, ташкилий мажлисларда, биргаликда ишлаб чиқиш ва муҳофама қилишда, мактабдаги укув тарбия ишлари учун директорнинг шахсан жавобгарлигига ифодаланади.

Ишларни режали олиб бориш директорга асосий эътиборни мактабга рахбарлик қилишда қаратиш, коллективнинг барча ходимларини укувчилар таълим-тарбиясининг актуал масалаларини ҳал қилишга мактабнинг барча ходимлари меҳнатни мақсадига мувофиқ ташкил этишга мактабнинг иш режасини уйғунлаштиришга ёрдам беради. Илмийлик принципи халқ маорифининг барча ишларни жамоат тараққиётининг объектив қонунлари асосида, фан, маданият, санъат муваффақиятларини педагогика, психология, гигиена, укув предметларининг ўқитиш методикалари ва фан соҳаларидаги ҳозирги замон тадқиқотларини ҳисобга олган ҳолда ташкил этади.

Мактаб рахбарлари ва барча ўқитувчилар олдида турган энг муҳим вазифаларидан бири умумий мажбурий таълим ҳақидаги қонуни бажарилишидир.

Директор мактабга бевосита рахбарлик килади. Унинг фаолияти мактаб жамоаси билан белгиланади. Мактаб директори маънавиятлигига педагогик, психологик етуклиги, маданиятлиги, сиёсий, сузмолиги, чакконлиги, уддабуронлиги ва шу каби умуминсоний шахсий хислатларга эга булиши керак. У мактаб ишларини ташкил этишнинг назарий ва амалиётини, мактабнинг укув режаси ва укув предметларининг дарс турларини жуда яхши билиши, уқитувчиларга нисбатан назокат ва талабчан, дидди ва принципаал ташаббускор ижобий тажрибани кура биладиган камчиликларни мохирлик билан олдини олиш ёш уқитувчилардан ёрдамини аямайдиган киши булиши лозим.

Мактаб директори кадрларни тугри танлаш ва жой-жойига қуйишни таъминлайди, ходимларни малкасини ошириш учун зарур шароитларни яратади. Уқувчилар билимини сифати синфдан ва мактабдан ташқари ишларни мазмуни ва ташкил этиши устидан назорат килади:

Уқувчиларнинг меҳнат тарбияси ва уларни касбга йўллаш ишларини ташкил этади. Уқувчилар уз-узини бошқариш органларининг ишини йўналтиради, мактаб ташкилотлари ишга ёрдам беради. Мактабнинг ота-оналар ва жамоатчилик билан олиб борадиган ишини ташкил этади. Мактаб ходимлари орасида вазифаларни тақсимлайди, уларнинг бажаришини кузатади: Мактаб иши ҳақида ҳисобот беради; энг яхши уқувчиларни мукофотга тадбиқ этади.

Директорнинг укув тарбия ишлари бўйича уринбосарлари укув тарбия жараёни тугри ташкил этишни укув дастурларининг бажарилиши уқитиш ва уқувчилар билимининг сифати учун жавоб беради. Мактаб укув тарбияга тарбия килади. Уқувчиларни тарбияга келтиради. Мактабда тарбия ва методик ишларни ташкил этади: дарс жадваллари ва мактаб укув тарбия ишларининг ҳисоботини тузади.

Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишларни ташкилотчиси синфдан ва мактабдан ташқари ишларни, уқувчиларнинг ижтимоий фойдали меҳнатини ташкил этади, синф раҳбари уқитувчилар оталик таълимотлар тугарак раҳбарларига тарбия ишларини ташкил этишда ёрдам беради: директорнинг укув ишлари бўйича уринбосари синф раҳбарлари етакчи ота-оналар комитет мактаб активлари билан биргаликда тарбиявий ишларнинг комплекс ишларини режасини ишлаб чиқариш. Синфдан ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ташкилотчиси мактаб директорини уринбосари ҳусусида иш олиб боради.

Етакчи активлар фаолиятига рахбарлик килади. Мактабда синфларни комплектли ҳақидаги масала энг муҳим масалалар. Синфларни комплектлашда болаларнинг тайёргарлик даражаси, иши турар жойи бир-бирига яқин турадиган болалар бир синфга ёзилади. Угил ва киз болаларнинг миқдори тенг булишига катта аҳамият бериш лозим.

Мактабга рахбарлик қилишнинг энг муҳим томони укув тарбия ишларини назорат қилиш ва текшириш, директор ва уринбосаларини уқитувчи ишини системали назорат қилиш унинг масулиятини оширади. Мактаб раҳбарларини камчиликларини уз вақтида аниқлаш ва тузатиш ишдаги афзалликларини янада ривожлантиришга қумаклашади. Етук тажриба туплам ва уни тарқатишга ёрдам беради. Мактаб практикасида мактаб ички назоратининг бир-неча формалари уқитувчиларнинг дарсларга кириш кантрол ёзма ишлари олиш синф хоналарини, дафтарларини, кундаликларини текшириш ва бажариш директор ва укув ишлари уринбосари дарсларга системали режали ва мақсадга мувофиқ кириб туриш лозим. Мактабда таълим тарбия ишларини ягона режа асосида ташкил қилиш ва олиб бориш тугри бошқарув услубнинг ажралмас қисмидир. Ҳар бир бошқарув жамоаси фаолиятида муайян тизими булиши шарт. Чунки аниқ шароит ҳолат ва вазиятни кучайиши бутун мактаб жамоаси олдида турган вазифалар билан боғлиқдир.

Шунингдек бу мактабда тартиб интизомни йўлга қуйишда алоҳида аҳамият касб этади. Умумий таълим мактаблари учун шартли равишда қабул қилинган иш режалари мавжуд. Улар қуйидагича:

1. Мактабнинг маълум истикболи даврига мулжаллаб (бир ярим) 1,5 йиллик учун тузиладиган иш режаси. Буни мактабни истикболи иш режаси деб аталади.

Бунда мактабнинг маълум давридаги укув моддий ва техника баъзаси мактаб қурилиши уқувчи ва уқитувчилар сони, синфлар сони укув кабинетларининг сони кабилар турли рақамлар асосида қурсатилади.

2. Мактабнинг бир укув йилига мулжаллаб тузиладиган иш режаси масқур режа мактабнинг истикбол иш режасининг шу укув йилига тегишли олган ҳолда тузилган. Мактабнинг бир укув йилига мулжалланган иш режасини мактаб иш турлари асосида ишланади.

3. Мактабнинг жолрий иш режаси мазкур режа мактабнинг бир укув йилига мулжаллаб тузилган иш режаси асосида ишланади. Бу режа туркумига мактаб директори ва уринбосарларнинг бир укув йилига мулжаллаб тузадиган иш режалари мактабда фанлар буйича ташкил этилган методик бирлашмаларнинг иш режалари.

- Синф раҳбарларининг иш режалари.
- Фан тугараклари ва уни узайтирилган группа раҳбарларининг иш режалари.
- Мактаб кутубхонасининг иш режалари-мактаб устахонасининг иш режалари.
- Мактаб ота-она комитетининг иш режалари:
- Мактаб врач ва хамшира иш режаси.
- Хар бир бошлангич ва фан уқитувчисининг кундалик дарсини утказиш режаси каби режалар

мактабнинг жорий режалар тузишдан урин олади.

Режани тугри тузиш билан иш битмайди. Ишнинг муваффакиятли шу режани кандай усулда амалга оширишда унга белгиланган тадбирларни хаётга тадбик этиши мухоратига куп жихатдан богликдир. Мактаб режасини амалга оширишда куйидагилар мухим ахамият касб этади.

1. Юкори ташкилотлари халк таълим булимлари ва мактабга якин булган турли муассасалар билан мустахкам алока урнатилганлиги;
2. Бошқариш ва раҳбарлик ишига билимдон, ута халол, ишбилармон ва яхши мажбурий кобилиятга эга булган педагог ходимлар жалб этилганлиги.
3. Кадрлар уртасида иш таксимотининг тугри ташкил этилганлиги;
4. Раҳбарлар ходимлардан тортиб энг куйи ижарасигача умумий режадан келиб чикадиган шахсий, жорий иш режасини тузиб шу асосида юритиш.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Болалар тарбияси кандай ташкилий ишларда амалга оширилади?
2. Мактаб раҳбарлари ва уқитувчилар олдида турган энг мухим вазифалар
3. Умумий таълим мактаблари учун кабул килинган иш режаси кандай?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Мактаб жамоаси, халк маорифи, яккабош ва коллегиялик принципи, илмийлик принципи, директор фаолияти, иш режаси.

АДАБИЁТЛАР

1. И.А.Каримов Ўзбекистоннинг уз истиклол ва тараккиёт йули Тошкент 1992 й.
2. А.К.Мунавваров. Педагогика . Тошкент Уқитувчи., 1996 й.
3. И.В.Зимин, М.И.Конданов. Н.И.Соцердатов. Мактабшунослик. Уқитувчи нашриёти. 1997
4. С.П.Баранов, Л.П.Болотина, В.А.Сластенин Педагогика 1990
5. И.Й. Турсунов, У.Н.Нишоналиев. Педагогика курси. Тошкент. Уқитувчи. 1997 й.

Мавзу № 30: ПЕДАГОГ ЖАМОА ФАОЛИЯТИНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Р Е Ж А

1. Мактаб директори ва Педагогика жамоаси.
2. Директор ва уринбосаларининг вазифалари
3. Мактаб кенгаши таълим ва тарбия ишларига Рахбарликнинг юкори органи
4. Мактаб директорининг хамкорликдаги ишлари

1. Мактаб директори ва Педагоглар жамоаси

Мактаб директори мактабнинг асосий рахбари ва педагоглар жамоасининг етакчиси ҳисобланади. Мактаб директори мактабда бўлаётган ҳамма ишлардан хабардор бўлиб туради. Шунингдек, бу ишларни таҳлил қилиш ва натижаси ҳақида фикр юритади. Педагоглар жамоасини етакчиси ҳисобланган мактаб директори жамоада уртага қуйилган ҳар қандай муамони ҳал қилиш йулларини ахтаради.

Мактабга рахбарлик қилишнинг энг муҳим томони укув-тарбия ишларини назорат қилишдир. Директор ва уринбосарларининг укувчининг ишини системали назорат қилиш, унинг маъсулиятини оширади, ишдаги афзалликларни янада ривожлантиришга қумаклашда, илгор тажриба туплашга ёрдам беради.

Директор ва уринбосарлари болалар билан олиб бориладиган укув ва синфдан ташқари ишларнинг барча формаларига рахбарлик қиладилар ва текшириб турадилар.

Директорнинг ташкилотчилик ишидаги етакчилик роли барча педагогларни укувчилар ва ота-оналар жамоаларини бошқариш ишига жалб қилиш, уларнинг қуч гайратини жамоа фикрлари ва ишга мувофиқлаштириш, уларни ижодий фаолият жараёнига тортиш, алоҳида бугинлар уртасида алоканинг таъсирчан системасини яратиш ҳар қандай жамоада ҳам мавжуд бўлган барча резервларни ҳаракатга келтириш, ташаббусни бутун чоралар билан рағбатлантириш ҳақиқий меҳнат мусобақаси руҳини қуллаб қувватлаш, маънавий қадир ятларни жамлаш, системанинг аҳолини мумкин қадар олдиндан қура билиш ва унинг моделини яратиш, фаолият натижаларини олдиндан айтиб бериш ва педагогик фаолиятнинг кенг муҳим масалалари юзасидан умум мактаб жамоаси аъзоларига йул-йуриқлар беришдан иборат.

Буларнинг барчаси рахбарнинг чуқур назарий билим, ташкилотчилик қобилиятини, кенг қуламда фикрлай олиш, жамоада муаян психологик қайфият қулай ахлокий психологик муҳит яратишни талаб қилади.

Педагоглар жамоасининг жамоат ташкилотлари ва бошқарувнинг коллегия органлари таркибига педагоглар кенгаши, укутувчилар ва синф рахбарлари метод бирлашмалари, ота-оналар комитети қиради.

2. Директор ва унинг уринбосарларининг вазифалари

Директор мактабга бевосита рахбарлик қилади. Унинг фаолияти мактаб уставий билан белгиланади, мактаб директори маънавий етуғлиги, юкори педагогик маданияти ва одоби билан ажралиб туриши лозим. У мактаб ишларини ташкил этишнинг назарияси ва практикасини жуда яхши билиши укувчиларга нисбатан назокатли ваталабчанг бўлиши жиддий, ижодий тажрибасини қура биладиган, қамчиликларини мохирлик билан олдини оладиган ёш укутувчилардан уз ёрдамини аямайдиган педагогик бўлиши лозим.

Мактаб директори қадирларини тугри танлаб ва жойга қуйишни таъминлайди, ходимларни маънавий даражаси ва малақасини ошириш учун зарур шароитларни яратади, укувчилар билимининг сифати, уларнинг йуналиши, синфнинг ва мактабдан ташқари ишларнинг мазмуни ва ташкил этилиши устидан рахбарлик қилади.

Укувчиларнинг меҳнат тарбияси ва уларни касибга йўллаш ишларини ташкил этади, мактаб ходимлари орасида вазифаларни тақсимлайди. Уларни бажарилишини кузатади, мактаб иши ҳақида ҳисобот беради.

Директорнинг укув тарбия ишлари бўйича уринбосари, укув тарбия жараёнини тугри ташкил этилиши, укув режаларининг бажарилиши, уқитиш ва укувчилар билимнинг сифати учун жавоб беради. Мактабнинг укув, тарбия ишларининг йўлга қўйилганлиги, укувчиларнинг укув ишини тартибга келтиради.

Мактабда методик ишларни ташкил этади, дарс жадваллари ва мактаб укув тарбия ишлари ҳисоботини тузади. Синфда ва мактабдан ташқари тарбиявий ишлар ташкилотчиси мактаб директорининг уринбосари ҳукукида иш олиб боради.

Директор ва уринбосарлари, укувчиларни ишини системали назорат қилиши унинг маъсулиятини оширади, мактаб раҳбарларига камчиликларни ўз вақтида аниқлаш ва тугатишга, ишдаги афзалликларни янада ривожлантиришга кумаклашади.

Директор ва унинг укув ишлари бўйича уринбосари дарсларга системали, планли ва мақсадга мувофиқ кириб туриши лозим. Дарсга киришга тайёрланиб, унинг мақсадини аниқ ўйлаб қўйиш керак. Дарсларни кузатиш ҳамма вақт ҳам болаларни билим даражалари ҳақида тулик тасаввур бераолмайди, шунинг учун директорнинг ўзи болалардан утилган материални сураши, уларга контрол иш бериши, уларнинг дафтарлари ва кундаликларини текшириш лозим.

Мактаб кенгаши-таълим ва тарбия ишларига раҳбарликнинг
юқори органи

Мактаб кенгаши таркибига-директор, унинг уринбосарлари, уқитувчилар, тарбиячилар врачлар, кутубхоначилар, бош етакчи, ота-оналар кенгашининг райислари қиради.

Мактаб кенгаши қабул қилган айрим қарорлар мактаб учун ҳам, директор учун ҳам мажбурий ҳисобланади. Укувчиларни синфдан-синфга қучириш, тугараклар, студиялар, клуб ва укувчилар бирлашмалари режаларини муҳофаза қилади, рағбатлантириш ва жазолаш, 9 йиллик маълумот ҳақида шаходатнома, ўрта мактабни тугатганлигини ҳақида аттестатлар бериш масалалари, мактабдан чиқариш ҳақидаги қарорларни қараб чиқади.

Мактабларда уқитувчиларнинг метод бирлашмалари ташкил этилади бу бирлашмалар уқитувчига ўзининг гоёвий, назарий даражасини ошириш болаларга таълим-тарбия бериш, янада такомиллаштирилган методлари ва усуллариини энг яхши уқитувчилар ва тарбиячиларнинг тажрибаларини эгаллаб олиш, фан ютуқлари, психология, педагогика ва методика, илмий оммабоп адабиётлар таништириб, боришга даъват этилгандир.

Метод бирлашмаларнинг аъзолари укув материалини биргаликда режалаштирадилар, кантирол иш натижаларини таҳлил қиладилар.

Мактаб директори, партия ва қасаба уюшмаси ташкилотларининг энг муҳим вазифаларидан бири, уқитишнинг маънавий даражасини, уқитувчиларнинг педагогик маҳоратини ошириб бориш, укувчиларнинг мустақил билим олишлари учун шароит яратишни таъминлашдан иборат.

Мактаб режасида уқитувчиларнинг малакасини оширишнинг қуйидаги турформалари назарда тутилиши лозим. Методик семинарлар ва предмет комиссияларининг ишлари, ёш уқитувчиларга ёрдам бериш, мустақил билим олиш учун шароит яратиш, илгор тажрибани умумлаштириш ва жорий қилиш.

Малака ошириш билан уқитувчиларнинг малакасини ошириш институтлари шугилланади.

Мактаб директорининг ҳамкорликдаги ишлари
(Оталик ташкилот, олий ва ўрта махсус ҳунар-техника билим
юртлари)

Мактаб жамоаси оталик ташкилот билан ҳам биргаликда иш юритади. Оталик ташкилотлар мактабда содир бўлган муаммоли вазиятдан қутқаради. Шу билан бирга укувчиларнинг таълим-тарбияли бўлишида жуда катта рол ўйнайди.

Мактабда болалар таълим-тарбия олиш билан бирга ўз кизикишларини намоён қиладилар. Уларнинг кизикишларига қараб, мактаб жамоаси укувчиларни ҳаётга тайёрлайди.

Мактаб директори, қорхоналар, ҳунар-техника билим юртлари ва олий укув юртлари билан муштакам алоқадор бўлиши зарур. Айтайлик бир укувчи накошлик саънатиға кизикади, шу вазиятда

директор укувчини накошлик сирларини ургатувчи хунар-техника билим бртига жунатиши керак. Урта махсус хунар-техника билим юртига 9-синфни битирган укувчилар қабул қилинади. Уларни барчаси умумий таълим мактабларидаги тенгдошларидан фарқи равишда муайян мақсадга қаратилган, ишчи қасбини эгаллашга йуналтирилган бўлади.

Ватанимиз Мустиқил бўлганидан сунг маориф соҳаси анча муаммоли бўлиб қолди. Шунга қарамасдан Президентимиз И.А.Қаримов Маориф соҳасига эътибор қаратди. Қатта узғаришлардан бири Олий ва Урта укув юртларига қириш имтиҳонларини тест усули билан қабул қилинадиган бўлди. Тест усулини утқазиш мураккаброкдир. Шунинг учун мактаб маъмурияти қандай қабул утқазилаётганлигидан укувчиларни доимо ҳабардор қилишлари шарт.

Мактабни турли хил қорхона-заводлар оталикка олган бўлиши мумкин бундай вазиятда укувчилар еталиқ ташкилот билан танишиб турадилар. Болаларнинг қизикшларига қараб. бу ташкилотлар ишлаб қикаришга болалар ҳам қатнашишлари мумкин.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Директор, уринбосари, мактаб қенгаши, метод бирлашма, мактаб режаси, семинар, оталиқ ташкилотлари.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Мактабда директорининг урни?
2. Мактаб қенгаши тарқибига қимлар қиради?
3. Мактаб жамоаси ва оталиқ ташкилот
4. Мактабда укув-методик ишларни ташкил этиш.
5. Бошланғич синф метод бирлашмаси ҳақида

АДАБИЁТЛАР

1. И.А.Қаримов. Ўзбекистоннинг уз истиклол ва таракқиёт йули. Тошқент 1992
2. П.Фролов. Ёш мактаб директори. Москва. 1998
3. С.Баранова, Л.Болотина, В.Сластенин. Педагогика. Тошқент 1998
4. Педагогика институтлари учун дарслиқ. Педагогика. М.1979
5. Ўзбекистон Республикаси Урта умумий Концепцияси. Халқ таълими. 1992, 2-сон

Р Е Ж А

1. Педагогика илмининг бахси, мақсади ва вазифаси.
2. Педагогика тарихи илмининг илмий назарий ва миллий асослари
3. Педагогика тарихи илмининг манбалари мазмуни, асосий булимлари.

1. Педагогика илмининг бахси, мақсади ва вазифаси

Педагогика тарихи қадим замонлардан тортиб ҳозирги кунгача бўлган турли тарихий даврларда тарбия мактаб ва педагогика назарияларини тараққиётини урганди. У синфий жамиятдаги тарбия назарияси ва практикасини синфий моҳиятини чекланганлигини прогрессив педагогик назарияларнинг реакцион назариялар билан курашни тарбия назарияни ва практикасининг тараққиётидаги тарихий қонуниятларини очиқ берди.

Ёш авлодни ўтмишда тарбиялаш ва ўқитиш назарияси билан практикасининг қандай тараққий қилиб келганлигини билмай туриб ҳозирги жамиятда ёшларни мустақиллик руҳида тарбиялаш масалаларини илмий равишда ҳал қилиб бўлмайди. Тарбия ва таълим назарияси ҳамда практикасини тархий даврлардаги ривожланиши ПЕДАГОГИКА ТАРИХИДА урганилди.

Тарбиянинг илк шакллари ибтидоий жамият давридаёқ пайдо бўлган: Кекса авлод меҳнат жараёнида ортирган тажрибаларини ёш авлодга ўргатишга ҳаракат қилган. Қулдорлик тузуми даврида ШАРҚДА тарбияга оид турли педагогик қарашлар вужудга келди.

Демократик, Платон, Аристотел ва бошқалар қадимги юнон философлари асарларида тарбиянинг мақсади вазифаси мазмуни ва воситалари ҳақида фикрлар билдирилган.

Қадимги юнон философларини тарбияда этика ва психологик бирлиги принципларига таяниш ақлий, ахлокий ва жисмоний бирлиги тугрисидаги ғоялари педагогик тафаккурнинг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга бўлган.

Феодализм жамияти даврида таълим тарбия ишлари ҳукмрон феодал тузуми ва диний мафкура мақсадига қаратилди. Хусусан урта Осиёда тасаввуф маслагининг реакцион шакллари мактаб ва мадрасаларда қатта таъсир қурсатди. Таълим-тарбия соҳасида икки оқим вужудга келди. Биринчи оқим Ғазолий, Аҳмад Яссавий, Сулаймон, Боқиргоний қабилар мадрасаларда аниқ фанлардан таъким берилишига қарши турдилар.

Иккинчи оқим дунёвий таълимни илгари сурди. Бу оқимнинг моҳияти Ал-Ҳоразмий, Абу-Райхон Беруний, Фаробий Абу Али Ибн Сино Улугбек, Низомий. Ганжавий, Носир, Хусрав, Саъдий, Умар Хайём, Алишер Навоий қабил мутафаккирлар фаолиятдан намоён бўлди.

Булари тиббиёт, математика, музика, адабиёт, география, математика қабил илмлар билан ёш авлодни тарбиялаш фикрини олға сурдилар.

Хусусан Фаробий инсоннинг маънавий етук ва мукаммал бўлиши учун жисмоний ақлий эстетик ва ахлокий тарбияни биргаликда олиб бориш зарурлигини қайд этди. Шарқ мутафаккирлари инсон ақл орқали ҳар қандай билимни эгаллашга қодир эканлигини таъкидладилар ва инсон қобилиятига қаттиқ ишондилар.

"Қалила ва Димна", да шунингдек Қайқавусни "Қобуснома", Низомул мулкнинг "Сийёсатнома", Носир Хисравнинг "Саодатнома", "Рушнонома" Юсуф Хос Ҳожибнинг "Қутадиғу Билиг", Маҳмуд Қошқарийнинг "Девоний Луготит-Турк", Аҳмад Юғнакийнинг, "Ҳиббат ул ҳақойик", "Алишер Навоийнинг "Маҳбуб-ул қулуб" асарларида илгор педагогик-қарашлар ҳам ифодаланган.

Инсонни тарбиялашни яхлит назарияси бўлган педагогика тарихи чек мутафаккири Я.К.Коменский номи билан боғлиқ. Коменский Европа тарбиясини умумлаштириб таълим ва тарбиянинг асосий масалаларини ишлаб чиқди. Синф дарс таълими системасини яратди. кейинчалик инглиз философи Д.Локк, француз материалистлари А.Гервеци, Д. Дидро, Ж.Ж.Руссо ва бошқалар педагогика фанини илгор қоялар билан бойитдилар. Ўзбекистонда педагогикани ташкил топиши ва ривожланиши Абдулла Авлодний, Ниёзий Хусайнхон, А.Ибодиев, И.Раҳматуллаев, Абдуқодир

Шакурий, Кори Ниёзий, О.Шарофиддинов, Р.Уринбоев, Ф.Эргозиев каби педагог ва олимлар номи билан боғлиқдир.

II. Педагогика тарихи илмининг илмий, назарий ва миллий асослари

Утмишда прогрессив педагоглар ва атокли мутафаккирлар педагогикага доир муҳим фикрларни айтиб қолдирганлар, буларни урганиш педагогика тафаккурини ўсишига, педагогик маданиятини ўсишига имкон беради.

Қуйида баъзи педагогларни назарияларини қараб чиқамиз. Буюк Славян педагогик Ян Амос Коменскийнинг фикрига тарбия назариясини ўқ вазифаси бор: Ўзини, тевақал атрофидаги оламни билиш (ақлий тарбия), ўқ ўзини бошқариш (ахлоқий тарбия) ва ҳудуди танишга интилиш (диний тарбия).

Коменскийнинг ўрта аср педагогларидан бу масалада фарқли шуки, ўқ биринчи вазифани ҳал қилинишини жуда муҳим деб ҳисоблади.

Коменский тарбияни ролига жуда юксак баҳо берди. Инсон дейди ўқ - фақат тарбия туфайлигина инсонга айланади, инсонга ўқ тарбияланишига энг қулай ёшда бўлганида, яъни болалик чоғида тарбия берилиши лозим.

Тарихий тараққиёт давомида турли мамлакатлар ва халқлар жаҳон педагогика тарихи ривожланишига катта ҳисса қўшдилар. Бу борада юнон олимлари Арасту, Платон. Демокрит, каби олимлар ўқ фикрларини баён этдилар. Айниқса, уларнинг инсон қамолотидаги назарий қарашлари, тарбиянинг ролига берган катта аҳамиятлари педагогика тарихи назариясини, яратишда асосий замин бўлиб хизмат қилади.

Швейцариялик буюк педагог И.Г.Песталоцци элементар назариясини яратди. Ўнга қўра тарбиялаш энг оддий элементлардан бошланиб, эста секин тобора мураккаброк даражага қўтарилиб бориши лозим.

Песталоццининг элемент таълим назарияси жисмоний тарбияни ахлоқий ва эстетик тарбияни ҳамда ақлий тарбия ва ўқитишни ўқ ичига олади.

Мутасилликка эришганимиздан сўнг ўзимизнинг миллий ўрф-одатларимиз қадриятларимизни фойдаланишга қенг йўл очилди. Шунингдек педагогикада ҳам ёшларни қамол инсон бўлиб етиштирилишида муваққил Ўзбекистонни муваққиллигини муваққамлаш ўқун барча ишларни сидқидилдан бажаришга қиришилди. Яъни педагогикада ўзимизнинг миллий асарлар Қўрони Қарим, Ҳадис президентимиз. И.Қаримов асарларидан фойдаланишга имқоният яратилди.

Чўнки уларда таълим тарбияни юқори қўққилларини қўриш мўқкин.

Масалан: Қўроннинг Оли-Имрон сўрасида "Қишиллардаги баҳиллик, очқўзлик, сифатлари қўраланиб, уларни саҳий адолатли олийжаноб бўлишга қакиради.

Чўнончи ҳадисларда ҳам таълим тарбияни ҳамма томонларини қўришимиз мўқкин. "Илми Ҳитойдан қўриб бўлса, ҳам ўрган" "бешикдан қабргача илм изла" қаб ҳадисларни илми қанчалар қўдратга эга экани ўқ туфайли инсон буюқ даражага етишиб жамиятда ўқ ўрнини топишини энгласак "Саломлашишни одат қилинлар, зеро ўқ бир-бирларинга муваббатларингни зиёда қилур" ҳадисида инсоннинг юксак одоб аҳлоқ эгаси эканлигини олий белгиси саломлашиш ҳақида фикр қўритилиб ўқ орқали инсонларни бир-бирига бўлган меҳр-муваббати ортиши яққол ифодаланади.

Биз таълим тарбия беришда ўзимизни ўзлигимизни англашда аввало миллий маънавий дўрдоналаримиздан фойдаланиш зарурдир. Бўлар бизга миллий асос бўлиб хизмат қилади.

Қадимий Туркистон жаҳонга Қўзизода Рўмий, Ўлугбек, Лўтфий, Ҳайдар Ҳоразмий, А.Навойи, Бобур - сингари алломатларни етқазди.

Қолаверса, уларнинг аҳлоқ одобга оид қарамлари, педагогика фанлари бўйича таълимоти бўтун жаҳонга ўрнақ бўларни маъно ва мазмун қасб этган.

Педагогика тарихнинг илмий, назарий ва миллий асосларини пўхта ўрганиш ўқитувчиларнинг фақат педагогик маданиятини оширибқина қолмай, балки шу билан бирга, ўнга педагогик маҳоратни эгаллашга ёрдам беради.

III Педагогика тарихи илмининг манбалари, мазмуни асосий бўлимлари.

Педагогика тарихи манбалари қуйидагилар: халқ маорифи ҳамда масалаларига доир архив материаллари: қадимий ёзма адабиётлар тарбия ва таълим масалаларига доир қадимий қўл ёзмалар

эълон килинган расмий материаллар (конунлар) лойихалар циркулярлар, хисоботлар, докладлар ва шу кабилар дарсликлар ва укув кулланмалари программалар вав мактаб ишининг характерловчиси бошка материаллар. Атокли педагогларнинг асарлари умумий ва педагогик матбуот.

Президент Каримов асарлари.

Педагогика тарихи маданият тарихи билан чамбарчас боғланган. Тадкикотчи тарихий педагогика масалаларини ишлаб чиқишда гражданслар тарихи, фалсафа, тарихи, маданият тарихига адабиёт тарихига доир манбалардан ва турли асарлардан, шунингдек мемуарлар ва бадиий асарларни айниса педагогикага доир қарашлари педагогикага тарихида ёритилган авторларнинг (масалар Ф.Рабле, Ж.Ж.Руссо, Л.Н.Толстой, А.Навоий, М.Кошкарый, Юсуф Хос Хожиб.ю Ал-Хоразмий ва авторларни) мемуарлар ва бадиий асарларида ҳамда мактаб оила тарбияси ва шу кабилар тасвирланган бадиий асарлардан ҳам фойдаланилади. Педагогика тарихини урганиши уқитувчининг педагогик маданиятини оширибгина қолмайди. Балки шу билан бирга унинг педагогик маҳоратини эгаллашига ҳам ёрдам беради. Уқитувчи ўқитишнинг энг яхши тажрибаларини урганади. Ўқитиш тажрибасининг бу талхитда ижодий уқитувчининг қундалиқ фаолиятида ердам беради.

Педагогикани пайдо бўлиши ва таракқиёти тарихи мактаб ва педагогикани таракқиёти тарихи уқитувчига педагогикани энг муҳим масалаларни қурсатиб беради. Мактабнинг умумлантирилган тарихий тажрибасини баён қилади ва уқитувчини бевосита амалий фаолиятга тайёрлайди. Олий укув юртлирида педагогика тарихи қурси 3 асосий иборат:

1. Чет элдаги мактаб педагогика тарихи.

2. Ўлуг октябр Социалистик революциясигача қадар Россиядаги мактаб ва педагогика тарихи.

3. СССР даги ва бошка социалистик мамлакатлардаги мактаб ва педагогика тарихи.

Педагогика тарихининг ҳар қайси бўлими асосан гражданлар тарихида қабул қилинган тартибдаги даврларга бўлишга мувофиқлаштириб давлатларга тақсимланди.

Чет элдаги мактаб ва педагогика тарихида ибтидоий қамиятдан тортиб Капиталистик мамлакатлардан XX - аср урталаригача бўлган халқ маорифи мактаб аҳволи шунингдек буюк педагоглар: Я.А.Коменский, Ж.Локк, И.Г.Писталоццин, И.Гербарг, А.Дисторвег, К.Маркс, Ф.Энгельс қамии педагогларнинг фаолияти ва педагогика соҳасидаги қарашлари урганилади.

Ўлуг октябр Социалистик революциясига қадар Россияда мактаб ва педагогика тарихида феодализмдан бурунги даврдан то 917 йил (Ўлуг октябр социалистик революциясигача) бўлган даврни ўз ичига олади. Унда Россиядаги мактаб ва педагогика шунингдек В.Г.Белинский, А.И.Гелсин, Н.И.Порогов, Н.Г.Чернышевский, Н.А.Добролюбов, К.Д.Ушинский қамии педагогларнинг фаолияти ва педагогик қарашлари ёритилади.

СССР ва Социалистик мамлакатларда мактаб ва педагогика тарихи бўлимида 1917 йилдан бошлаб 1958 йилгача бўлган даврда маориф ва тарбияни социалистик мамлакатларда қай ҳолатда ривожлангани ёритилган. Мустақилликка эришганимиздан сунг президентимиз И.Каримов таълим тарбияга алоҳида эътиборни қаратди ва кадрлар тайёрлаш ва таълим тугрисидаги қонунлар қабул қилиб мустақил Ўзбекистонни ривожланишига ҳисса қушувчи ёшларни етарли таълим олишларига шароит яратиб берди. Ҳозирда ёшларимиз ўқ қилимлари бўйича чет элларда таълим тарбия олмоқдалар.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Педагоглар илмининг маҳсад ва вазифалари

2. Таълим тарбия соҳасининг илмий ва диний асослари

3. Педагогика тарихи илмининг манбалари мазмуни ва бўлимлари

4. Мустақилликдан сунг педагогика фанининг юксалиши.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Педагогика тарихи, философия, этика, психология, ақлий, ахлоқий ва жисмоний бирликлар, тафаккур, диний мафкура, инсон, таълим, тарбия, педагог.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. М.Ф.Шабаета. Педагогика тарихи. Т.1996 5-6 б., 7,189, 386 б.

2. Педагогика қурси. Баранов Т.1990 й.

3. Педагогика. Мунавваров. Т.Ўзбекистон 1996 й.

4. Педагогика тарихи. К.Хошимов, С.Нишонова. Т. 1996 й.
5. Узбек совет энциклопедияси. Т. 484-486 б.

РЕЖА :

1. Ватанамизда хонликларнинг пайдо бўлиши ва унинг ижтимоий ақибатлари.
2. Хонликлар даврида таълим ва маърифат масалалари.

XV асрнинг охири ва XVI аср бошларида Мовароуннахрда 150 йил ҳукумронлик қилган теурийлар сулоласи инкирозга учради. Унинг урнига Шайбонийхонлар(1451-1510) Мовароуннахрда қучли марказлашган давлат барпо этилар. Бирок уз аро низо, уришлар авж олди. Аввало, Бухоро, Хоразм, XVIII аср охирига келиб Кукон хонлиги қарор топди. Хонликлар уртасидаги уришлар мамлакатни маълум даражада ҳароп қила бошлади, фан, маданият, таълим соҳасида тургунлик юз берди. Шунга қарамай фан, маданият ва таълим соҳасида маълум силжишлар қузатилади.

Бу даврда Хофиз Танишнинг "Абдуллонома", Султонали Самарқандийнинг "Дастур ал - илож", Мухаммад Юсуфнинг "Таҳқиқ ал-хумайёт", "Зубайдат ул - қахоллин"асарлар юзага қлди. Шоир, адиблардан Бобир, Солих, Мажлисий, Ҳасан Насорий, Биноий, Восифий, Убайдий, Гойиб Самарқандий барақили ижод этган. Мухаммад Баҳийнинг "Субхонқулинома", Мухаммад Амин Бухорийнинг "Убайдуллонома", Мухаммад Вали Самарқандийнинг "Масқираул асқоб", Суфи Аллаер, Бобораҳим Мақрабларнинг асарлари вуқудга қелди.

Бу даврнинг узига ҳос томонларидан бири ижтимоий ҳаётнинг барқа соҳаларида ислом ақидалари ҳуқумрод эди. Турмушда ҳам, оилада ҳам, ҳар бир қиши ахлоқида, ҳулқ-атворида диний талабларга риоя этади. Мактаб ва мадрасаларда илоҳиёт таълими ургатилар эди.

Ватанамизнинг хонликлар давридаги таълим тизими ҳақида маълум тасвурга эги бўлиш учун Жаҳон Отин Увайсий ижодида муқожат этамиз.Жаҳон Отин 1796 -1797 йилларда онаси отинлик қилган ҳусусий мактабда дастлаб ердамчи, кейинчалиқ муқтақил равишда уқитувчилик қилган. Қизларга бошланғич таълим берар экан, уларни тарбиялаш, гузал ҳаётга эришишни бирдан-бир йули таълим-тарбия бериш деб ҳисоблади. Бутун умрини анашу ишга бағишлади.

Жаҳон Отин уз шогирдаларида эзгулик, воқодорлик ҳислатларини тарбиялашда адабий жанрлар қистон, муаммо, муашшаҳ қаби усуллардан фойдаланади. Уларда шеърӣ қобилиятлари, зехни уткирлигини чуқурлаштиришда газаллардан қенг фойдаланган.

Маҳаммад Содик Қашғарӣ 1740-1843 "оқоб ас-солихин" (яҳши қишилар оқоби),"Зубдат ал-Масойил" (масалаларнинг қаймоғи),"Дуррал-Музоҳир" (Қумақдошларнинг дурдонаси), "Тазқирон ҳожагон" (Ҳужалар мазқираси) асарлари муаллифидир.

Олимнинг "Оқоб аз-Солихин" асарида инсонга яҳши ҳулқ эғаллаш зарурлиғи ва оқоб қоидаларини эғаллаб олмаса ва яҳши ҳулқ билан оқобли бўлмаса, нафакат узига, балқи бутун дунеге емонлик тарқатади, - деган фикрни асослайди. Инсон оқобини зоҳирий ва ботинийга ажратади. Инсоннинг барқамол бўлиб етишида қундалиқ турмушда зарур оқоб қоидалари: саломлашиш ва руҳсат сураш, мулоқат оқоби, уқлаш ва йул юриш оқоби, суҳбат ақлининг узини тутиш, эр-хотин оқоби, тозалиқ ва озодалиқ қоидалари, мезмон қутиш зиёфат ва овқатланиш оқоби, сафар қоидалари содда шаклда баен этилади.

Мунис Хоразмӣ (1788-1829). Шоир, тарихчи олим ва педагог ҳисобланади. Унинг педагогик қарашлари "Саводи таълим" (1804) рисоласида баен этилади. Рисола икки қисмдан иборат. Биринчи қисмида уқувчиларни ҳат машқ қилишга тайергарлик, унга қерақли асқоблар туғрисида баен этилади. Иккинчи қисмда эса, ҳат-машқ қилиш ва унинг усуллари, амал усулида таълим бериш ҳақида фикр қетади.

Билганимча суриб қаламни ҳар ен,
Таълим ишини айлар эрдим осон.
Лекин қунғил ичра эрди бу қон,
Қилсам қарами улуми армон.

Педагог олим уқувчиларга бо", "иун", "мин", "то", "саз", "вов", "ло", "айн", "син"ни қандай ургатиш усулларига алоҳида туҳталади.

Оғаҳӣ (1809-1874) - шоир, тарихчи олим, таржимон, муқаррисдир. Унинг "Риез ул-давла", "Зубадат ул-таворих", "Жомеъ ул-воқес Султонӣ", "Гулшани давлат", "Иқболи Феруз" қаби асарлари бор Оғаҳӣ томонидан Шарифиддин Али Яздӣнинг "Зафарнома", "Қобуснома", "Ахлоқӣ Мухсини" рисоалари узбек тилига таржима қилинган.

Огахий асарларида ешларни илм, касб-хунарни сабоб билан эгаллашга чакиради. Илм эгаллаган одамни икки олами обод булади. Кимки аччик, жажил килиб илм эгаллашдан воз кечса, унинг обруси барбод булади.

Олим улдурким шариатдан тажовуз килмаса,
Гар тожовуз килса, билгил, пешадур алхат анга.
Илмидин бебахра эл холидин билмок истасанг,
Огахий зор холини билгил истишхор анга.

Инсонни вояга етишида, уни комили инсонга айланишида тарбиянинг ролини холис кура билган
Огахий езади:

Килмок била парвариш тикон гул булмас,
Хам тарбия ила зог булбул булмас.
Гар асли емонга яхшилик минг килсанг,
Яхшилик онинг нияти билкул булмас.

Урта Осиё хонликлари даврида узиға педагогик мухит вужуди келдики, ислом акидалари билан дуневий илм, маданият гоёлари, рухонийлар ва дуневий олим, шоирлар уртасида кураш борганини, натижада таълимда узиға хос зиддиятлар булишиға карамай, педагогик фикрларда холислик, инсонпарварлик ҳаракатлари куринади.

Таянч иборалар:

Урта Осиё хонликларининг таълим соҳасидаги сиёсати хусусиятлари, Жаҳон Отин, Муҳаммад Содик Қашгарий, Мунис Ҳоразмий, Огахий амарларида илгари сурилган педагогик гоёлар.

Савол ва топшириқлар:

1. Урта Осиёда хонликларнинг пайдо булишининг ижтимоий-педагогик оқибатлари қандай булди?
2. Шу даврда яшаган алломалар асарларида қандай педагогик гоёлар қутарилди?
3. Жаҳон Отин, Қашгарий, Мунис Ҳоразмий, Огахий асарларини урганинг ва қутарилган педагогик гоёларни асосланг.

Адабиётлар:

1. "Ўзбек педагогикаси антологияси" Т. 1995 йил.
2. К.Ҳошимов, С.Нишонава "Педагогика тарихи" Т. 1995 йил.
3. Х.Абдуллаев "Энтопедагогика" 161-168 бетлар.

Р Е Ж А :

1. Мовароуннахрни араблар томонидан босиб олинishi ва таълим-тарбия мухити.
2. Ватанимизда дуневий педагогика гоёлари ва унинг намоёндалари.
3. Ватанимизда диний педагогик гоёлар ва уларнинг намоёндалари.
4. Уйғониш даври таълим тизими.

Мовароуннахр (икки даре оралиги ёки дарё орқасидаги жой) VIII асрда араблар томонидан босиб олинган, халқимиз маънавий ҳаётида жиддий узғаришлар содир бўлди. Исломи дини улқамиз ижтимоий маънавий ҳаётида ҳукмрон мафкура ролини ўйнай бошлади.

Исломи динини халқимиз ижтимоий-маънавий тақомилидаги ролига турли қарашлар мажуд:

1. Исломи дини ва араблар истелосини халқимиз маънавий ҳаётидаги таъсирни идеаллаштириш. Бундай қараш "Авесто" ва "Авесто"га ҳақиқат тарихини яхши билмаган ва исломи руҳонийларининг айрим вақиллари томонидан эътироф этилади. Уларнинг фикрича: халқимиз исломга ёвбойи қалокларча турмуш тарзига эга эди, араблар бизга маданият, маърифат олиб қирган.

2. Танқидий асосда ендашув. Овропа, Россия олимлари атеистик (худосизлик) нуқтаи назардан ендашади. Уларнинг фикрича араблар улқамизга жаҳолат, маданиятсизлик, ҳурофатни олиб қелганлар, бойликларни талаган, тинч аҳолига тажавбус қилганлар.

3. Исломи дини ва араблар истелосини таърисини ҳолисона баҳолаш, бундай қараш Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сунг шаклланади.

Исломи дини ва араблар истелоси улқамиз таълим ва педагогик фикрларни таракқиетига қандай таъсир этди?

1. Исломи дини Ватанимизга четдан қириб қелганлиги туфайли халқ уз ихтиери билан уни қабул қилмаган. Натижада халқ манавиятининг барча соҳаларида бирдан ҳукмронликка эриша олмаган.

2. Улқамизда фан ва маданиятнинг уша даврида илғор даражада ривожланганлиги исломи гоёларини сингишга тусқинлик қилган.

3. Ватанимизда узигу ҳос таълим тизими вужудга қелди.

Масалан: таълим- урганиш

мактаб- таълим берадиган одам

мадраса-муддарис қабилар юзага қелди.

Ватанимизда педагогик гоёлар икки йўналишда шаклланди ва ривожланди.

1. Дуневий педагогика - уни асосида юнон олимлари асос солган гоёлар, ҳинд эпослари гоёлари, улқамизнинг узига ҳо маданияти, тажрибалар, ютуқлар турарди. Дуневий педагогика инсонни тарбиятнинг бир қисми сифатида, таълим тарбия билан қамолатга эришади деб ҳисобланади. У яшаётган мухит, уз ҳатти-ҳаракати билан боғлиқ бўлади деб асосланади. Болани ешлигидан қасб-ҳунарга ургатиш лозим деб, одоб-ахлоқи фойдаси туғрисида гоёлар олға сурилади. (намоёндалари) Муҳаммад Мусо ал Ҳоразмий (780-850) Араб халифалигининг маркази Боғдодда илмлар ўйи "Академияни" бошқарган. Академия қошидаги мадрасада мударрислик қилган. Унинг "Астрономияга қиреш", "Уттиз фаслдан иборат астрономия қиреш".

Абу Наср Ал Фаробий (873-950)

Абу Райҳон Беруний (974-1041)

Абу Али Ибн Сино (978-1060)

Ватанимизда XI асрга қелиб еш авлод таълим-тарбияси оид жуда қуп асарлар пайдо бўлди: Низомул Мулкнинг "Сиясатнома", Носир Ҳисравнинг "Саодатнома", Қайковуснинг "Қобуснома", Юсуф Ҳос Ҳожибнинг "Қутағу-билиғ", Аҳмад Юғнақийнинг "Ҳақиқатлар армуғони" қабилар.

Бурҳониддин Зарунжий (1150-?) Марғилон мадрасасида қатта мударрис бўлиб, унинг "Уқувчиларни таълимга йўллашга доир насихатлар" асарида: фаннинг моҳияти ва уни тақомиллаштириш; таълим жараёнида онгли билим олиш; таълимда фанни, уқитувчи шерик ва вазиятни танлаш; фан ва олимларни ҳурматлаш; таълимда уқувчи интилиши, тиришқоқлик, уларни устириш; дарсни бошлаш ва уни ҳажми, дарсни утқизиш тартиби ҳақида, машғулот вақти, таълимда Уқувчини ектириш ва унга насихат қилиш, билимларни эгаллаш ҳақида; таълимда уқувчи ва уқувчининг мувоффақиятини умид қилиш ҳақида; таълимда Ҳудодан қурқиш ҳақида; таълимда уқувчи хотирасини тарбиялаш ҳақида қаби масалалар узига ҳос усулда ҳал этилади.

Олимнинг фикрича, илм эгаллаш аввало уқувчига, уқийтган китобига, билимга нисбатан тиришчок ва чидамли булишни талаб этади. Бир дарсни пухта узлаштирмай, бир китобни тугатмай, бир уқувчида сабоқни ташлаб бошқасига утма. Билимни факат олтига шартига риоя килса пухта эгаллаб оласан: зийраклик, кучли истак, жидам, уқувчи насихати ва етарли вақт,- деб такидлайди.

Махмуд Замахшарий (1074-1144). Унинг илм оламидаги мавқеини олимлар "Хоразм осмонидаги куеш" деб нисбат берганлар. Араб олимларидан бири "Агар Хоразмнинг замахшар кишлогидан чиқкан олим булмаганида биз араблар уз она тилимизни мутлоко билмасдан утиб кетар эдик"-деб езган экан. Замахшарий: тилшунослик, адабиётшунослик, тарих, география, ҳадис илмлари соҳасида асарлар езган: "Грамматика хикматлари ", "Араб тили грамматикаси", "Энг янги лугат", "Ватан ва тоғларнинг номлари"асарларини езган. Бу асарлар бошқа тилларга таржима киллинган. Замахшарийнинг "Нозик хикматлар"асари ешлар тарбияси, устоз-шогирт муносабатлари, оила муаммолари тугрисида.

Демак, уйғониш даврида дуневий педагогика гуллаб яшнаган, таълим-тарбия узига хос йуналишда амалга оширилган

Уйғониш даври диний педагогикаси

Ислом дини асосидаги педагогика:

1. Ислом дини гоյлари, (халифалик) сиесати, маъданияти ва маънавияти таълим-тарбиянинг мазмунини бклгилаб беради.

2. Араб тили давлат, фан, таълим тили эди.

3. Араблар тарихи, адабиети, урф-одатлари мукаддас эди. Уни билиш ва унга риоя этиш хар бир мусулмоннинг бурчи эди.

Номоедалар:

Бурхониддин Маргилоний ар- Риштоний (1121-1195) Машхур фикх илми олими, мударрис булган. Унинг "Илмга киррувчилар учун биринчи асос", "Илмни нихоясига етказувчининг каноатланиши", "Хаж маросими","Фарзлар хакида рисола" асарларида дидактик масалалар талкин этилган. Унинг машхур асари "Ал- хидоя" булиб мактаб ва мадрасаларда иймон, урф-одатлар ва маросимларни ургатиш тугрисида фикр юритилади. Бу асар бутун ислом дунеси мадрасаларида дарслик булган. Форс, Инглиз, Турк, Рус тилларига таржима килинган. Унинг "Фикх соҳалари буйича кулланма" рисоласида ҳуқук, ахлоқ, онглик, Нихик масалалари еритилган.

Шайх Азизиддин насафий (ХIIаср) "Хакикатлар гулшани", "Сунги махсад", "Комил инсон", "Усуллар ва шохлар" асарларида инсон маънавият билан боглик масалар еритилган. Унинг машхур асари "Комил инсон"да шароит, тарикат, маърифат ва хакикатга эришиш йуллари баен этилган.

У "Комил инсон-яхши суз, яхши амал, яхши хулк ва ммаърифат эгасидир. Унинг тили, дили пок, илм ва нияти хам пок булади"- деб езади.

Демак, уйғониш даврида узига хос диний педагогика шакилланган ва ривожланган.

Уйғониш даври таълим тизими: Бу даврда узига хос таълим муассасалари юзага келган. Унинг боскичлари:

1. Бошлангич мактаблар. Бундай мактаблар кишлоқ мажидлари қошида булган. Унинг вазифаси - болаларга савод ургатиш, Куръон ойдларини ед олдириш булган.

2. Мадрасалар. Катта- катта мажидлар қошида булган. Унда уқийдиган талабалар: Катта талабалар, урта талабалар, кичик талабаларга булинган. Мадрасаларда дарс тинглаш ихтиерий булиб, мударрисни талаба танлаган собоқ талабани кониктирмаса талаба бу мударрис олидига бормаи куя колган. Мустакил билим олиш, билимини муддарис олдида намоийиш этиш таълимнинг асосий усули хисобланган.

У еки бу муаммони шарихлаш мударриснинг вазифаси хисобланган.

3. Кори хоналар.

4. Кизлар (отин бибилар) мактаби.

Таянч иборалар:

1. Мовароуннахрни араблар томонидан босиб олиниши;

2. Авесто, Абу Наср Фаробий, Беруний, Ибн Сино, Бурхониддин, Зарундий, Махмуд Замахшарий, Маргилоний, Насафий.

Савол ва тошшириклар:

1. Уйғониш даврида мактаб, таълим-тарбия.

2. Ислом дини ва мактаб.

3. Дуневий таълим ва диний таълим.
4. Уйғониш даври мутафаккирлари.
5. Уйғониш давридаги илгор педагогик фикрлар.

Адабиетлар:

1. Сафо Очил, К.Хошимов "Ўзбек педагогикаси антологияси" Т. "Ўқитувчи" 1995 йил.
2. К. Хошимов "Педагогика тарихи" "Ўқитувчи" Т. 1997 йил.
3. О. Хасанова "Педагогика тарихидан хрестоматия" Т. "Ўқитувчи" 1994 йил.
4. А.Хасанов "Педагогика тарихи" Т. "Ўқитувчи" 1998 йил.

1. Мовароуннахрни араблар томонидан босиб олинishi ва таълим-тарбия мухити.
2. Ватанимизда дуневий педагогика гоёлари ва унинг номаёндалари.
3. Ватанимизда диний педагогик гоёлар ва уларнинг номаёндалари.
4. Уйғониш даври таълим тизими.

Мовароуннахр (икки даре оралиги еки даре оркасидаги жой) VIII асрда араблар томонидан босиб олинган, халкимиз маънавий ҳаётида жиддий узғаришлар содир бўлди. Исломи дини улкамиз ижтимоий маънавий ҳаётида ҳукмрон мафкура ролини ўйнай бошлади.

Исломи динини халкимиз ижтимоий-маънавий такомиллидаги ролига турли қарашлар мажуд:

1. Исломи дини ва араблар истелосини халкимиз маънавий ҳаётидаги таъсирни идеаллаштириш. Бундай қараш "Авесто" ва "Авесто"га ҳақ давр тарихини яхши билмаган ва исломи руҳонийларининг айрим вакиллари томонидан эътироф этилади. Уларнинг фикрича: халкимиз исломга ёвбойи қалокларча турмуш тарзига эга эди, араблар бизга маданият, маърифат олиб қирган.

2. Танқидий асосда ёндашув. Овропа, Россия олимлари атеистик (худосизлик) нуқтаи назаридан ёндашади. Уларнинг фикрича араблар улкамизга жаҳолат, маданиятсизлик, ҳулофатни олиб қилганлар, бойликларни талаган, тинч аҳолига тажаббув қилганлар.

3. Исломи дини ва араблар истелосини таърисини ҳолисона баҳолаш, бундай қараш Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сунг шаклланади.

Исломи дини ва араблар истелоси улкамиз таълим ва педагогик фикрларни таракқиётга қандай таъсир этди?

1. Исломи дини Ватанимизга четдан қириб қилганлиги туфайли халқ ўз ихтиёри билан уни қабул қилмаган. Натижада халқ манавиятининг барча соҳаларида бирдан ҳукмронликка эриша олмаган.

2. Улкамизда фан ва маданиятнинг ўша даврда илғор даражада ривожланганлиги исломи гоёларини сингишга тусқинлик қилган.

3. Ватанимизда ўзигу ҳос таълим тизими вужудга қилди.

Масалан: таълим- урганиш

мактаб- таълим берадиган одам

мадраса-муддарис қабилар юзага қилди.

Ватанимизда педагогик гоёлар икки йўналишда шаклланди ва ривожланди.

1. Дуневий педагогика - уни асосида юнон олимлари асос солган гоёлар, ҳинд эпослари гоёлари, улкамизнинг ўзига ҳоқ маданияти, тажрибалар, ютуқлар турарди. Дуневий педагогика инсонни тарбиятнинг бир қисми сифатида, таълим тарбия билан қамолатга эришади деб ҳисобланади. У яшаётган мухит, ўз ҳатти-ҳаракати билан боғлиқ бўлади деб асосланади. Болани ёшлигидан қасб-ҳунарга ургатиш лозим деб, одоб-ахлоқни фойдаси тутғисида гоёлар олға сурилади. (намёндалари) Муҳаммад Мусо ал Ҳоразмий (780-850) Араб халифалигининг маркази Боғдодда илмлар ўйи "Академияни" бошқарган. Академия қошидаги мадрасада мударрислик қилган. Унинг "Астрономияга қиреш", "Ўттиз фаслдан иборат астрономия қиреш".

Абу Наср Ал Фаробий (873-950)

Абу Райҳон Беруний (974-1041)

Абу Али Ибн Сино (978-1060)

Ватанимизда XI асрга қелиб ёш авлод таълим-тарбияси оид жуда қуп асарлар пайдо бўлди: Низомул Мулкнинг "Сиясатнома", Носир Ҳисравнинг "Саодатнома", Қайковуснинг "Қобуснома", Юсуф Ҳос Ҳожибнинг "Қутагу-билиг", Аҳмад Юғнақийнинг "Ҳақиқатлар армуғони" қабилар.

Бурҳониддин Зарунжий (1150-?) Марғилон мадрасасида қатта мударрис бўлиб, унинг "Ўқувчиларни таълимга йўллашга доир насихатлар" асарида: фаннинг моҳияти ва уни такомиллаштириш; таълим жараёнида онгли билим олиш; таълимда фанни, ўқитувчи шерик ва вазиятни танлаш; фан ва олимларни ҳурматлаш; таълимда ўқувчи интилиши, тиришқоқлик, уларни ўстириш; дарсни бошлаш ва уни ҳажми, дарсни ўтқизиш тартиби ҳақида, машғулот вақти, таълимда Ўқувчини ёктириш ва унга насихат қилиш, билимларни эгаллаш ҳақида; таълимда ўқувчи ва ўқувчининг мувоффақиятини ўмид қилиш ҳақида; таълимда Ҳудодан қурқиб ҳақида; таълимда ўқувчи хотирасини тарбиялаш ҳақида қабил масалалар ўзига ҳос усулда ҳал этилади.

Олимнинг фикрича, илм эгаллаш аввало уқувчига, уқийтган китобига, билимга нисбатан тиришчок ва чидамли булишни талаб этади. Бир дарсни пухта узлаштирмай, бир китобни тугатмай, бир уқувчида сабоқни ташлаб бошқасига утма. Билимни факат олтига шартига риоя килса пухта эгаллаб оласан: зийраклик, кучли истак, жидам, уқувчи насихати ва етарли вақт,- деб такидлайди.

Махмуд Замахшарий (1074-1144). Унинг илм оламидаги мавқеини олимлар "Хоразм осмонидаги куеш" деб нисбат берганлар. Араб олимларидан бири "Агар Хоразмнинг замахшар кишлогидан чиқкан олим булмаганида биз араблар уз она тилимизни мутлоко билмасдан утиб кетар эдик"-деб езган экан. Замахшарий: тилшунослик, адабиётшунослик, тарих, география, ҳадис илмлари соҳасида асарлар езган: "Грамматика хикматлари ", "Араб тили грамматикаси", "Энг янги лугат", "Ватан ва тоғларнинг номлари"асарларини езган. Бу асарлар бошқа тилларга таржима киллинган. Замахшарийнинг "Нозик хикматлар"асари ешлар тарбияси, устоз-шогирт муносабатлари, оила муаммолари тугрисида.

Демак, уйғониш даврида дуневий педагогика гуллаб яшнаган, таълим-тарбия узига хос йуналишда амалга оширилган

Уйғониш даври диний педагогикаси

Ислом дини асосидаги педагогика:

1. Ислом дини гоյлари, (халифалик) сиесати, маъданияти ва маънавияти таълим-тарбиянинг мазмунини бклгилаб беради.

2. Араб тили давлат, фан, таълим тили эди.

3. Араблар тарихи, адабиети, урф-одатлари мукаддас эди. Уни билиш ва унга риоя этиш хар бир мусулмоннинг бурчи эди.

Номоедалар:

Бурхониддин Маргилоний ар- Риштоний (1121-1195) Машхур фикх илми олими, мударрис булган. Унинг "Илмга киррувчилар учун биринчи асос", "Илмни нихоясига етказувчининг каноатланиши", "Хаж маросими","Фарзлар хакида рисола" асарларида дидактик масалалар талкин этилган. Унинг машхур асари "Ал- хидоя" булиб мактаб ва мадрасаларда иймон, урф-одатлар ва маросимларни ургатиш тугрисида фикр юритилади. Бу асар бутун ислом дунеси мадрасаларида дарслик булган. Форс, Инглиз, Турк, Рус тилларига таржима килинган. Унинг "Фикх соҳалари буйича кулланма" рисоласида ҳуқуқ, ахлоқ, онглик, Нихик масалалари еритилган.

Шайх Азизиддин насафий (ХIIаср) "Хакикатлар гулшани", "Сунги махсад", "Комил инсон", "Усуллар ва шохлар" асарларида инсон маънавият билан боглик масалар еритилган. Унинг машхур асари "Комил инсон"да шароит, тарикат, маърифат ва хакикатга эришиш йуллари баен этилган.

У "Комил инсон-яхши суз, яхши амал, яхши хулк ва ммаърифат эгасидир. Унинг тили, дили пок, илм ва нияти хам пок булади"- деб езади.

Демак, уйғониш даврида узига хос диний педагогика шакилланган ва ривожланган.

Уйғониш даври таълим тизими: Бу даврда узига хос таълим муассасалари юзага келган. Унинг боскичлари:

1. Бошлангич мактаблар. Бундай мактаблар кишлоқ мажидлари қошида булган. Унинг вазифаси - болаларга савод ургатиш, Куръон ойдларини ед олдириш булган.

2. Мадрасалар. Катта- катта мажидлар қошида булган. Унда уқийдиган талабалар: Катта талабалар, урта талабалар, кичик талабаларга булинган. Мадрасаларда дарс тинглаш ихтиерий булиб, мударрисни талаба танлаган собоқ талабани кониктирмаса талаба бу мударрис олидига бормаи куя колган. Мустакил билим олиш, билимини муддарис олдида намоийиш этиш таълимнинг асосий усули хисобланган.

У еки бу муаммони шарихлаш мударриснинг вазифаси хисобланган.

3. Кори хоналар.

4. Кизлар (отин бибилар) мактаби.

Таянч иборалар:

3. Мовароуннахрни араблар томонидан босиб олиниши;

4. Авесто, Абу Наср Фаробий, Беруний, Ибн Сино, Бурхониддин, Зарундий, Махмуд Замахшарий, Маргилоний, Насафий.

Савол ва тошшириклар:

1. Уйғониш даврида мактаб, таълим-тарбия.

2. Ислом дини ва мактаб.

3. Дуневий таълим ва диний таълим.
4. Уйғониш даври мутафаккирлари.
5. Уйғониш давридаги илгор педагогик фикрлар.

Адабиётлар:

5. Сафо Очил, К.Хошимов "Ўзбек педагогикаси антологияси" Т. "Ўқитувчи" 1995 йил.
6. К. Хошимов "Педагогика тарихи" "Ўқитувчи" Т. 1997 йил.
7. О. Хасанова "Педагогика тарихидан хрестоматия" Т. "Ўқитувчи" 1994 йил.
8. А.Хасанов "Педагогика тарихи" Т. "Ўқитувчи" 1998 йил.

1. Буюк олим Ал-Хоразмийнинг хаёти ва ижоди, фан оламига қушган хиссаси
2. Олимнинг ижтимоий-фалсафий қарашлари
3. Фанларни тавсифлаш ҳақидаги қоидалари

МУХАММАД ИБН АЛ-ХОРАЗМИЙ
(783-850)

Жаҳон илм-маърифатининг буюк номоёниси Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий тахминан 783 йилда Хоразмийда дунёга келиб, 847-850 йиллар оралигида Богдодда вафот этган.

Хоразмий тугилиб вояга етётган даврда Мевароуннахр йирик маданий ва савдо марказларидан бири эди.

Олимнинг тулик исми Абу Абдуллах Муҳаммад ибн Мусо ал-Хоразмий Ал-Мажусийдир, "Абу-Абдуллох Муҳаммад" Исломга утганларга бериладиган анъанавий исм булган. Хоразмийнинг авлодлари мажмусий кохинларидан, яъни "Мугуллар" дан булиб, исломни отаси қабул қилган булиши керак. Илмий адабиётларида ёзилишига кура Хоразмий бошлангич маълумотни уз уйида олган, чунки унинг отаси адимий диний ҳамда дунёвий билимлардан хабардор булган. Шу тугайли ал-Хоразмий болалигиданок бу илмий манбалардан урганиш имкониятига эга булган. Муҳаммад Хоразмий математика билан жуда берилиб шугулланган, бу соҳага оид барча асарларни кунт билан урганган, Араб, форс, хинд, юнон тилларини ҳам урганиб, бу тилда яратилгана асарларни ҳам уқий оладиган булади. Лекин Хоразмийнинг ватанидан сетда яшаганлигини турлича шархлашади. Чунончи отаси мадусий кохинлардан булганлиги учун ҳам араб мутассаббилари уни таъкиб қилганлиги сабабли у Хоразмий ташлаб кетишга мажбур булган деган фикрлар ҳам мавжуд.

Хоразмийшунос олим А.Аҳмедов халифа Хорун ар-Рашиднинг угли Маъмун-ар Рашид Марвда халифа ноиби турганла сарайида жуда қуп олимларни туплаган, сунг халифа булиб кутарилгач уларни ҳам Богдодда олиб кетганини таъкидлайди.

Биз А.Аҳмедовнинг фикрига қушилган ҳолда яна қуйидагиларни ҳам баён этмоқчимиз.

Бунинг сабаблари -биринчилардан, уша даврда барча илмга интилган олимлар маълум фанларни эгаллаб олганда сунг илм-фан марказларига сафар қилганлар ва у ерда етук олимлар билан мулоқотда булиб, турли фанлар бўйича баҳс-мунозара юритганлар махсус сайёргарликдан ва синовлардан утганлар, узларини фан оламида синаб курганлар. Иккинчидан халифаликда илм маркази саналган Дамашк ва Богдодда илм-фаннинг тараккий этганлиги ва шахсан халифаларнинг илм-фан тараккиётига ҳомийлик қилганлиги ҳам олимларни жалб этган.

"Байтул Хикма" да математика, геодезия, география фаланккийёт ва бошка соҳалар бўйича тадқиқотлар олиб борилди ва ал-Хоразмий макзаби яратилади. Олимнинг айникса, математикага оид илмий мероси жаҳон аҳамиятига эга булди.

Халифа ал-Маъмун хатто Муҳаммад ал-Хоразмий бошчилигида Хиндистон ва Рум (Византия) Хазария (Волганинг қуйи оқидамида) ги улқа га бир неча марта илмий сафарлар уюштиради.

Олим инсоннинг қамолга етиши ва инсоний муносабатларда илм-фаннинг муҳимлиги гоёсини илгари сурган ҳолда педагогик фикр тараккиётида ҳам муносиб урин эгаллайди. Хоразмий математика, география, геодезия, фалаккийёт соҳаларида йирик тадқиқотлар олиб борган. Лекин у математика соҳасидаги янгилик яратган назарийётчи ҳамда педагог-услугиятчи олим сифатида тарихда қолган.

2) Хоразмий илмий мероси билан билиш назариясига узининг улкан хоссасини қушди. "Ал китоб ал мухтасарфи ҳисоб алжабро ва муқобала" асарида ("Алжабр ва ал муқобалла ҳисоби ҳақида қисқача китоб") сонли квадрат ва қизикли тенгламалар уларни ечиш йулларни баён этади.

Рисола уч қисмдан иборат булиб, биринчиси-алгебраик қисм унинг охирида савдо муомласига оид қичик бир бўлим қелтирилади. Иккинчи - геометрик қисм алгебраик усул қуллаб улчашлар ҳақида, учинчи қисм васиятлар ҳақида булиб, муаллиф унар "Васиятлар китоби" деб атайди.

Ал-Хоразмий математика фанида абстракция (мавҳумийлик) тушунчасини қенгайтирди. Индукция йули билан умумий ечиш усулларини хал этди, дедукция йули билан умумий усуллар ёрдамида турли хусусия масалаларни ечди.

"Ал-Жабр ва муқобала" асари билан ҳам математика фанини ривожлантириб узидан аввалги билимларни урганди ва уларни синтезлаштириш ҳамда амалда қуллаш усулларини баён этди.

Шу асар туфайли "Ал-Хоразмий" номли лотинча транскрипцияда "Алгоритм" шаклини олди, кейинчалик хозирги замон хисоблаш математикасининг асосий тушунчаси алгоритм алгоритмга айланди. У математиканинг назарий ривожланиши билан бирга, ундан турмушда фойдаланиш йулларини ҳам берди, мерос таксим қилишда васиятномаларни тузишда, мол таксим этишда одамларга керак буладиган амалий ишларга зарур булган хисобларни такдим этди.

Хоразмийнинг математикага оид иккинчи китоби "Хинд арифметикаси хақида китоб" ("Хисоб ал хинд")дир. Асар унлик тизими рақамлари (0,1,2,3,4,5,6,7,8,9) га бағишланган.

Хоразмий хиндларнинг фалаккиёт ва математикага оид "Синдихинд" номли қулланмасини ўқиб, унинг янгилиш ва қийин томонларини қайта ишлаб янги боблар қўшди ва унли "Қисқарган синдихинд" ("Алгоритм хинд хисоби хақида") деб атади. Асар факат Шарқдагина эмас. Европада ҳам қулланма сифатида шўҳрат таратди. Унлик тизимининг кашф этилиши санок тизимида инқлобий ўзгариш ясади ва таъриф берадилар. Европага унлик тизим рақамларидан фойдаланиб энг катта сонларни ёзиш ва жойларни аниқ курсатиш X-XI асрларда араблардан қириб келган.

Хоразмий арифметиканинг алгоритмлари булган қўшиш, айриш, қўпайтириш, бўлиш қоидаларини яратган. Турли "жинс" даги сонларни қўпайтириш алгоритми ҳам берган. Масалан, минут секундларни бир-бирига қўпайтириш учун аввало, бир хил шаклга келтириш яъни секунд ёки минутга айлантиришни курсатган. Махсус бобда қаср ва миздан чиқариш амалларини ёзган.

Хоразмий ўзининг фалаккиётга доир ишларида хиндларнинг фалаккиёт жадвалларни таҳлил этиб, "Хоразмий зиж" номли билан машҳур булган астрономий жадваллар тузди.

Маълумотларга қўра VIII-XV асрларда ҳаммаси бўлиб тригонометрия, фалаккиётга оид 100 га яқин зиж - жадвал мавжуд булган. Уларнинг қаторига бошқа олимлар билан бирга Хоразмий тузган зижлар ҳам бор.

Хоразмийнинг "Синус зиж"и асари XII асрда лотин тиллари таржима этилиб, бир неча аср мобайнида ундан фойдаланиб келинди.

Бундан ташқари, "Қитоб суратил ард" ("Ернинг сурати қитоби") географияга оид дастлабки қитоб саналади. Бу асар А.Ахмедовнинг тахминига қўра харитани тавсифлаган асардир. У Хоразмийнинг қўп йиллар олиб борган текшириш-қўзатишлар ишлари натижаси булди. Унда олим Шарқ мамлакатлари ўстида қўзатишлар олиб қўриб мамлакат ва шаҳарларнинг ҳаракатларини тузади, номлар рўпарасида ўзўнлик ва кенглик даражаларини курсатади. У географияга оид яшаида Ерни кетти иқлимга булади, ер харитасини тузади. Ташқилотчиларнинг маълумотларига қўра оламнинг турт харитасини тузади. Тадқиқотчиларнинг маълумотларига қўра- оламнинг турт харитаси - Азов денгизи, Нил дареси Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари харитаси сақланиб қолган. Унинг юқоридаги асари ҳам Шарқ ва Ғарбда катта аҳамиятга эгадир.

Хоразмий билим олишда талабанинг шахсий қўзатишларига ҳамда олган билимларидан фойдаланишга катта эътибор қўрди. Бунда у илм изловчиларнинг илмий манбаларни тўплаш уларни ифодалаш ва қўзатишларни йўштира олиш малака ва қўникмаларни ҳосил қилишга катта баҳо беради. "Ўл-қитоб ал мухтасар фи хисоб алжабр ва ал-муқобала" асарида олмишларни ўч қўруқга булади. улардан ўзидан аввалгилар қилган ишларни амалга оширишда бошқаларидан ўзиб кетади ва уни ўзидан кейин қўлувчиларга мерос қилиб қўлидиради.

Бошқаси ўзидан аввалчиларининг асарларини шарҳлайди ва бу билан қийинчиликларни осонлаштиради, ёпикни очади йўлни ёғитали ва уни тушунарлироқ қилади ёки бу айрим қитобларидан нўксонлар топадиган сечилиб ётганини тўплайдиган одам бўлиб у ўзидан аввалгилар хақида яхши фикрда булади, тақаббурилик қилмайли ва ўзи қилган ишидан мағрурланмайди.

Хоразмийнинг бу фикри бир томондан, олимларнинг маънавий юксаклигини ёритса, иккинчи томондан, ўша даврда илмий-тадқиқот ишлари ва ўқитилишнинг ўсул ва воситаларидан қай даражада фойдаланганлигини курсатади.

Қўпчилик мутаффақиярлар қатори Хоразмий ҳам билим беришнинг қўрғазмали тажриба ўсуллари, савол-жавоб малака-вақўникмаларни шакллантириш, билимларни синаш ўсулларимдан фойдаланган.

Масалан, Хоразмийнинг арифметикага оид рисоллари унинг тафаккурни ривожлантириш учун билимларни изқил баён этишга эътибор берганлигини курсатади.

Хоразмий билишни сезқидан мантқий тасаввур орқали фарқ қилиш хақида фикр баён этган: "Сезғи" орқали билиш бу қисман билиш булса, "мантқий" баён билиш эса хақиқий, билишнинг муҳим томонини намўён этади.

3) Хоразмий билиш назариясига муҳим ҳисса қушни. У биринчилдан булиб, синов-қузатиш ва синов усулларига асосан сонли самовий қисмларнинг ҳаракатини ақс эттирувчи җадвал асосида математик масалаларни алгоритм усулида ечишни жалб қилди. У математик масалаларни ғояларни асосида одамларнинг амалий талаблари натижасида юзага келишини асослайди. Масалан, ер ишлари, бинолар қуриш, каналлар ечиш. У биринчи марта инсонлар уртасидаги муносабатларни математик шакллари билан ифодалади.

Хоразмий илмий фаолиятининг методологик жиҳатларига катта аҳамият берди.

Хулоса қилиб айтганда, ал-Хоразмий Европа ва Шарқда фалаккиёт ва математика соҳасидаги янги давр очди. Хиндларнинг унлик тизим рақамлари Хоразмий туфайли "Араб рақамлари" номи билан бутун дунёга ёйилди.

Хоразмий тарихра қилиб алгебра фанининг асосчиси сифатида қирди.

Хоразмийнинг ҳаётий ва амалий муаммоларни ҳал этишга оид тавсия этган усуллари фикрига оид масалаларни ечишда муҳим қулланма бўлди.

Хоразмийнинг фалаккиёт ва геодезияга оид қузатишлари, географияга оид асарлари, у қизган Ер харитаси ҳам Шарқ ва Ғарб олимлари учун қизган текшириш- қузатиш ишларини олиб боришда муҳим қулланма бўлиб хизмат қилди.

Олим "Ер сатҳини улчаш" ("Австралия") "Қуёш соати туғрисида", "Яҳудийлар тарихи ва уларнинг байрамларини белгилаш" ва бошқа асарлари билан ҳам фан ривожига катта ҳисса қўшди.

Юморидагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, ал-Хоразмий илмий билим таълим усуллари, илм фанга қўшган улкан ҳиссаси билан инсонни ақлий қамолга етказишда, таълим-тарбияда ўз ўрнига эгалар.

Олимнинг ижоди ҳақидаги маълумотлар ҳам унинг ҳаёти туғрисидаги маълумотлар қабри жуда қам. Сақланган маълумотларга қўра, унинг қаламига мансуб асарларнинг сони ундан ортиқдир:

1. Арифметик асар, лотинча _____ ("Алгоритми хинд ҳисоби ҳақида") номи билан маълум. Асарнинг арабча нусхалари сақланмаган.
2. Ал-қитоб ал-муҳтасар фи ҳисоб ал-жабр вал-муобала (ал-жабр алмуқобала ҳисоби ҳақида қисқача қитоб)
3. "Зижи ал-Хоразмий " (Хоразмий Зижи) арабча нусхада сақланмаган. Асарнинг 1007 йили испаниялик араб астрономи Маслама ал-Мажритий (X-XI) қайта ишлаган нусхадан XII асарда Аделард Бат бажарган лотинча тажриманинг нусхалари мавжуд.
4. Муҳаммад ибн ал-Хоразмийнинг ажойиб ишларидан, Астурлаб ёрдамида азимтуни аниқлаш ("Зараиф мин амал Муҳаммад ибн Муса ал-Хоразмий та риф ас-самт би-л-астурлоб"), ягона арабча қўлёзмаси Истанбулда Аё Суфий кутубхонасидан 4830/13-рақамли инвентарь (198-200 вараклар, хижрий 620 йили қўчирилган) рақам билан сақланади. Русча тажримаси нашр этилган.
5. Мрамар соат ҳақида қитоб (Қитоб ар-руҳама)
6. Тарих қитоби (Қитоб ат-та рих)
7. Абу Маслама ал-Мажритий узининг "Ғоят ал-ҳаким" номли асар да Хоразмийнинг астромастик маънога эга саридан қитота қелтиди. Бу асар сақланмаган.
8. Яҳудийларнинг эралари ва байрамлари ҳақида рисола. (Рисола фи истихроҷ та рих ал-йаҳуд ва а ёҳидим) қадендарга таалукли. Бу қитобни таржима қилган.
9. Сурати-л-арз қитоби (Қитоб сурати - л - арл) - Хоразмий "География"си бу асар ҳам муаллиф томонларидан таржима қилинган.
10. Астурлоблар билан амал тутиш ҳақида қитоб (Қитоб ал-амал би-л - астурлобот.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Хоразмий жаҳон илм-маърифатнинг буюқ намоёниси
2. Хоразмийнинг ҳаёти ва ижоди
3. Хоразмийнинг билими назариясига қўшган ҳиссаси ҳақида гапирди
4. Хоразмий математик ғояларини асосида нималар юзага қелди.
5. Ал-Хоразмийнинг қайси асарини биласиз?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Олимнинг ҳаёти ва ижоди, Байтул ҳикма, маърифат маркази, арифметика, Ал-Хоразмий асарлари

АДАБИЁТЛАР

1. Педагогика тарихи. К.Хошимов ва бошқалар.
2. Узбек педагогик антологияси I жилд М.Хайруллаев ва бошқалар
3. Ахмедов А. маколasi. Т. Фан 1983 8-бет
4. Ирисов А. маколasi. Хоразмий ва фаробий, Т. Бирлашган науриёт 1961, 8-9 б.
5. Ал-Хоразмий Мухаммад ибн Мусо. Танланган асарлар "Алнобр ва ал мукобала хисоби хакида кискача китоб," Т.77-73 б.

Р Е Ж А :

1. Улкамиз маънавий ҳаётида Амур Темур ва Темурийларнинг урни
2. М.Улугбек ва 3. Бобур даврида таълим-тарбия равнақи.
3. Ж. Девоний, А.Жомий, А.Новоий, Кашгарийларнинг педагогик қарашлари.
4. Темурийлар даврида таълим тизими.

XIV-XVI асрларда тарбия, мактаб ва педагогик қарашлар. XIV-XVI асрларда Мовароуннаҳрда таълим-тарбия ва педагогик фикр таракқиети тугрисида қуйдаги маълумотларни келтирамиз:

Мугул истелоси остида бир ярия аср давомида ҳона вайрон бўлган Мовароуннаҳр халқи XIV аср бошларида Мугиллар зулмидан қутилиб бошлади. Бухорода Махмуд Таробий бошчилигида, Самарканд ва Хуросонда эса Сарбадорлар кузғолони руи берди. XIV асрнинг иккинчи ярмида Мовароуннаҳр Мугил босқинчиларидан тозаланди ва XV асрда фиодал муносабатлари анча ривож топди. Марказлашган буюк Темур давлатининг барпо этилиши Мовароуннаҳрда яъна фан ва маданият, маърифат қайтадан раванг топишга йул очди.

XIV асрнинг иккинчи ярми ва XV аср тарихда Шарк Уйғониш даврининг иккинчи босқичи деб аталади. Чунки бу давр маданият йуналишлари, иқтисодий асослари IX-XII аср маданиятининг давоми ҳисобланади.

Амир Темур ҳукумронлик даврида жаҳоннинг қуплаб шаҳарларидан Самаркандга қуплаб ҳунармандлар, олимлар, саънаткорлар, муҳандислар олиб келинди. Самарканд ва Хиротда мадрасалар, кутубхоналар ва расатхоналар қурилди. Тиббиёт, риезийет, фалакқийет, жугрофия, тарих, адабиёт, фалсафа ҳамда тарбияшуносликка оид бир қанча ажойиб асарлар яратилди.

Темур ва Темурийлар даврида фан ва маданият ривожланди. Айниқса, Самарканд ва Хирот шаҳарлари илм маърифат, маданият марказига айланди. Шохизинда, Гуриамир макбараси, Бибиҳоним Жомеъ масжиди, Регистон майдони ва шу сингари қуплаб мадраса ва масжидлар бунёд этилди.

Улугбек заманига келиб математика, астраномия фанлари раванг топди. Бухоро, Самарканд ва Гиждивонда уш мадраса қурилиб улар фан таракқиетида марказ бўлиб қолди. Бухородаги мадраса бештоқиға езилган "Илм олмоққа интилом ҳар биримизни ва муслима учун қарзу фарздир" ҳикмат ҳозирги қунда ҳам қузға яққол ташланади.

Улугбек олимларга ҳомийлик қилиб, фан аҳлини раҳбатлантирди, узи эса математика ва астраномия бўйича муҳим ишларни амалға оширди. Шу даврда Самаркандда Қозизода Румий, Жамшиддин Маъсудий, Али Ибн Муҳаммад, Хиротда эса Алишер Новоий, Абдурахмон Жомий, улуг расом Бехзод ва бошқалар ижодиёт қуққиларига қутарилдилар.

Улугбекнинг шогирти Алоиддин Али Қушчи (1403-1474) Мовароуннаҳр маданият ва илмий ҳаётида қатта рул уйнайди.

Астраномия тугрисидаги "Рисоали Дар Фалакқийет" асари Али Қушчи уш даврининг Пталомейи дейишға сабаб бўлди. XIV-XV асрларда Самаркандда яшаган аллома Мир Саид Шариф Журжоний (1340-1413) тил, мантӣк, ҳуқуқ, фалсафа, ва бошқа фанларға оид 50 дан ортӣк асар ездӣ.

Султон Хусайн Бойқаро даврида Хирот илмий-маданият марказға айланди. Алешер Навоий фан, маданият, маърифат ишларини йулға қуйишда, у ерларни ободонлаштиришға қатта хизматлар қилди. Алишер Навоий тил-адабиёт, мусика, тарих, фалсафа, астраномия, тарбия назарияси соҳасида жуда қуп илмий асарлар яратди.

Таянч иборалари:

1. Уйғониш даврининг иккинчи босқичи.
2. Амур Темур илм фан, маърифат ҳомийси.
3. Улугбек илм фан ҳомийси.
4. Қозизода Румий.
5. Алешер Новоий.
6. Абдурахмон Жомий.
7. Бехзод.
8. Бобир.
9. Ж. Девоний
10. М.Кашгарийларнинг педагогик қарашлари.

Савол ва топшириклар:

1. XIV-XVI асрларда Моворауннахрда таълим ва тарбия.
2. Амур Темур даврида марифат тараккиети.
3. Мирзо Улугбекнинг педагогик карашлари.
4. Ж.Девонийнинг педагогик карашлари.

Адабиетлар:

1. К.Хошимов "Педагогика тарихи" Т. "Укитувчи" 1997 йил.
2. Сафо Очил, К.Хошимов "Ўзбек педагогикаси антологияси" Т. "Укитувчи" 1995 йил.
3. О.Хасанова "Педагогика тарихида хрестоматия" Т. "Укитувчи" 1994 йил.

Мавзу № 37: АБДУКОСИМ ФИРДАВСИЙНИНГ АХЛОКИЙ КАРАШЛАРИ

Р Е Ж А

1. Фирдавсий "Шохнома" си таркибидаги насихатларнинг ахлокий таълимий ахамияти.
2. Асарда дустлик, инсонпарварлик гоёларининг ифодаланиши.

1. Фирдавсий "Шохнома" си таркибидаги насихатларнинг ахлокий таълимий ахамияти.

Абдулкосим Фирдавсий номи жаҳонга машхур. Унинг Европа китобхоналари калбини мафтун этганига ҳам икки аср булди. Шаркда эса у минг йилдан бери кишилар завк-шавкини кузгаб, фикру-уйи, орзу-умидларига мадада бериб келмокда. Шоирга бокий умр, номига безоволлик бахш этган асар унинг биргина достонидур. Бу асар "Шохнома" - "Шохлар китоби" деб аталади. Ривоятларга кура, у уз асари устида 30-35 йил меҳнат килган. Бу азим достон 60 000 байтдан иборатдир. Бу асар ёзилган вақтдан бошлаб китобхон томонидан "Шохлар хақидаги китоб" сифатида эмас, балки халкнинг орзу-умидлари, унинг идеали хақидаги "Шох китоб" сифатида қабул килди. Шунинг учун ҳам у факат форсий тилда сузлашувлар орасидагина эмас, балки бутун Урта ва Яқин Шарк, бора-бора эса бутун жаҳон шухратига муяссар булди. Урта Осиё ва Эрон халклари ривоят ва афсоналари, достон ва асоширларининг чуқур билимдони Абдулкосим Фирдавсий бу халкларнинг қарийб турт минг йиллик афсонавий ва хақиқий тарихини, уларнинг бадиий тафаккурини бир катта достонга жамлаб этишни уз олдиға мақсад этиб қуйди ва бу вазифани юксак бадиий савияда баҳо эта олди.

"Шохнома" ни урганувчи олимлар уни уч катта қисмга бўлиб қарайдилар. Биринчи бўлимда қадимий афсоналар қайта ишланиб бадиий ифода этилди. Иккинчи бўлимда халқ баҳодирлари хақида ривоятлар хақида суз беради. Учинчи бўлимда эса тарихий подшолар ҳаёти тавсиф этилади.

"Шохнома" дунёдаги кунгина тилларга тулик, баъзи тилларга эса унинг айрим қисмлари таржима этилган. Унинг достонлари асосида мусика асарлари, драма ва мебреттолар ёзилди, кинофильмлар қуйилди, тасвирий сўннат асарлари яратилди.

Фирдавсий уз олдиға қуйган вазифани улуг сўннатқарларга ҳос истисод билан бажариб, хақиқатан ҳам шох асар яратди. Улуг немис шоири Гётте: "Фирдавсий Эроннинг афсонавий ва тархий утмишини ёзғач, кейинги авлодларга умумий ғап ва баъзи талқинлардан бошқа ҳеч нарса қолмади" дейди.

"Шохноманинг" етакчи гоёси-Ватанни улуглаш, халқ қудратини қуз-қуз қилиш, халқ баҳодирларини васф этишдир.

Шунинг учун ҳам бу ажлийб асар уша даврдаги жаҳонгир султон Маҳмуд Ғазнавий томонидан рад этилиб, асар муаллифи қувгинга учратилди.

"Шохнома" истикболға интилган асар. Уни уқиган кишида одамзод ёмонлик, қоронғулик, зулмат панжасида узок қолмаслиғига, инсон ақл-зақовати ғалаба қилишға ишонч ҳисси уйғонади.

Шоир бу улкан асарида жуда қуп фалсафий гоёлар, муаммоларни илғари суради. Замондошлари характери яратади, қизғилар қизади, жанг сахналарини тасвирлайди. Шохлар, пахловонлар, қумондан ва сарбозлар тақдирини, халқнинг тарихий тақдирини тасвирлаб беради.

"Шохнома" жавоҳирларига бой дарё, денгиз. Унга шунгига ҳар бир ҳаввас уз диғиға мос ғавҳарлар топа олади. Мухтарам китобхон-уқувчиларға шу денгиз таълими ва бўйини етқизиш мақсадида ундан бир пиёла сув-Шохнома тақдим этилган.

Муаллифларнинг маълумотларини қарағанда "Шохнома" ахлокий-таълимий, табиявий аҳамиятға эға асарлардан биттасидир. Уни уқиган инсон узини бошқа бир дунёда тасаввур қилади. "Шохнома" уз уқувчиларини ҳақсевар, одоб-ахлоқ юзасидан барқамол инсон, ғузал ҳулки, нафис табият эғаси қилиб вояға етқизишға ҳуқуқли, десак муболага бўлмайди.

"Шохнома" дан урин олган достонлар жуда таъсирчан. У инсон руҳиятиға ҳам таъсир қилмай қолмайди.

Бугунги мустакил юритимиз ёшлари, келажаклари учун таълим масканларида шундай мақсадга мувофиқ асарлардан фойдаланиш даркор. Уларни ҳам Фирдавсий богидан баҳрга олишга ундаш лозимдир.

2. Асарда дустлик, инсонпарварлик гоёларининг ифодаланиши

Асарда жуда кўп дostonлар бор. дедик. Улардан: "Рустам ва Сухроб", "Сиёвуш кассаси", ва ҳақозо. Дoston кассаларда илгари сурилган асосий гоёлардан дустлик, инсонпарварлик, меҳнатсеварлик, ватанпарварлик, баҳодирлик, севги-муҳаббатни тараннум этувчи битиклардир.

"Шoхноманинг" бош қаҳрамон сeйстонлик баҳодир Рустами дostonдир. Фирдавсий қаҳрамони-уз юрти ҳаласкори- Рустамни жуда юкори маҳорат билан тасвирлайди. Рустам энг машҳур Эрон паҳловони, у Эрон ҳарбий кучларининг таянчи, у уз ватани Эрон ва унинг ифодаси ҳисобланган Эрон шoҳига чексиз садокатли билан яққол кузга ташланиб туради.

Рустам енгилмас ва мағрур табиатли баҳодир, аммо уз под-шoҳига уз ватанига, ҳалқига садокати чексиз. У уз ватани ҳалқининг балоғардониди. Бу йулда у ҳес қачон ишдан жангдан бош тортмайди. Лекин найрангга ҳам уста. қуйида шу ҳақда:

Рустам назар ташлаб, суз очар базур,
Мен сeнга оча йил, шeргир баҳодир,
Жавонмардлар аро бор қандайин сир ...

Бу сузлар Рустамнинг ҳийла ишлатиб, улимидан қутулиб қолган пайтда, Сухробга яъни ҳали узи танимаган углига айтилгандир ...

Фирдавсий асарда очикдан-очик уруш қилмасликка қақиради:

Ҳар қимнинг уз номи, шон орзуси бор,
Жангдан сулҳ афзалроқ келади минг бор ...

Шoир инсонга озор бермасликка, доим дустлик нақидасини суришга, ёмонлик уругини қуритишга даъват этди. Одам энг қимматли гавҳар, қимқи қишига ёмонлик раво қурса, унинг узи фалокатга учрар:

Бировга соғинса ҳар қим ёмонлик,
Нихоят ул узи топмас омонлик.

Бошқалар ҳаётини уз ҳаётидек саклаш лозим, деб уқтирган инсонпарвар шoир ҳатто қумолига ҳам озор бермасликка қақиради:

Қим қумоли қунглин этар ғаш,
Ичи қорандиру юрак-бағри тош.

Шoир ҳаётни қадралашга ундайди-да, зарурат бўлмаса қон тукмаслик қерақлигини жуда кўп жойда таъқидлайди.

Билиб қуй, яҳшимас қон туқиш асло,
Беғуноҳларга ҳеч қелтирма бало!
Сабабсиз жанга бошлар экан қай инсон,
Булур жигари қон, ранги заъфарон.

У урушларни факат ватанга ҳужум бўлгандагина жоиз дейди.

У барча нарсанинг ижодқори инсон дейди:

Инсондан яҳшилиқ, нур ва равшанлик,
Инсонсиз дунёда йуқ фаровонлик!

Шунинг учун ҳам инсоний фазилатлардан чеқинган қишига Фирдавсий дев, жин тамғасини босади:

Қим одамийликдан чеқинса ағар,
Уни дев, жин дегил, одаммас дигар.

Ағар шундай инсоний ҳислари, гоёлари фикр ва туйғулари учун унинг асари асрлар бўйи севилиб уқилиб қелинмоқда, тилдан-тилга таржима қилинмоқда.

"Шoхнома"ни уқувчи инсон кеча орқасидан қундуз қелиши ёругликнинг қоронғулик устидан тантана қилишига ишонади. Неча минг йиллардан бўён узининг маъқеини, лутфу-тарофатини йуқотмаган "Шoхнома" бугунги қуннинг асосий талабларидан бири бўлганлиги аниқ. Ватаннинг эртаси-ёшлар ҳам Фирдавсий ортида қолмасликлари унга интилишлари зарур. Шунда ҳаётимиз жуда гузал серфайз утади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Фирдавсий "Шохнома"
2. Абдулкосим Фирдавсий "Рустам ва Сухроб"
3. Фирдавсий "Шохнома" сидан
4. Педагогика тарихи. О.Хасанова, Ж.Хасанбоева, Х.Хамидов. Т.Укитувчи 1997 й.

НАЗОРАТ САВОЛЛАР УЧУН

1. А.Фирдавсий "Шохнома" асарларини яратилиш тарихи.
2. "Шохнома" асарини булишлари
3. "Шохнома" даги етакчи гоյ.
4. Фирдавсийнинг карашлари жумладан - "Шохнома" асарини бугунги кундаги ахамияти

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

"Шохнома" асари, немис шоири,гистеннинг бу асар хакидаги фикри, асарда севги, инсопарварлик, ватанпарварлик, баходирликни тараннум этилиши.

1. Шуро хокимиятининг дастлабки йилларида маориф ва педагогик фикрлар.
2. Иккинчи жаҳон уриши ва уришдан кегинги йилларда халқ маорифи ва педагогик фикрлар.
3. XX асрнинг 70-80 йилларида Ўзбекистон халқ таълими равнақи.

1917 йил тунтаришидан сунг Марказий Осиёда 3 та давлат (Бухоро амирлиги, Хива, Кукон хонлиги) урнида янги йуналишдаги мафкурага асосланган республикалар (Туркистон Мухтор Жумхурияти, Бухоро халқ Республикаси, Хива халқ Республикаси) ташкил топди. Янги Шуро Хукумати аввалги таълим тизими, укув-тарбиявий ишларни ислох қилиш, халқ маорифи тизимининг янги шаклини жорий этиш юзасидан бир қатор вазифаларни белгилаб берди. Бундай тадбирларни амалга ошириш Туркистонда Халқ Комиссарлари Советининг 1918 йил 14 майдаги декрети асосида бошланди. Ягона Шуро "Мехнат мактаби" халқ маорифи учун асосий негиз қилиб олинди. 1918 йил 20 январда "Черковни давлатдан ва мактабни черковдан ажратиш тугрисида"ги декретга асосланиб, муллалар вазиёли дин ахллариининг мактабларда дарс беришига йул қуймаслик тугрисида декрет қабул қилинди. Мазкур декретга мувофиқ аҳолиининг барча табақалари болалари миллати, дини ва жинсидан қатъий назар мактаби текин уқитилиши тугрисида буйруқ чиқарилди. Туркистонда 1918 йил май ойининг бошида мактаб тубдан қайта қурилди ва эълон қилинди.

1918 йил июнда Тошкентда маориф ходимларининг биринчи съезда очилди, унда халқ маорифи соҳасидаги аҳвол муҳокама қилинди, қайта қуриш тадбирлари белгиланди.

1918 йил декабрда Туркистон Республикаси халқ маорифи комиссарлиги буйруқ чиқариб, ҳамма мактабларда она тили уқитиш тугрисида қатор қабул қилинди.

1918 йил августда Туркистон Республикасининг Марказий Ижроия Еомитети мактабларда укувчиларни уз она тилида уқитишга утиш тугрисида декрет чиқарди, бу улқа халқлари миллий маданиятлари истикболи учун хал қилувчи аҳамият қасб этди. Орадан уч ой утгач "Туркистон мактабларининг структураси тугрисида Низом" чиқарилди.

1918 йил баҳорига қелиб республикада ишлаб турган мактаблар сони 330 тага етди.

1919-20 йилининг бошида мактаблар сони Фарғонада (вилоятида) 350 та, Сирдарё вилоятида 839 та, Самарқанд вилоятида 216 та эди.

Мактабларни ташкил этишда маҳаллий аҳоли орасидан биринчи муаллим сифатида этишиб чиккан Ҳамза, Авлоний, Абдуқодир Шуқурий, Исматулла Раҳматуллаев, Абдурауф Фитрат, Исҳоқхон Иброт, Т.Н.Кори Ниезий, Тухтаназар Шермухамедов, Эргаш Қомилов, Оқилхон Шарофиддинов ва гу сингари зиёлилар фаол қатнашдилар.

Қизларни уқитиш учун алоҳида мактаблар очилди, бундай мактаблар 1920 йил бошида Тошкентда 12 та, Андижонда 2 таси очилган. Қуконда шундай мактабларда ўзбек қизларидан 270 таси, қирғиз қизларидан 13 таси уқир эди. Шундай қилиб, улқамизда янги мактаблар очилди ва маҳаллий аҳолидан миллий уқитувчилар тайерлаш, миллий дарслиқлар нашр этиш, Шуро мафқураси асосида таълим-тарбиявий жараёни амалга ошириш юзасидан тадбирлар белгиланди.

1918 йил июнь ойида Тошкентда дорилмуаллимин очилди. (миллат ешларидан муамиллар институти).

1918-21 йилларда маҳаллий миллатдан 3 мингга яқин муаллим тайерланди.

1918 йилларда Туркистон шарқшунослиқ ишститути, Тимирязев номли билим юрти, Миллий хотин-қизлар учун билим юртлари очилди.

1921 йилда химия-фармакология институти, консерватория 6 та қишлоқ хўжалиқ техникуми ишга тушди. Булар орасида 1918 йил 21 апрелда ишга тутгаш Тошкентда очилган Туркистон Халқ Университети алоҳида аҳамият этади. Университетнинг Тошкентда эки шаҳарда, Андижон, Қукон, Самарқанд ва Жиззахда бўлимлари бор эди.

РСФСР Халқ Комиссарлари Советининг 1920 йил 7 сентябрдаги декретига биноан Тошкент халқ университети негизида Туркистон давлат университети (Тош ДУ) ташкил этилди.

1920 йилларда Туркистон болаларининг 25% мактабда уқитилар эди.

Уқитувчи кадр тайерлашга қатта эъбор берилди. 1925 йилда Ўзбекистон қишлоқларида ишлаб турган муаллимлар сони 2748 қишига етди. 1924-25 укув йилида халқ маорифи эҳтиёжларига 11,4 миллион сум эки республика бюджетнинг 24% сарфланди.

Таянч иборалар:

1. Шуро мактаби.
2. Черковни давлатдан ва мактабни черковдан ажратиш тугрисидаги декрет.
3. Мехнат мактаби.
4. Хамза
5. А.Авлоний, Абдукодир Шукурий, Фитрат, Ибрат, Окилхон, Шарафуддинов.

Савол ва топшириқлар:

1. Шуро ҳукуматиғача мактабдаги ахвол кандай эди?
2. Укув тарбия тизими ислохати.
3. Укитувчи кадрлар тайерлашга эътибор.

Адабиетлар:

1. К.Хошимов "Педагогика тарихи" Т."Укитувчи" 1997 йил.
2. А.К.Мунавваров "Педагогика" Т. "Укитувчи" 1996 йил.

Мавзу № 39: Туркистон улкаси таълим тарбия ва педагогик фикрлар.(XIX асрнинг иккинчи ярими ва XX аср боши).

Р Е Ж А :

1. Туркистонда диний-исломий тарбиявий муассасалар ва педагогик фикрлар тараккиети.
2. Туркистонда чоризм мактаби сиесатининг бошланиши. Рус тузем мактаби.
3. Туркистонда Жаидчилик маърифати ва таълим тарбия.

XIX асрнинг урталарида Туркистонда бошлангич маълумот берадиган мактаблар, ҳамда урта ва олий диний таълим берадиган мадрасалар мавжуд эди.

Мактабларнинг аксарияти диний таълим берувчи мактаблар эди. Бу мактаблар араб тилида Куръони укишни ургатиш ва ҳар бир мусулмон учун зарур бўлган вазифаларни ургатар эди.

Шаҳар мактабларида диний таълимдан ташқари умумий таълим элементлари - езиш ва ҳисоблаш ургатилар эди, машҳур шоирларнинг шеър ва газаллари ҳам уқитилар эди. Бундай мактаб уқувчилар бадавлат оилалар фарзандлари булар эди. Улар укишни тамомлаб савдо-сотик, хунаремандчилик билан шугулланар эдилар, баъзилари қушимча таълим олиб хаттотлик билан шугуллана, баъзилари мадрасага кириб укишни давом эттирардилар. Олий диний мактаб бўлган мадрасаларда урта асрга оид диний фалсафа, мусулмон ҳуқуқлари, араб тили грамматикаси ва мантик илмларидан дарс утилган. Мадрасани томонлаганлар имомлик қилиш ва қозихоналарда ишлаш ҳуқуқига эга бўлганлар. Мактаб ва мадрасаларда асосан уғил болалар уқитилар эди. Мактаб ва мадрасаларда дарс ўзбек, араб ва форс тожик тилларида олиб борилад эди.

Марказий Осиё Россия томонидан босиб олингандан кейин мактаб ва мадрасаларда баъзи ўзгаришлар юз берди. Мусулмон мактабларида босмахонада чоп этилган дарсликлар пайдо бўлди.

Мустамлака маъмурияти машғулотлар урта аср тартибида олиб бориладиган мусулмон мактаблари ишига аралашмас эдилар. Аммо рус тилини ўқитишни рағбатлантириш чораларини қураб эдилар. XX аср бошларида мадрасаларда рус тилини ўқитилиши жорий қилинсин, деган қурсатма берилган.

XX аср бошларида Туркистонда мадрасалар: Бухорода- 80, Куконда-40, Самарқандда-22, Марғилонда - 28, Тошкентда - 17, Хива хонлигида -130 та мавжуд бўлиб, уларда 400 дан 500 тагача талабалар таҳсил олар эди.

Туркистон улкасида 1905-1906 йилларда 5290 та мактаб бўлиб уларда 70955 талаба таълим олган. 1860 йилда Марказий Осиёнинг қўпгина қисми Россия томонидан босиб олинди. 1965 йилдан Тошкент Туркистон генерал-губернаторлигига қарашли ерларнинг маркази бўлиб қолди.

Урта аср мусулмон мактабларининг ислох қилишдан бош тортган чоризм, руслар урнашган ерларда очилган рус мактабларини Туркистонда маориф соҳасида ўз сиесатининг қўроли қилиб олишга ҳаракат қилди.(Дастлабки рус мактаби Тошкентда 1866 йилда очилган). Рус мактабига руслар билан бирга ўқиш учун маҳалий аҳоли болалари ҳам қабул қилинар эди. Уқувчиларнинг 1-4 қисмини маҳалий аҳоли болалари ташкил этар эди (жами 200та) Буларнинг қўпчилиги озод болалари бўлиб, ўзбек ва тожик болалари ниятда қам эди. Рус мактабларида бойлар ва оқ суяқларнинг болаларигина ўқир эди. 1884 йилда 19 декабрдан синаб қўриш учун биринчи рус тузен мактаби маҳалий болаларни ўқитиш учун очилди. 10 йилдан сўнг бутунлай мактаблар сони 4 тага қўпайди. 1904 йилга қелиб уларнинг сони 57 тага етди. Уларни 1830 та уғил 104 та қиз болалар ўқирдилар.

Иқтисодий жихатдан ривожланган Тошкент, Кукон шаҳарларда хунарем-техника билим қўртлари очилди янги типдаги қомелия билим қўртлари пайдо бўлди.

XIX асрнинг бошларида Бухорода қарифатбарвар мусулмон қўгонийлари уртасида мактаб ва мадрасаларни ислоқ қилиш қерак деган фикр пайдо бўлди. (Ислоқ қинига қириб қелган ислоқ қилиш). Шундай ислоқ қарафдорларининг қадидлар, яни янгилик қарафдорлари деб атай бошладилар. Уларга қарши турган оқим яъни қиодао урта асир қиний фанатизими руҳида бўлган қишиларни эса қадимислар деб атай бошладилар.

XIX аср бошларидаги биринчи қадидчи Ал Қўрсавий эди. Қадидчилар Бухородаги 200 га яқин мадрасани ислоқ қилиш қояси билан қикдилар. Қадимислар эса уларни қифирлар деб ҳудосизликда айибладилар. Бухоро ақирни Қайдар эса уларни қимдонга ташлар ва улим қазосига ҳуқм этди. XIX асрнинг 50-60 йилларида қиний ислоқатчилар яна қўпайди. Янди бу ҳаракат бошида Бухоролик қударрис ва тарихчи олим Марқоний (1818-1889) турар эди.

Марқиний ўзининг дастурида қуйидаги олти та масалани қўяди:

1. Куръондаги хар кандай диний масала юзасидан кишилар билган холда узлари эркин фикр юритсинлар.

2. Бировнинг бировга кур куруна эргашиши катъий ман этилсин.

3. Мадрасаларда укитиладиган хожия ва шрк каби курук мазмунга эга булган ва укувчилар учун фойдаси булган, уларни вактини оладиган дарслар дарс жадвалидан олиб ташлансин.

4. Мадрасаларда Куръони Карим, Ходиси шариф уларнинг таржимонлари ва ислом тарихи каби дарслар утилсин.

5. Арихметика, тарих, жугрофия, тобобат, мантик, фалсафа ва бошка дуневий фанларни укишга каршилиқ курсатилмасин.

6. Хар бир ишда мусулмончилиқни Мухаммад Аллайхусалом даврилдаги кадимий ислом маданиятига кайтариш кузда тутилсин.

Бирок реакцион кучлар тазикига учраган Маржоний Бухорони тарк этишга мажбур булади. Унинг маслакдошлари жалолашди. XIX аср охири XX аср бошлари Туркистонда чор мустамлакаси кучайди. Бу даврда жадичилиқ харакати кучайди.

Жадидчилик жамияти тунтариш йули билан эмас, ислохатлар йули билан ривожлантириш тарафдори эди. Бу даврда Эронда (1907), Туркияда (1908) бурчида давлат тунтариш руй берган эди. Булар Урта Осийда жадидчилик харакатини расмий тусда ривожланишига таъсир курсатди. Жадидчилар барча ижтимоий-сиесий кучлар билан итифок тузиб халк ва келажак манфаати йулида ислохот тарафдорлари эдилар. Бехбудий мана шундай итифок тузиш гоёси билан чикди. У "Уломо еки зиелий ва тараккий парварларимиз, бой ва авомимиз бирлашиб, дин ва миллат ва ватаннинг ривожу учун хизмат этишади" деб езган. 1906 йилда "Тараккий"деб номланган жадиди газетаси чика бошлади. Орадан куп утмай "Хуршид", "Шухрат" сингари газета чикарувчилар.

Жадидчилик харакати дастури куйидаги масалаларни хал килишга каратилган:

1. Диний таассуф ва фанатизмга карши кураш.

2. Феодал даври маорифини ислох килиш

3. Жадидчилик гоёларини таргиб килиш, янги узбек адабий тилини ишлаб чиқиш, узбек халкига тушинарли адабиет ва театир яратиш.

4. Хотин-кизларни паранжидан чиқиш ва мактабда укитилиши. Улар тагдирини узгартириш, оилада ислохот утказиш.

5. Махаллий бойлар ва совдогарлари сиесий, иктисодий жихатдан рус буржуазия билан тенг хукукли булиш, Мустамлакачилик сиесатини ислох килиш.

Биринчи марта жадидчилик Киримда пайдо булди. Унинг ижодкори XX аср бошида Ислонбек Гасперали эди. Шарк халклари манавий хаетида, мактаб маорифида инкилоб ясаган "усули жадид" номини олган "Усули савтия"ни у бошлаб берган. Убарча туркий халклари яхлит, ягона миллат деб билди. Уларнинг хам илм-марифатда, хак-хукукда дуненинг тараккий этган миллатлари билан тенг курмокни орзу килди.

Янги усул мактаби куйдагиларга асосланган:

- синфда болалар сони 30 дан ошмаслиги;

- болалар ез ва кишда 2 марта мактабга кабул килиши (бир йилда икки дафа);

- хар бир кабул 1-синфдан ошмаслиги;

- хар бир муаллимда купи билан 3-4 синф булиш;

- дарслар кетма-кет тартибда булиш;

- 7-9 ешдаги болалар 7-8 соат укишолмайди, уларнинг укиши учун 5 соат кифоя.

- жума ва байрам кунлари дам олиш.

- укишдан сунг езги иссик кунларида таътил булиши;

- дарс зериктирмаслиги;

- шогирдни уриш ва сукиш бевойда эканлиги;

- укиш коидаларини риоя этиш: Бухоро, Самарканд, Фаргона, Наманган, Кукон, Тошкентда куплаб зиелилар жадидчилик харакатига бош-кош булдилар;

Файзулла Хужаев (1896-1938)

Исхонхон Ибрат (1862-1937)

Сиддик Азизий (1864-1924)

Саидрасул Азизий (1864-1933)

Мухаммад Шариф Суфизода (1869-1937)

Махмудхужа Бехбудий (1875-1919)
Абдулкодир Шукурий (1875-1993)
Абдулла Авлоний (1878-1934)
Садриддин Айний (1878-1954)
Мунаввар кори Абдурашидов (1878-1931)
Исматилла Рахматуллаев (1883-1962)
Абдурауф Фитрат (1884-1939)
Х.Х.Ниезий (1889-1929) ва бошқалар.

Таянч иборалар:

1. Диний мактаблар, XX аср бошларида мадрасалар.
2. Мусулмон мактабларини ислох қилиниши.
3. Жади́дчи́лик ҳаракати.
4. Чоризимнинг мактаб соҳасига сиёсати.
5. Маржоний.

Савол ва топшириқлар:

1. Мактаб ва мадрасалардаги таълим тарбиянинг ахволи.
2. Маржонийнинг мактабни ислох қилиш тугрисидаги дастурида қандай масалалар кутарилган?
3. Жади́дчи́лик ҳаракати вакиллари қимматлари, уларнинг талаби нима эди?
4. Янги усул ва рус тузем мактаблари асослари.

Адабиётлар:

1. К.Хошимов "Педагогика тарихи" Т. "Уқитувчи" 1997 йил.
2. И.Й.Турсунов, У.Н.Нишоналиев "Педагогика курси" Т."Уқитувчи" 1997 йил.

Мавзу № 40: ЎЗБЕКИСТОНДА МАОРИФ ТАРАККИЁТИНИНГ ИЖТИМОЙ ВА МИЛЛИЙ АСОСИ.

Р Е Ж А

1. Ўзбекистонда дастлабки урта таълим мактабларининг ташкил этилиши ва ривожланиши.
2. Бошлангич ва урта мактабда ўқитиш мазмунининг такомиллашиб бориши.
3. Янги усул мактабларининг вужудга келиши.
4. Мактаб учун ўқитувчи кадрлар тайёрлаш тартиби, умумий мактаб тавселининг истикболи.

1. Ўзбекистонда дастлабки урта таълим мактабларининг ташкил этилиши ва унинг ривожланиши

Халқ таълими тизимида (жумладан) муҳим уринни эгаллаган умумий таълим мактаблари республикамиз ҳаёти билан чамбарчас боғланган бўлиб, давлатнинг мафкуравий, маданий вазифаларига хизмат қилади. Шунинг учун ҳам республикамиз ҳукумати, халқ таълими вазирлиги жойлардаги ҳокимиятлар ва жамоатчилик халқ таълими тизимини жумладан, умумий таълим мактабларини ривожлантириш, уларнинг тармоқларини кенгайтириш ва янги бинолар билан таъминлаш, ўқув моддий ва техника базасини мустаҳкамлаш ҳамда уларни юқори билимга эга бўлган ўқитувчилар билан таъминлаш борасида бир қатор тадбирларни амалга ошириб келмоқдалар. Чунончи 1966 йилда собиқ СССР томонидан қабул қилинган "Умумий таълим мактабларини" янада ривожлантириш чоралари тугрисида, 1972 йил 20 июлдаги "Ёшларни умумий урта таълимга ўтказишни тугаллаш ва умумий таълим мактабларини янада ривожлантириш тугрисида", шунингдек, "Қишлоқ умумий таълим мактабларининг иш шaroитини янада яхшилаш тадбирлари тугрисида", "Мамлакатда олий таълимни янада такомиллаштириш тугрисида"ги 1972-1977 йиллар мобайнида қабул қилинган тарихий қарорлари асосида республикамизда салмоқли ишлар амалга оширилди. Ёшларни умумий урта таълимга ўтказиш 1975 йилга қелиб тугалланди.

Мазкур қарорларга асосан республикамизда меҳнат таълими ва тарбияси, айниқса, ижтимоий фойдалани меҳнатни ҳамда ўқувчи-ёшларни касбга йўналтириш ишининг сифат ва самарадорлигини оширишга қаратилган тадбирлар ишлаб чиқилди, ва у амалга оширилди.

Мактаб ўз табиатида қўра иқтисодий ва ижтимоий тараққиётини таъминловчи, уни сакловчи инсоният томонидан тўпланган умум-инсоний маънавий бойликларни авлоддан-авлодга етказиб бериш ва бойитувчи муҳим тармоқ ҳисобланади.

Таълим тарбия самарадорлигини оширишда ахлокий, бадиий ва эстетик тарбия беришга алоҳида аҳамият берилади. Ўқувчиларда ёшлиқ чоғиданок жамоатчилик, ўзига ва бир-бирига талабчанлик, ҳаллолик ва ҳақгўйлик, саҳийлик каби хусусиятларни шакллантириш ҳар бир ўқитувчининг қўндалик вазифасига айланмоғи зарур.

Жамиятнинг тўздан қайта қўрилиши маорифнинг барча бўғинларини мазмунан қайта тўзилишини талаб этади.

Жўмладан, мактабда таълим тарбия бериш ҳисобланган ўқувчилар ўз-ўзини бошқариш ташкилотлари фаолиятидаги расчиатчиликка совуққонликка барҳам бериш, унинг иш мазмуни ва шакллари тўздан ўзгарутириш, ўқувчиларнинг қўндалик талаб ва эҳтиёжларини қўндиришга хизмат қиладиган ўқувчиларнинг ихтиёрий жинслашган бирлашмаларига айлантириш қўзда тўтилади.

Халқ маорифини бошқариш, таълим ва тарбия жараёнини ташкил этишга тўғри раҳбарлик қилиш, мактаб учун ғамхўрликни умум халқ ишига айлантириш мактабда ўқув тарбиявий ишларни самарадорлигини таъминлашнинг муҳим шартларидир.

2. Бошлангич ва урта мактабда ўқитиш мазмунининг иқллашиб бориши.

Ўрушлар даврида мактабларда тармоғи бирмўнча қисқарган ўқувчилар қўни ҳам шўнга яраша қамайган эди.

Уша йиллари янги мактаб бинолари курилмаганлиги ва эски мактабларни уз вақтида бирдай ремонт килинмаганлиги сабабли куп мактаб бинолари укув жараёнини маромида ташкил этиш ва гигиена талабларига жавоб бермас эди.

Урушдан кейинги йилларда 1943 йилда очилган ишчи ва дехкон ёшлари мактаблари тармоги янада кенгайди. Урушдан кейинги тинч қурилиш даври мактаблардаги таълим мазмуни ва уқитиш усулларини тубдан узгартирди.

1954-1955 йилда бошлангич ва урта мактаблар учун янги укув мактаблар дастурлари жорий этилди. Ва бу дастурга асосан I-IV синфларда меҳнат дарслари киритилди. V-VII синфларда устахонларда, ва укув-тажриба майдонларида амалий машгулот, VIII-X синфларда машинасозлик, электроника ва кишлок хужалигига доир практикумлар утказиладиган булди.

Мана шундай катор маъсулиятли вазифаларни амалга оширишда педагог ходимларнинг танкилиги тобора сезила борди. Чунки барчага маълумки, уқитувчиларнинг асосий кисми фронтга жалб этилганлиги кишлок хужалигининг муҳим тармоқларига тортилганлиги сабабли мамлакатда уқитувчилар сони анча камайиб колган эди.

Уқитувчилар давр талабидан келиб чиқиб, замонавий ижодкорлик билан ишлай бошладилар. Уқитувчилар таълим мазмунини ошириш билан бирга, тарбия бирлиги принципини таъминладилар. 1974 йилдан бошлаб бошлангич мактабда турт йиллик бошлангич таълимдан уч йиллик бошлангич таълимга утишни амалга оширди лекин бу тадбир уқувчилар олаёган билимга салбий таъсир этгани йук. Туккиз етти йиллик мактаб ташкиллаб, умумий мажбурий саккиз йиллик таълим мактабига айлантирилди. Саккиз йиллик мактабни тамомлагач уқувчилар.

1. тулик умумий таълим мактабларида (IX-X) синфларда.

2. уқиш муддати 4-3 йиллик булган техникумларда уқиши мумкин эди.

умуман олганда халқ таълим соҳасида жумладан бошлангич ва урта мактаб таълим қурилишида жуда куп ислохатлар утказди.

3. Янги усул мактабларининг вужудга келиши.

Янги усул мактабларини вужудга келиши Хамза Хакимзода Ниёзий узининг куп хиссасини кушган.

Ўзбек халқининг тунгич педагоги, шоир, драматург, композитор Х.Х.Ниёзий 1889 йил 16 иблда Кукон шаҳрида табиб оиласида тугилди. Хамза узининг уқишга булган зур иштиёки туфайли 12 ёшидаёқ тула хат-саводли булиб етишди. 1906 йилда мадрасага кириб уқий бошлади. Бирок, мадраса таълими Хамзани каноатлантирмади. Шунга кура у мустақил суратда Лутфий, Алишер Навоий, Гулҳаний Муқимий, Фуркат асарлари уқиб урганди.

Хамза турмушга куп қийинчиликларга дуч келади, илм-фанга хаваси зур булсада, кунгилдагидек уқий олмайди.

Хамза 1911 йили Куконнинг Хожибек гузарида мактаб очиб, етим ва камбағал болаларни уқитади, уқувчилар учун "Енгил адабиёт", "Уқиш китоби" укув кулланмаларини яратади.

Х.Х.Ниёзий 20 йиллик уқитувчилик фаолияти давомида ёшлар тарбияси масалаласида амалий ва назарий жиҳатдан муҳим гоёлларни олга сурди.

Хамза ташкил этган мактаб чинакам халқ мактабларининг дастлабки намунаси эди. Хамза бу мактабда дунёвий фанларни уқитади, ақлий-ахлоқий тарбияга алоҳида аҳамият беради.

Хамза республикасиз педагогик ривожига салмоқли хисса кушган мохир педагогик шоирдир. XX аср бошларида янги рус-тузем мактаблари хам улқада саводсизликни тугатишда, иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий масалаларни бир мунча хал этишда муҳим аҳамият касб этди.

XIX аср охири XX аср бош улқада кенг тарқалган "Янги усул" мактаблари хам узига хос тарихга эга. Бу мактабнинг хусусиятларидан бири шундай иборатки, бой ва камбағал болалар биргаликда уқишлари мумкин.

4. Мактаб учун уқитувчи кадрлар тайёрлаш тартиби,
умумий мактаб тавсилининг истикболи

Ўзбекистон ижтимоий ҳаётида жумладан, халқ таълими тизимида сунгги ун йилликларда катта узгаришлар юз берди. Республикада мактабгача тарбия муассалари ва мактаблар тармоги ривожланди, уқитувчилар ҳамда илмий-педагогик ходимлар тайёрлаш жараёни такомиллашди.

Аммо куп йиллар давомида собик Совет Республикаларида ва улкаларида ягона педагогик тизим ҳукмронлик қилиб, таълим жараёни Марказда юбоирилган дарслик ва тавсиялар, уқув режалар, дастурлар асосида ташкил этилди.

Онаётили, ватан тарихи, географияси миллий урф-одат ва анъаналар эътибордан четда қелиб, болалар ота-боболар утмишидан беҳабар уқитилди.

Республикаимизнинг истиклолга эришуви натижасида ўзбек педагогикаси тарихида узок давр тақикланган, эътибордан четда қолган маданий меросга қизиқиш қучайди. Улардаги тарбия жараёнига таъбиқ этила бошланди. Янги мазмунли дарсликлар, услубий қулланмалар яратишда миллий-маданий, тарихий адабиётлардан, улка материалларидан қенг фойдаланилмоқда. Зур қечмишга боқиб қелгуси қунни режалаштириш иборатлидир, утган қун тажрибаси ишонқли манбадир.

Малақали педагогик қадрлар тайёрлашда ҳам қатта муваффақиятларга эришилди. XX асрнинг 80-йилларига қелиб республика умумий таълим мактабларида қарийб 237 мингдан ортиқ уқитувчи ёшларга таълим ва тарбия бериш билан шугулландилар., булардан 77,5% и олий маълумотга эгадир. 1981-1982 уқув йили бошида эса 18 мингдан ортиқ ёш мутахассис маорифчилар сақига қелиб қушилди.

1981 йилда янқидан 5 та Қашшофлар уйи ва саройи, 12 та ёш табиатшунослар ва туристлар станцияси очилди, мактабдан ташқари муассасаларга тортилган болалар сони 440 мингдан ошди.

Мактабларда, мактабгача ва мактабдан ташқари муассасалардан педагогика уқув юртларига таълим-тарбия жараёни яхшиланди. 1980-1981 йилининг уқув яқунларига қура, уқувчиларнинг узлаштириши 99,95% ташкил этди.

Хуқумат олий ва урта махсус уқув юртлари фаолиятини такомиллаштиришга доимо эътибор бериб қелди. Қунонқи, педагогика уқув юртларнинг моддий-техника базасининг яхшиланганлиги туфайли 23 ихтисос буйиқа уқитувчилар тайёрлаш ишлари қучайтириб юборилди. Таълимнинг мазмунига аниқликлар қиритилди. Уқув дастурлари қайтадан тузилди, уқувчиларни ортиққа маълумотлар билан банд этишдан, зуриқтиришдан қолос этилди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси ва халқ таълими вазирлиги "Умумий таълим мактабларини янада ривожлантириш борасида қандай қорларни қурмоқда?
2. Бошланғич ва урта мактабда уқитишнинг мазмуни
3. Янги усул мактабларини вужудга қелишида ўзбек педагогларнинг роли?
4. "Янги усул" мактабларининг оддий мактабдан қандай ажралиб туради?
5. истиклолдан сунг халқ таълими тизимида қандай узгаришлар берди?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Ўзбекистонда маориф тараккиётининг ижтимоий ва маллий асослари бошланғич ва урта мактабда таълим тарбияни мазмуни, уруш ва урушдан кейинги даврлардаги мактабдаги ижтимоий илмий ахвол.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Педагогика тарихи. Қ.Хошимов ва бошқалар. Т.1996 й.
2. С.Ражабов Халқ маорифи ва педагогика фанининг буюқ алломалари. Уқитувчи , Т. 1990 й.
3. Ражабов С.Р. "Тарбия ва уқитиш ҳақида классик таъминот." Фан Т.1971 й.

Р Е Ж А

1. А.Р.Берунийнинг хаёти ижодий фаолияти ва ижтимоий дунёкараши.
2. Урта Осиёда фан ва маданият тараккиётида тутган урни
3. Беруний асарлари ва унда инсон камолоти ва тарбиясига багишланган гоёлар.
4. Берунийнинг дунё педагогика фани тараккиётига багишланган гоёлар

1. А.Р.Берунийнинг хаёти ва ижодий фаолияти ва
ижтимоий дунёкараши.

1. Абу Райхон Муҳаммад ибн Аҳмад Ал-Беруний Хоразм пойтахтида хижрий 362 йилда, милодий 973 йилда тугилган. Унинг тарбияси билан Абу Наср Ирокий шугулланади.

Х асрнинг биринчи яримида Хоразм 2 қисмга бўлиниб, буларнинг бирида, яъни жанубий қисмида Шох Абу Абдулло Муҳаммад, иккинчи қисмида, шимолий қисмида эса Хоразм амири Маъмун ибн Муҳаммад ҳуқумдор эди. 995 йилда бу икки ҳуқумдор уртасида тахт учун бўлган қуршлар Маъмун ибн муҳаммад галабаси билан тугади. Ягона Хоразм давлати ташкил топди. Хоразмшоҳ Абдуллонинг енгилиши Қот шаҳрида тинчгина илм билан шугулланаётган кишилар хетига салбий таъсир қурсатди. Шулар қаторида 22-23 ёшлардаги Беруний ҳам илмий ишларини тўхталиб, дастлаб Журжон сунгра Рай шаҳрига кетишга мажбур бўлди. 995-997 йилларда Рай шаҳридаги расадхонада кузатиш ва улчаш ишларини олиб борди.

Беруний бошлангич таълимни кишлогдаги мактабда олган, сунгра йирик мунажжим ва математик Абу Наср ибн Ирок таълим-тарбиясида улгайган. У 17 ёшда ёш мунажжим олим сифатида танилди. Беруний Хоразм, форс, араб, юнон, санскрит ва яҳудий тилларини пухта урганган. Журжон ҳокими Кобус ибн Вишмигир саройида илмий ижод қилиш учун қулай шароитга эга бўлиб, ёшлигида тўплаган материаллари асосида қитоб ёза бошлади. 1000 йилда эса Беруний "Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар" номли қитобни ёзиб тугатади 1004 чи йилнинг бошларида Беруний Маъмун 2 томонидан Хоразмга чақириб олинади ва саройда шохнинг яқин маслаҳатчиси сифатида қурсатади. Беруний арабча шерлар ёзади. Беруний "Ўтмиш ёдгорликлари", "Хоразмнинг машҳур аодлари", "Геодеазия", "Минералогия", "Ҳиндистон", "Фармокология", "Қонуни Маъсудий" ва бошқа асарларни яратган. 1010-1017 чи йилларда А.Р.Беруний Ақалик ва узунлик жугрофик нуқталарни ҳисоблаб чиқди. 1016 йилда "Қуёш ҳаракатини аниқлаш йули" деган қитобни ёзиб тугатди. "Маъмун академия"си Беруний учун фан чуққиларини забот этишга ёрдам берди. 1029-1034 йилларда бўлмиш-Раҳонга атаб "Қитоб ат тавҳим", яъни "Қалаққийёт санъати" муқаддимаси тушинтириш қитоби асарини 1048 йил охирида "Қитоб ас-Сайдони" сингари асарларини яратди. Ал-Беруний 150 дан ортиқ ноёб дурдона қитоблар ёзиб қолдирди. Шулардан бизгача 30 дан ортиқ қитоби етиб қелган.

Беруний энг сунгги нафасигача дунё сирларини очиш билан бирга инсоният яратган билимларни урганиш, умумлаштириш ва баён этишга уз қирини сарфлаган, Беруний умрининг сунгги қунларида бундай деб ёзган эди: "Биргина нарса учун узокрок яшашим керак эди, у ҳам бўлса қулимдаги нотаом асарларни тамомлаш ва окка қучирмай қолганларни қучириш эди". Аммо, даҳшатли улим, раҳмсиз ажал буюқ олимнинг мақсадига етишишга имқон бермади. У 2 декабр 1048 йилда 75 ёшида Газна шаҳрида вафот этди.

Берунийда халқпарварлик, ватанпарварлик, исқил иноснийлик, ҳақиқий илмий қараш ва ҳулосалаш узвий равишда қамбарчас боглик. Абу Райхон Берунийнинг ижтимоийлик, ахлоқ ва одобнинг асосий масалалари бўйича қарашлари инсонийлик туйғуси билан йугрилган. У халқлар уртасидаги дустликни ёқлаб, ҳуқумдорларнинг узаро урушларига қарши қикади. Унинг ижтимоий қарашлари марқазиди инсон, инсоний қамият туради.

2. Урта Осиёдаги фан ва маданият тараккиётида тутган
урни.

2. Абу Райхон Мухаммад ибн Ахмад Ал Беруний урта асрда жуда огир машаккатли хаёт кечиришга карамасдан узининг илм фан ва маърифат соҳасидаги улкан хизматлари билан бутун дунёга уз замонасининг буюк файласуфи, мунажжим математики, филоли, доришуноси, жуографиячиси, тарихчиси, адабиётчиси, машхур педагог ва бошқа фанларни чуқур билган комусчи олим сифатида танилди. Олимнинг илмий мероси ҳали урта аср шароитида жаҳолатдан қутилмаган қарбий Европага илм нури тарқатди. Жумладан, унинг "Ат-Тавхим", "Масъуд қонуни" номли асарлари уша даврда ва кейинги даврларда ҳам мактабларда ўқилиб келган экан.

Берунийнинг илмий фаолияти узидан кейинги авлодга ҳам жуда катта таъсир қурсатмоқда. Умар Хайём, Н.Турссий, Чағманий, Улугбек А. ли Қушчи ва бошқалар Берунийни ўзларининг устозлари деб ҳисобланган эканлар. Биринчи Берунийшунос немис олими Э.Захау Берунийга "Фан океанидан яққаю-яғона қоядир" деб юксак баҳо берган. Демак, Берунийнинг илм-фан ва маданият таракқиёти тарихида тутган ўрни каттадир.

Унинг таълим-тарбия тугрисида баён қилинган фикрлари Урта Осиё халқларининг педагогика фанига оид фикрлар тарихини урганишда юксак аҳамиятга эгадир. Буюк аллома Беруний асарларининг мазкур ва моҳиятидан, унинг таълим-тарбия тугрисидаги олам шумул фикрлари маданият ва тарих ҳазинасига битмас туганмас ҳисса бўлиб қўшилган. Шундай қилиб, буюк олим Берунийнинг илмий мероси табиий-илмий, ижтимоий-фалсафий қарашлари ғамият ва инсон ҳақидаги қимматли, фикрлари меҳнатқашларнинг, ўқувчи ёшларнинг илмий дунёқарашини бойитиш ва қенгайтиришда муҳим аҳамиятга қасб этади.

Беруний ғамиятда, ижтимоий турмушда адолат масаласига катта аҳамият беради. Ғамиятдаги жуда қў муассаса, ташкилотлар Беруний фикрича, зарурий эҳтиёжлар оракисида қелиб қикган бўлиб, одамларнинг узаро қелишувларининг ҳосиласидир. Олим қўнинг пайдо бўлишини шаҳар, ҳунармандчилиқни вужудга қелиши, меҳнат ва меҳнат маҳсулотларини таҳсимланиш қабии масалалар инсон ақл зақоватиға, унинг машғулот туриға, қасбқориға асосланганлиқини тақиблайди. Беруний ўқун инсондан шарафлиқок ва қимматлиқок аод йўқ. У қишиларнинг қўндалиқ турмушдаги юриш туришлари, ўзларининг тутиши, одамларнинг сузи, қалби, қийим, бақарган меҳнати ҳамма-хаммасига қўзал бўлишини талаб этган. Берунийнинг мақсади инсон қиёфаси, унинг юриш туриши, қатти-қаракати, ўз ифодаси билан юзаға қелишини тақрор айтиб, ўқувчиға қўзаллиқ қонунини етқазади. Беруний табиий қўзалиқ билан бирға инсон ахлоқида феъл-атворида қўзалиқ борлиқини тушинади ҳамда биринқидан иқкинқисининг тўб фарқини қўради. Улўқ олим ва педагог А.Р.Беруний ўзининг буюқ хизматлари билан ўзбек халқинингина эмас, балқи бутун Урта осие халқларининг фаҳри, бутун жаҳон илғор қишиларининг ифтиҳори сифатида яшаб қелди ва яшамўқда.

3. Беруний асарлари ва унда инсон қамолати ва тарбиясига бағишланган қўялар

3. Юқорида биз буюқ матафакқир, олим ва педагог Беруний асарларини санаб ўтдик Берунийнинг асарларида улўқ олимларға ҳос иққи ҳусусият бордир:

1. Хўр ва бетараф муомалада бўлиш.

2. Мўсбат билимға номувофик ва ақлга ўйғун бўлмаган бўш ва асоссиз фикрларға боғланиб қолмаслиқ. мавзуни танқидий аёхн билан тадқик этмўқ, етарли далиллар топилқандан кейин ҳақиқатни тасдиқламоқ лозим. У инсоннинг қадр қимматиини улўқлаған, инсонларнинг ишонқ ва маъмуриқлари бир-бириниқидан фарқ қилишиға диққатни тортган, аммо дуне маданияти тақомил ва шу ранг-баранглиқ натижасида бунед бўлғанини тасдиқланган. Унинг фикрича, инсонлар ўқ сабаб билан бахтсизлиққа дўқор бўладилар:

1. Инсон ер юзида яратилғанлар орасида энг мумтозидир. Аммо инсонлар қизғанчилиқ сабаби бир бирларнинг қўлларида бўлған нарсаларға қўз тикадилар. Бу ҳам ижтимоий ҳўзурсизлиққа сабаб бўлади.

2. Ўз ишонқини, масхабини ва қабиласини бошқалардан ўстун қўймоқ инсонлар орасида ниқоқларға йўл оқади.

3. Хўрофотлар ва бўш ишонқсизлиқ инсонлиқнинг тақомилини орақаға сўрмоқда ва тушунмўвчилиқларни юзаға қелтирмоқда.

Беруний "Хиндистон" асарида шуларни ёзади:

Бу китоб баҳолашиш ва тортишиш китоби эмас, шунинг учун бу китобда душманлар исботини келтирмайман ва ҳақиқатдан четга чикганларга қаршилик қурсатмайман. Бу ғажабгина баён қилиш китобигина ҳолос.

.... Илм эса жасад табиатини уз ҳолига қуйиб, қуёш туқунидан ёки булутдан тозаланганидек, нафс қоронғуликдан тозалайди.

..... Ақл эса ҳеч қачон вақт ва замонга бойланмай, нарсаларни ҳақиқатини била олади, утмиш ва келажакдаги нарсалар ҳам унга қаробардир. Ақлнинг энг яқин ёрдамчиси фикр ва табиат, энг узок ёрдамчиси бешта сезгидир. Сезгилар билинганлардан бир булагина фикрга етқизса, фикр уни сезги янгилашларидан тозалаб, ақлга топширади. Ақл унинг умумий (илм) га айлантиради ва буни нафoga билдиради, нафс шу йул билан олимликга айланади.

.... Яна бошқа муваффақиятларни қўйиб амалга мос қеладиган қувватини эгаллаш билан ҳам илм ҳосил бўлади.

..... Яхши ҳулқ, дин талаб этадиган ҳулқлар бўлиб, шохобчалари қўп бўлса ҳам, уларнинг фикрича, асл ва асоси қўп маъноларни уз ичига олган бир мунча ишлардан иборатдир.

- Улар : 1) Улдирмаслик; 2) Ёлгон гапирмаслик;
3) Уғирлик қилмаслик; 4) Зино қилмаслик;
5) Мол йиғмаслик; 6) Кейин доимо қўқ ва тоза
бўлиш;
7) ҳамиша руза тутиб, узини қийнаш;
8) Тангрини қўқлаб ва улуглаб, унинг ибодатига
ёпишиш

Беруний инсонни ҳар томонлама қамол топишишини энг аввало меҳнат билан, уқибмаълумот ва ҳунар эғси бўлиши билан бoғлиқ деб қилган. Унинг фикрича, инсон ақли ва маърифатлиғи билан барқамол ва расодир.

Маълумки, қиши қамолотида уч нарсa (ирсият, муҳит, тарбия) асосий ва етакчи роль уйнайди. А.Р.Беруний инсон қамолоти ҳақида гапирганда, уни гузаллик, қўқамлик, олий жаноблик мардликда деб қилди. Биз- деб ёзади, олим, -эраталаб нонуштасини қилиб, қечқурун шoғлигини ёб-ичиб юрганни мард қиши демаймиз. Мард қиши шундай одамки, эртаю-қеч душманга зарару, дустларга фойда етқазган қишидир.

4. Берунийнинг дунe педагогика фани тараккиётига қўшган урни

4. Беруний педагогика тарихи ва таълим-тарбия масалаларига ижодий ёндашди. Олимнинг таълим-тарбия ҳақида, уқиш-уқитиш соҳасидаги қарашларининг иқллаш ва ҳар томонламалиғи билан қимматлидир.

Беруний узининг таълим-тарбия ишларида ва қарашларида аниқ фанларни, қўнончи, энг аввало, математика, тарбиятшунослиқ, физика, қимё ва бошқаларни урганиш, қолаверса, уқувчи, албатта, фалсафа, мантик ва тил илмини билиш зарурлигини алоҳида уқтиради. Буюк мутафакқирнинг таълим-тарбия соҳасидаги ишлари уз ичига қуйидагиларни олади:

1. Ақлий ва ахлоқий тарбия
2. Нафосат ва меҳнат тарбияси
3. Оилавий тарбия
4. Дустлмиқ ва байналминал тарбия.

1. Беруний фанларни яратган билимларни урганишда уларга онғли ва танқидий ёндошган.

2. Олим қайси фан билим машҳур бўлмасин, у уша фанни синчиклаб урганган, аниқ маълумотларни туплаган ва уз қарашларини ишлаб қикиб, янғи усул ва ҳулосалар баёнида умумлаштирган.

3. Сехирғар-жодугарлар учун текин даромад манбаи бўлган сохта фанларни фoш қилиб, Билимда ҳақиқий фанларни ролини уз тажриба ва қўзатиш методлари орқали исботлайди.

4. Беруний ҳалқлар тарихини баён қилишда диний, ирқий ва миллий қарашлардан ҳолис бўлиб, таълим олиш ва бу ишда қиёсий таҳлил методидан фойдаланишни қўрсатади.

5. Укитишда ёдлатиш эмас, балки тушиниш, мантикий фикрлаш, хулосалар чиқариш йулига амал қилиш лозимлигини айтади.

6. Укитишда укувчининг кизиқиши ва интилиш ҳисобга олиниш ва муаллим уз шогирдига ҳушмомилали бўлишини таъкидлайди.

7. Укитишда турли учул ва методларни куллаш, яъни қараб чиқиш, уқилмаган мавзуларни уқиб олиш, қеракли жойларни қайта уқиб олиш ва умуман яна, яна уқиб чиқиш ва тушуниб олиш лозимлигини қайта-қайта уқтиради.

8. Укув қуролларини, қитобларни эътибор билан авайлаб-асраб тутиш, бу қитоблар инсониятнинг бойлиги эканлигини қурсатади.

9. Берунийнинг фан уз йли билан, дин уз йули билан яшашини уқтирган, фанни диндан ажратиш йулида биринчи бор ҳақиқатни ҳимоя қилган мутафаккир деб биламиз.

НАЗОРАТ САВОЛЛАР

1. Абу Райхон Беруний урта асрнинг буюк қомусий олими.
2. Берунийнинг ижтимоий фалсафий қарашлари ҳақида
3. Беруний ёш авлодни уқитиш ва тарбиялаш масалаларига қандай эътибор берган?
4. Беруний асарларида қандай ҳусусият мавжуд?
5. Беруний таълим тарбия соҳасида қандай ишларни амалга оширган?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Абу Райхон Беруний ҳаёти, унинг асарлари, асарларининг таълим тарбиявий аҳамияти.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. А.Р.Беруний. Рухият ва таълим-тарбия ҳақида. Турақулов С., Раҳимов, Т. Уқитувчи 1992
2. Шарипов Ф.М. Сиёсатшунослик. Т.1992 й.
3. Политология асослари. Т.1992 й.
4. Л.И.Рувинский. Тарбиявий иш методикаси. Т. 1991 й.
5. С.П.Баранов, Л.Р.Болотина, В.А.Сластелин. Педагогика.
6. Нуриддинов З. Абу Райхон Берунийнинг педагогик қарашлари. Т. 1973 й.

Мавзу № 42 (2): ИОГАНИ ГЕНРИХ ПЕСТАЛОЦЦИНИНГ ПЕДАГОГИК НАЗАРИЯСИ

Р Е Ж А

1. Песталоццининг ҳаёти, ижтимоий фалсафий қарашлари
2. Иоганн Генрих Песталоцци яратган мактаб

1. И.Г.Песталоццининг ҳаёти, ижтимоий фалсафий қарашлари

И.Г.Песталоцци Швейцарияда Цюрихда, врач оиласида туғилди. Песталоццининг отаси у қичикликда улган эди, шунинг учун ҳам уни онаси ҳамда оддий дехқон аёл-уларнинг қобик хизматқиси тарбиялаш устирди.

Песталоцци аввал бошланғич мактабда, сунгра латин мактабида уқиб илм олди.

Песталоцци урта мактабни тамомлади. Қупрок гуманитар фанлар уқитиладиган олий укув юртига - коллегиумга, унинг филология ва фалсафа бўлимларига қириб уқиди. Песталоцци коллегиумни тамомламай туриб. халқнинг аҳолини яхшилаш тугрисида узининг азалдан орзу қилиб қелган ниятини амалга оширишга қарор қилди. 1767 йилда Песталоцци узининг ижтимоий тажрибасини бошлади. У пул қара олиб, қичикрок қургон ва ерсотиб олди, бу ерда "Нейгоф" ("Янги қургон") деб ном берди ва тевақал атрофдаги дехқонларга уз ҳужалиқларини унумдор ҳужалиққа

айлантиришни ургатиш максасида, бу ерда намунали ерда ташкил килмокчи булди. Тажрибасиз ва хужалик ишларидан беҳабар булган Песталлоцци орадан куп утмай синди ва халк фойдасига сафрламокчи булган уз кучларини ишлатмок учун янги йулар кидиришга мажбур булди.

У 1774 йилда "Найгофда" "Камбагаллар муассаси очиб етим ва боскимсиз болалардан 50 га якин кишини шу муассасага туплади. Пастеллоццининг фикрича, болаларнинг узлари ишлаб топган пуллари шу етимхонанинг харажатини коплаш керак эди. Етимхонада тарбияланаётган болалар далада ишлар, шунингдек, тукув ва йигирув дастгохларида ип йигриб, мато тукир эдилар. Пастеллоццининг узи болаларга укиш ёзиш ва хисоб кргатар, уларни тарбиялаш билан шугулланар эди. Хунарманд усталар эса болаларга ип йигириш ва тукишни ургатардилар. Шу тарикка Песталлоцци уз муассасасида болаларни укитишни уларни унумли меҳнатга ургатиш билан кушиб олиб боришга уринди.

Расталлоцци бошлаган иш тезда барбод булди, чунки сиёсий хокимиёт ва моддий маблағларнинг эгалари уни куллаб қувватламадилар. Болалар минг машаккат билан меҳнат килиш туфайлигигина узлари яшаб-ишлаб турган етимхона харажаларини кутара олар эдилар, лекин гуманист ва демократ Песталлоцци узи тарбиялаётган болаларни эксплуатация килишни истамас эди ва бунга йул куя олмас эди. У болалар меҳнатини аввало, болаларнинг жсимоний кучларини оқий ва ахлокий қобилатларини устириш воситаси деб билди. У болаларга фақат хунар ургатибгина қолмай балки уларни қенг равишда меҳнатга ургатишга интилни.

Песталлоцци Нейгофда утказган тажрибанинг педагогика учун маблағ булмаганлиги сабабли орадан куп вақт утмай етимхонани ёпишга мажбур булди. Лекин бу маваффақиятсизликлар уни, халққа ёрдам бериш максасида қуллаб топган бу йулим тугри йул, деган фикрдан қайтармади.

Кейинги ун саккиз йил давомида Песталлоцци уша даврнинг энг муҳим масаласини дехқон хужалиқларини қандай қилиб тиклаш, уларнинг турмушини қандай қилиб ёлқитиш, меҳнатқашларнинг ахлокий ва оқий ҳолатини қандай қилиб яхшилаш масаласи ҳол қилишга жамоатчилик эътиборини тортишга интилиб адабий фаолият билан шугулланди. У "Лингард ва Гертруда" (1781-1787) деган ижтимоий педагогик роман езиб раманда хужалиқни оқилона усулда олиб бориш ва болаларни тугри тарбиялаш воситаси билан дехқонларнинг турмушини яхшилаш тугрисидаги уз гоёларини олға сурди.

Бургдорфда урта интернат мактаб очилди, бу мактаб ҳузурида уқитувчилар тайёрлайдиган алоҳида булим ҳам ташлаб этилди, бу мактабга Песталлоцци бошлиқ қилиб тайинланди. XIX асрнинг бошларидаек Песталлоццининг "Гентруда уз болаларини қандай қилиб уқитади". "Оналар қитоби еки оналар учун уз болаларига қузатиш ва гапиришни қандай ургатиш ҳақида қулламан", "Қузатиш алифбеси ёки улқаш ҳақида қурсатмали қулламан", "Сон тугрисида қурсатмани таълим" деган қитоблари босилиб қикди, бу қитобларда бошланғич таълимнинг янги усули баён қилинди.

2. Иоганн Генрих Песталлоцци яратган мактаб

Песталлоццининг фикрича, тарбиянинг максаси одамнинг барча табиий қучларини ва қобилиятларини устириш, устирганда ҳам ҳар томонлама ва бир-бирига уйғун равишда устиришдир.

Тарбиянинг болага қурсатаётган таъсири, унинг табиатига уйғун булиш лозим.

Песталлоцци тарбиянинг моҳияти тугрисидаги тасаввурига асосланиб, тарбиянинг янги методларини - инсоннинг қучини, инсон табиати билан мувофиқлаштириб, устиришга ёрдам берадиган методларни яратишга интилади.

Болани тарбиялашни - дейди у унинг тугилган қуниданок бошлаш лозим.

Бола тугилган соат-унга таълим беришнинг биринчи соатидир". Шу сабабли қинакам педагогика онани тугри тарбиялаш методлари билан қуроллантириш керак.

Педагогика санъати эса шу методикани ҳар бир она жумладан оддий дехқон аёл ҳам эгаллаб оладиган қилиб, соддалаштириб бериш лозим. Оилада табиатга мувофиқ қилиб бошланган тарбия мактабда ҳам давом этирилиши лозим.

Барча ижтимоий қучлар ва имқониятлар энг оддий нарсалардан ривожлана бошлайди ва секин аста мураккаброк даражага қутарила беради. Тарбия ҳам ана шу йулдан бориши лозим.

Ҳар бир болага ҳос булган тугма қуч ва қобилиятлар қуртакларини табиий тартибга мувофиқ одам қамолотининг адабий ва узғармас қонунларига мувофиқ ҳолда мунтазамлик билан машқ қилдириб, устириш керак.

Песталоцци узининг умумий дидактик коидаларига таяниб туриб, бошлангич таълимнинг хусусий методикаси асосини яратиб берди.

Песталоцци она тили уиктишнинг асосий вазифаси боланинг нутқини устириш ва унинг суз бойлигини орттиришдан иборат булиши лозим, деб хисоблади.

Песталоцци савд ургатишда товуш методини биринчи уринга куйди, бундай килиш харфларни кушиб укитиш методи хукиронлик килиб турган уша вақт учун ноят муҳим эди.

Песталоцци она тили укитишни курсатмали принцип асосида олиб бориш ва болаларга табиёт, география ва тарихига доир элементлар маълумотлар бериб, шу бойлигини орттириш тугрисида кимматли курсатмалар берди.

Песталоцци зериктиралади ва бир хилдаги машқлар килдириш билан болаларда кузатиш нарсаси ҳодисанинг белгиларини аниқлай олиш малакасини ҳосил килишга интилади.

Болаларга ёзув малакасини ҳосил килмок учун Песталоцци ёзув ургатишни нарсаларни улчаш ва суратини чиаш билан шунингдек, нутқни устириш билан боғлаб олиб боришни таклиф килди.

НАЗОРАТ САВОЛЛАРИ

1. Песталоццининг ҳаёти.
2. Унинг ижтимоий-фалсафий қарашлари
3. Песталоцций яратган мактаблар
4. Сон тугрисида қўрсатмалар таълим китоби ҳақида.

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Песталоцци ҳаёти, ижоди, фалсафий қарашлари, Нейгофда утқазган тажриба, Песталоцци фикри.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. М.Ф.Шаббаева. Педагогика тарихи. Т. 1996
2. Ўзбек совет инциклопедияси.

РЕЖА

1. В.А.Сухомлинскийнинг хаёти ва педагогик фаолияти
2. Сухомлинскийнинг асарлари ва уларнинг тахлили
3. Сухомлинскийнинг педагогик гоялларининг инсон камолатидаги урни

1. Сухомлинскийнинг хаёти ва педагогик фаолияти

Василий Александрович Сухомлинский 1918 йилнинг 28 октябрида Украинанинг Кировоград вилоятидаги Павлиш кишлогининг дехкон оиласида дунёга келди. Василий дастлабки таълимни ана шу кишлогдаги Василёвка мактабида олди. Мактаб директори Иван Соввич ва уқитувчиси Анна Самойловналар Василийнинг энг сеvimли кишилари булиб қолди. 1933 йилда мактабни тугатган Василий Кременчукда рабфакда ўқиди ва уни тугатиб. Полтова пединститутининг филология факультетига ўқиганга кирди. Аммо бевақт бошланган касалики туфайли, у кундузги ўқиганни ташлаб, сиртки бўлимга кўчирди. Ва ўз онакишлогига Василёвка мактабига кириб, бошлангич синфда ўқитувчилик қила бошлади. Сухомлинский ўз ўқувчиларини синчиклаб урганишга, уларнинг ўзига ҳос хислатлари ва хусусиятларини билишга интилди. У ҳар бир имкониятда болаларни табиатда завқ олишга ургатиш учун фойдаланди. У зининг биринчи муалимаси Анна Сомойловага таклид қилар ва уни тажрибасини қўлар эди. У дарсдан кейин болалар билан далаларга, қирларга сайрга чиқар, урмонга сайр уюштирар, болалар эътиборини она юрт табиатининг гузаллигини ҳис этишга қаратар эди.

1939 йил В.А.Сухомлинский кейинчалик мактабнинг ўқув ишлари бўйича директор уринбосари булиб ишлай бошлади. 1942 йилги қўқистан бошланган уруш В.А.Сухомлинскийнинг жонажон мактаби, сеvimли ўқитувчилари, ўқувчиларидан ажратиб Ватан ҳимоясига отланганди. 1942 Ржевск учун бўлган жангга оғир ярадор бўлган А.Сухомлинский Уралга госпиталга жўнатилади, госпиталдан урушга ярқоксиз булиб чиқади ва яна ўқитувчилик касбига қайтади. У Увин урта мактабига директорлик вазифасига тайинланди. В.А.Сухомлинскийнинг педагогик фаолияти урушдан кейинги йилларда тикланди. Бу йилларда мактабда ўқитувчилик қилиш ва болаларни тарбиялаш анча оғир еди. Аммо В.А.Сухомлинский иккиланмади, қанчалик оғир қанчалик қийин бўлмасин болаларни тарбиялашга, уларга руҳан далда беришга интилди. В.А.Сухомлинскийнинг мактабда ўзига топширилган болаларни тарбиялаш, уларни халқпарвар, инсонпарвар, меҳнатсевар, ватанни ҳимоя этишга доимо тайёр қалби олов, жамиятнинг фаол қўрувчилари қилиб тарбиялашни ўз олдига мақсад қилиб қўйди, ва бу вазифаларни амалга ошириш учун умрининг охиригача ижодий ишлади.

В.А.Сухомлинский 39 ёшида педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олишга муваффақ бўлди. Шу даврдан бошлаб у тарбиянинг турли масалалари юзасидан қўлаб қоқла, рисола монографиялари эълон қилина бошлади.

Унинг илмий педагогик асар ва мақолалари ота-оналарни ҳам, ўқитувчиларни ҳам қизиқтира бошлади. Бу борада мактаб ва илгор ўқитувчилар ажойиб ишларни амалга оширмоқдалар. Улар орасида атоқли педагог В.А.Сухомлинскийнинг улуши жуда қаттиқ. Ўқитувчи олим Сухомлинский тарбиялаш, яхшилаш самарали натижага эришиш ва давримизнинг муносиб фўқороларини етиштириш учун ҳар бир боланинг қалбини билишни ҳаётнинг қонуни қилиб олди, ва улар бўйи унга амал қилди. павлиш мактаби оддий эди, уни Сухомлинский илгор мактабга айланганди. "Ҳар бир бола ўзига ҳос бир дунё булиб, бир-бирига мутлоқо ухшамайдиган ноебдир" - деб ёзади у узининг қўндалигида. Бу фикрни ҳамма билади, лекин амалий ишда бўлганларга ҳам амал қилиш ҳамманинг ҳам қўлидан қелавермайди. Бўнинг учун тарбиячи алоҳида хусусиятга эга булиши қерак. Бу хусусда Сухомлинский ён дафтарида қўйидагиларни ўқиймиз: "Менинг ҳаётимда энг муҳим бўлган нарса нима эди? дейишса ҳеч иккиланмасдан болаларга бўлган меҳр-муҳаббат жою жавоб берар эдим". Сухомлинский узининг қалб ҳароратини, бўтун ҳаётини болаларга, уларнинг тарбиясига бағишлади. Унинг ўзи бу ҳақда "Тарбия бу даставвал ўқитувчи билан ўқувчи уртасида урнатилган доимий маънавий алоқадир" - деб ёзади.

Агар укувчининг маънавий дунесини, онгни шакллантирмоқчи экансиз, тарбияси сифатида унга якин туринг, шундагина унинг калбига маънавий дунесига таъсир эта оласиз, деган эди. В.А.Сухомлинский ва тарбиячининг шахсга буладиган таъсирига жуда юксак баҳо беради. Шунинг учун ҳам у тарбиячининг кудратли кучига атокли педагоглар Н.К.Крупская, А.С.Макаренкаларнинг нуктаи-назаридан каради, ва тажрибасидан хал килди. Тарбиянинг натижаси бола калбини қандай тушунишга боғлиқ деб таъкидлар экан, тарбияда ҳамма иш инсонга мухаббат руҳи билан суғорилиши керак, дейди. Сухомлинский ўзи ута болажон бўлиб, уларни ўз ҳаётининг маъноси деб билган инсон эди. Ҳақиқий инсонпарварлик тарбиячи болалардан яхши бўлиш деб илтимос қилмайди. Негаки ҳақиқий кунгилчан одам ростғўй бўлади, аччиқ ҳақиқатни ҳам яшириб утирмайди. Ана шу хил муносабатларда яхшиликка интилиш истагини уйғотади. Тарбияда ижобий натижага эришишда тарбиячининг янада бир фазилати ростғўй ва виждодлилигидир. Укувчилар уқитувчи сизнинг ростлигини жуда тез сезиб оладилар. Ва бу хил сузларга сезгирлик билан жавоб қиладилар.

Лекин ёлгончиликни ва қалб сузини ундан ҳам чуқур ҳис қиладиган сезадиган Сухомлинский уқитувчилар жамоасидан ростғўйликни талаб қиларди.

2. Сухомлинский асарлари ва уларнинг таҳлили

Сухомлинскийнинг жуда қўп асарлари бизгачи етиб келган ва ҳар бир инсоннинг туридан жўй олган. Уқулаб асарлар ёзган. булар масалан: "Болаларга жоним фидо", "Фукоронинг тутилиши", "Павлиш урта мактаби", "Жамоанинг доно ҳукми", "Жамоани тарбиялаш методикаси", "Ёш директор билан суҳбат" ва бошқа машҳур илмий-педагогик асарларини мана шу кишлоқда қайноқ мактаб бағрида туриб яратди. Жаҳон тилларига таржиба қилинган бу китоблар "мактаб" номли товуллаб оқиб турган жушқин даредан олинган обихаётдир. Ёш авлодни фукоролик руҳида тарбиялаш В.А.Сухомлинский педагогик ижоди ва фаолиятининг юрагидир. Атокли педагог фукоролик деганда чуқур гоёвий эътиқодни, ахлоқни, ижтимоий фаолликни, ватанпарварликни ва меҳнатга мухаббатни, ижодқорона ҳаётни, бизга ет мафкурага нисбатан муросасизликни тушинади. Фукаролик руҳида тарбиялаш масаласида қелиб қикади. В.А.Сухомлинский педагогик талаблар ва тавсиялар системасини ишлаб қикади.

В.А.Сухомлинский тарбияни саънат деб тушинади, фукарони тарбиялаб вояга етқизиш энг яхши саънат асарини яратиш билан баробар деб қаради. Мураббийларни нихоятда донишманд бўлишга қакирди. Жаҳон илгор педагогика фани асрлар давомида болаларни олий-жаноб инсон қилиб етиштиришнинг хилма-хил рағбатлантириш ва жазолаш қоралари мавжуд. "Болаларга жоним фидо" асаридан парча. Ҳаётингизни асоси нима деб сурашса, сира иққиланмасдан болаларга меҳр-мухаббат дейман.

Болалик-инсон умрининг нозик даври, болалик қелажак ҳаётга тайёрғарлик эмас, балки қинакам еркин, ўзига ҳос асло тақрорланмас давр. Шунинг учун долалиги қандай утди, болалик йилларида унинг қулидан тутган юқнома қим эди, атрофдаги оламдан унинг қунглига нималар тушди-бугунги қичқинтойлар қандай одам бўлиб етишуvidан анашулар хал қилувчи аҳамиятга эгадир. Уқиш-қенг маънода тарбия деб аталувчи гулнинг бир япроғидир ҳолос. Гулга қирой бахш этаган япроқларнинг ҳаммаси бирдек булгани қабии тарбияда ҳам асосий ва иққинчи даражали нарса булмайди. Тарбияда ҳаммаси - дарс ҳам, дарсдан ташқари вақтдан боланинг қизикишини устириш ҳам асосий масаладир.

Мен Н.К.Крупская, А.С.Макаренко ва бошқа атокли педагоглар ишонган нарсага тарбиянинг қудратли қучига ишонаман. Боланинг ақлий меҳнатни қатталарнинг илмий-ақлий меҳнатидан фарқ қилади. Болалар учун меҳнат олишдан иборат асл мақсад қатталардаги сингрии ақлий қуч-ғайратга асосий рағбат уйғота олмайди. Мен аъло баҳо қетидан қувишдек телбалик тугрисида қамиша ташвиш билан уйладим.

Бу телбалик оилада пайдо бўлиб, педагогларга ҳам утади, укувчиларнинг ёш қунглида огир юқ бўлади, уларни маҳрух қилади. В.А.Сухомлинский бу асарида асосан ёш авлодни давр талабига мос равишда тарбиялашни ўз олдига мақсад қилиб уни биринчи уринга қуяди. У шу укувчиларнинг таълим-тарбия соҳасида, мактабларда уқиш давомида уларнинг билимларини ҳақиқий бўлишини талаб қилади. Сухомлинский бу асари орқали бутун қамиятдаги инсонларни ҳақиқий инсон бўлиб етишишини ҳоҳлайди. Унинг асарлари биз учун педагоглар учун жуда қерақли ва қиммат бақодир.

Бу асари бизга қолаверса қелажакдаги ёш авлодни барқамол етук инсон қилиб тарбиялашда асосий методик қулламанма бўлиб қолади.

3. Сухомлинскийнинг педагогик гояларини инсон камолатидаги урни

В.А.Сухомлинский фикрича узаро ишонч ва меҳр-муҳаббат бор жойда ва бола ешлигидан уз ешида меҳрибон ва фикр-уйларига ташвиш ва қувончларига шерик буладиган одам турганлигини билса, жаҳозига урин қолмайди. Тарбиянинг ҳамма томонлари-ақлий ахлокий, жисмоний меҳнат эстетик фазилатлари болаларнинг маънавий дунесига таъсир этиш керак. Дунеда инсон шахсидек мураккаб ва бой нарса йук. Уни ҳар томонлама ривожлантириш, ахлокий такомиллаштириш тарбиянинг мақсадидир, бу мақсадга эришиш йули одамнинг узи каби мураккабдир деб таъкидлайди. В.А.Сухомлинскийнинг жамоа ҳақидаги қарашларига тухтар эканмиз, унинг А.С. Макаренкога булган муносабатини аниқлашимиз керак. Уни тула маънода Макаренконинг издош вориси ва ишнинг давомчиси дейиш мумкин. У педагог сифатида Макаренко гояларининг қучли таъсири остида шаклланади. В.А.Сухомлинский уқитувчилик, тарбиячилик фаолиятида ва барча ишларида мактабдаги тарбиячилар жамоасига суяниб иш қилди. В.А.Сухомлинский мактабда тарбияни йулга қуйар экан, ишни болалар жамоасини уюштиришдан жуда мураккаб вазифадир чунки ҳар бир жамоа аъзосининг характерини урганиш, уларни бир мақсадга йуналтириш катта тажриба талаб этади.

В.А.Сухомлинский тарбиянинг марказий масалалари каторида ахлоқ ва ишончли тарбиялашга алоҳида эътибор беради. Оммавий одат қучига эга булган ахлоқ авлоддан авлодга утади, жамиятдаги ахлоқни узлаштириб олади ва бошқалар ҳулкини ҳам баҳолайди. Меҳнатқаш омма ахлоқнинг гояларини ва меҳонни узида акс эттирадиган ахлокий принциплар ижтимоий ҳаётининг, меҳнат ва шахси ҳаётнинг ҳамма соҳаларида одамларнинг узаро алоқаси ва муносабатларининг асосига айланди.

В.А.Сухомлинский ахлокий уқувчиларни меҳнатда иштирок этириш, уқитишни яхши йулга қуйиш, гузаллик каби воситалари ёрдами билан тарбиялаш мумкин деб билади. В.А.Сухомлинский ҳар бир болада факат яхши фазилатларни тарбиялабгина қолмай, ахлокий идеал яратиш устида ҳам ишлади. Сухомлинский инсон камолатидаги педагогик гоялари жуда катта аҳмиятга эга.

Унинг бир қанча ишлари, гоялари ҳар бир инсон учун жуда уринли. Сухомлинский педагогик гоялари асосан шу тарбия, боланинг ахлоқ-одоби ихасида боради. У шу боланинг тарбиясини яхши йулгақуйиш борасида жуда қуп изланди. У уз олдида мақсад қилиб қуйган орзусига эришади. Сухомлинскийнинг педагогик гоялари биз учун жуда керакли. Умуман олганда В.А.Сухомлинскийнинг тарбияшунослик фаолиятини урганиш, узбек тарбиячилар аҳлини рус тарбиячилиги билан таништириш халқлар тарбия усулини қиёсий урганишда муҳим аҳамият қасб этади.

НАЗОРАТ САВОЛЛАР

1. Сухомлинский педагогик фаолияти нималардан иборат?
2. Сухомлинский тарбияни нимага қиёслаб, баҳолаб беради?
3. Сухомлинский асарларида болалик - инсон даврининг нозик даври эканлиги
4. Сухомлинский жамоа ҳақидаги қарашлари?

ТАЯНЧ ИБОРАЛАР

Сухомлинский ҳаёти, Сухомлинский педагогик қарашлари, Сухомлинскийнинг тарбия ҳақидаги қитоб ва мақоллари.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. К.Холиков, С.Нишонов, М.Иномова, Р.Хасанов Педагогика тарихи. "Уқитувчи" нашриёти 1996 й.
2. О.Хасанбоев Педагогика тарихидан хрестоматия. Т."Уқитувчи"1993
3. В.А. Сухомлинский "Болаларга жоним фидо" асари.
4. А.С.Макаренко "Уз тажрибаларимдан ба Сухомлинский зи бир ҳулосалар"